

TARTALOM

KONFERENCIA VESZPRÉM MÚLTJÁRÓL

70 percben a 70 évvel ezelőtt történekről	3	Herth Viktória
Hetven percben a hetven éve történekről... (1938-39)	5	Molnár Jánosné
A veszprémi középkori kolostorromok kutatása az 1930-as években és a Szent István-émlékév	17	Rainer Pál
A veszprémi Szent Margit-templom építésének körülményei a helytörténet-írásban és a források alapján	27	Karlinszky Balázs
A Szent István-völgyhíd	35	Gy. Lovassy Klára
Ispánki József Szent István és boldog Gizella szobra	42	Szatmári Gizella
A Hősök kapuja	48	Somfai Balázs
A veszprémi Szent István Elemi Népiskola	59	Veress József
Álmok maradtak... 70 évvel ezelőtti, megvalósulatlan tervek Veszprémben	64	Gy. Lovassy Klára

TANULMÁNYOK

A veszprémi vandalizmus (1276. május-június)	67	Farkas Gábor
Veszprémi társaskörök és egyletek könyvtárai a 19. században	73	Kolozs Barnabásné
A 180 éves veszprémi kórház története	92	Hogya György
Száz éves a Balatoni vasút	106	Albrecht Sándor
KÖNYVSZEMLE	109	Tölgyesi József Sebő József Bándi László

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi
Szemle

11. évfolyam, 2. szám 16. 2009.

Várostarténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Főszerkesztő:
Tölgyesi József

Technikai szerkesztő:
Szurmay László

Szerkesztőbizottság:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke,
Bándi László, dr. Csiszár Miklós,
dr. Tölgyesi József,
a Kuratórium tagjai

Szerkesztőségi titkár:
Zsarnóczai Erika

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostarténeti Közhasznú
Alapítvány
8200 Veszprém, Május 1 utca 2/1.
Levelezési cím:
8220 Balatonalmádi,
József Attila u. 101.

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
8200 Veszprém, Május 1 utca 2/1
Tel.: 06-30-600-9186
E-mail: tolgyesijdr@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmári Attila

A folyóirat évenként 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ALBRECHT SÁNDOR újságíró, szerkesztő, Alsóörs–Veszprém; BÁNDI LÁSZLÓ tanár, elnök, Veszprém megyei Honismereti Egyesület, Veszprém; DR. FARKAS GÁBOR ny. levéltár-igazgató, Székesfehérvár; GY. LOVASSY KLÁRA igazgató, Magyar Építőipari Múzeum, Veszprém; DR. HERTH VIKTÓRIA, gyűjteményvezető, Művészetek Háza, Veszprém; HOGYA GYÖRGY helytörténeti kutató, Veszprém; KARLINSZKY BALÁZS levéltáros, Érseki Levéltár, Veszprém; KOLOZS BARNABÁSNÉ ny. iskolakönyvtáros, Veszprém; MOLNÁR JÁNOSNÉ tanár, helytörténeti kutató, Veszprém; RAINER PÁL régész, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; SEBŐ JÓZSEF tanár, irodalmár, Padányi Gimnázium, Veszprém; SOMFAI BALÁZS főlevéltáros, levéltárvezető, Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára, Veszprém–Pápa; SZATMÁRI GIZELLA művészettörténész, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest; VERESS JÓZSEF tanár, igazgató, Dózsa György Általános Iskola, Veszprém; DR. TÖLGYESI JÓZSEF főiskolai docens, Veszprém

Illusztrációk:

Balogh Gyula, Bándi László, Bontó József, reprodukciók és archív felvételek

Támogatóink:

MOLNÁR FOTÓ
V E S Z P R É M

Brányi Mária (15. sz. vk.), Debreczenyi János (12. sz. vk.), Hidas Ferenc (9. sz. vk.), Péterné Rózsa Mária (11. sz. vk.), Vereskuti Béla (3. sz. vk.) képviselők.

A borító képei:

A címlapon: Szent István és boldog Gizella (Ispánki József alkotása)

A borító 2–3. oldalán: A Szent István-völgyhíd régi veszprémi képeslapokon

Konferencia Veszprém múltjáról

70 percben a 70 évvel ezelőtt történetekről

(Előadássorozat Veszprémben a Művészetek Házában)

HERTH VIKTÓRIA

„**GYERMEKKOROM ÉS ELSŐ ESZMÉLKEDÉSEM** minden emléke e tájhoz köt... Kaposvári rögök őrzik apám, nagyszüleim... véreim, rokonaim, barátaim seregének örök álmát. Kaposvárott, Taszáron állnak szoborgyermekeim. Budapesten 15 köztéri szobrom található. Mégsem vallom magam pestinek. A hovatartozásnak a gyermekkor emlékezete sokkal inkább meghatározója” – írja egy helyütt Ispánki József szobrászművész, a veszprémi Szent István és Gizella szobor alkotója. De mi közünk nekünk Kaposvárhoz?

A sors néha játékos történeteket formál. *Wagner Lászlóné Földvári Mária* nyugdíjas könyvtáros szintén Kaposvárott született. Gyermekévei számára is meghatározóak voltak. Őt a sors nem Pestre, Veszprémbe vetette. Kettős kötődése irányította figyelmét a két város közti összekötő szálak felé. Így bukkant rá Ispánki József nevére, miközben kisfiával séta közben megcsodálták a királyi pár szobrát a Vár fokán.

Emlékek törtek elő Marikából: gyermekkorában, rokonlátogatóba menet édesanyjával csaknem mindig megálltak Ispánki Mariska néni háza előtt, aki az ablakban könyökölve köszöntötte őket. A gyermektelen asszony jó módú, szép házban lakott. De másutt, a Donnerban is laktak Ispánkiak, akik Pestre kerültek. Végül Marika apai nagyapjának iratai közül előkerült egy papír, amelyből kiderült: Marika édesapja és Ispánki József szobrász első, talán másodfokon voltak unokatestvérek.

Egy alkalommal találkoztam Marikával, aki elmesélte e történetet, s felhívta a figyelmemet arra: éppen 70 éve, hogy a királyi pár szobra elkészült. Foglalkozni kellene vele! – állapodtunk meg. Majd tovább gondoltuk: Mennyi minden történt 70 évvel ezelőtt! Ünnepi időszak volt ez, Veszprém városképét – és szellemiségét – máig meghatározó létesítmények születtek.

A Művészetek Háza elsősorban a kortárs művészet otthona. Ám a jelen múlt nélkül olyan, mint a talapzat nélküli szobor: ingatag, bizonytalan. S a Dubniczay-palota (akik ezt túlzónak érzik: Dubniczay-ház) városunk legszebb késő barokk épülete, önmagában is a veszprémi történelem egyik szépséges megtestesítője. Ennél méltóbb helyszíne nem is lehetne egy olyan beszélgetéssorozatnak, amelyben a 70 évvel

ezelőtt történekről esik szó. Így történt, hogy a Művészetek Háza 2009 tavaszán nagy sikerrel megtartotta a *70 percben a 70 évvel ezelőtt történekről* című, három délutánt kitöltő sorozatát.

Minden alkalommal két vagy három előadó ismertette meg a hallgatóságot egy-egy résztémával: a Margit-templom, a Viadukt, a Hősök Kapuja építésével, a Szent István Elemi Népiskola születésével, működésével, a korabeli régészeti feltárásokkal és természetesen Ispánki Józseffel. A kezdő előadás az 1938-39-es eseményekről szólt.

Most e helyi konferencia – inkább közvetlen hangulatú beszélgetéssorozat – témáival a Veszprémi Szemle olvasói is megismerkedhetnek.

A bevezető befejezéseként mindenképpen ide kívánkozik, hogy a programjainkon jelenlévők utolsó alkalommal közfelkiáltással megszavazták: Legyen folytatás! Így ősszel újabb helytörténeti sorozattal várjuk a veszprémieket a Dubniczay-palotába.

„Tisztán akarunk látni a Múltba, hogy
szemünk eligazodhassék a Jövön,
s azért alázatos kézzel hajolunk
a múltunk minden emlékéért.”

(G. M., Veszprémi Hírlap, 1938. január 16.)

Hetven percben a hetven éve történekről... (1938-39)

MOLNÁR JÁNOSNÉ

ÁLLAMALAPÍTÓ KIRÁLYUNK, SZENT ISTVÁN halálának 900. évfordulójára emlékezett az egész ország 1938-ban. Mivel a keresztény egyház megszervezése is első királyunk nevéhez fűződik, nyilvánvaló, hogy a magyar katolikus egyház emlékezetessé készült tenni a jubileumot. A magyar katolikus egyház feje, dr. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás már 1930-ban kérelmezte XI. Pius pápától, hogy Budapesten szervezhessék meg a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust.¹ 1936 novemberében meg is született a beleegyező döntés,² s ezzel vált 1938 kettős szentévvé Magyarország lakói számára.

A Szent István-jubileumra készülődés hivatalos elindítását közigazgatási–állami vonalon az 1936. augusztus 20-án kiadott, Horthy Miklós kormányzótól származó „Legfelsőbb kézirat” jelentette. A dokumentum a *méltó megünneplés* három helyszínét emelte ki: Budapestet, Esztergomot és Székesfehérvárt.³ Veszprém nincs megemlítve az iratban, pedig köztudott volt az első királyi család Veszprémhez és a megye különböző helyszíneihez való kötődése. Sőt, a ma már hagyománynak tartott eseményeket – Koppány leverésének egyértelműen Veszprémhez kapcsolását, vagy a koronázási palást hímzését – akkor még történelmi tényként kezelték.⁴

A kormány 1936-tól három éven keresztül az állami költségvetésbe beépítette Esztergom és Székesfehérvár Árpád-kori műemlékei helyreállításának finanszírozását. Veszprém történeti emlékeinek feltárását, megóvását a költségvetés nem támogatta.⁵ Ez a tény egyértelműen tükrözi az ősi város háttérbe szorítását.

A Szent István-émlékévet előkészítő országos bizottság által összeállított programban nem kapott helyet sem Veszprém város, sem a megye, vagy akár egyik települése.⁶

Veszprém megye törvényhatósági bizottsága (= a megyei képviselők összessége) későn vette észre ezeket a figyelmeztető jeleket. De még ekkor is lassan szánták el magukat cselekvésre.

Az 1936. december 16-i megyei közgyűlésen esik szó először a jubileumról. A

bakonybéli születésű dr. Schandl Károly ny. államtitkár, mint a törvényhatósági bizottság tagja, s egyúttal a devecseri kerület országgyűlési képviselője, *önálló indítványban* javasolta, hogy a megye kérje a kormánytól az ünnepi előkészületekbe való bevonását. Véghatározat is született az indítvány teljesítésére.⁷ Érdemben mégsem történt semmi. Veszprém sem mozdult. Holott ekkorra már, az 1937. év elejére, elkészült Székesfehérvár gazdag programja, sőt több városé is.⁸

Az 1937. február 10-i megyegyűlésen újból szóba került a jubileum kérdése. Dr. Schandl Károly ismételt felszólalására⁹, valamint dr. Rott Nándor, a Veszprémi Egyházmegye akkori püspöke cselekvésre sürgető levele hatására¹⁰ elhatározták a kilenc tagú bizottság létrehozását az előkészítő és irányító munkára.¹¹

Veszprémben a város idegenforgalmi nagybizottsága foglalkozott a jubileumi év előkészítésével az 1937. április 2-án Bokrossy Jenő mérnök, városi műszaki tanácsos elnöklete alatt tartott ülésen. A megbeszélésbe bevonták a tanintézetek, a vasút, a posta, a MÁVAUT és a papság képviselőit. Rosos Károly polgármester felolvasta dr. Rott Nándor főpásztor hozzá írt levelét, aki a régi történelmi emlékeink felújítását kérte, de felajánlását is megtette: templomot építtet és a káptalannal együtt pótolja a székesegyháznak a háború alatt elvitt harangjait. A tanácskozáson résztvevők szóban elmondhatták elgondolásaikat. Ezen az ülésen kapta a felkérést dr. Iklódy-Szabó János a további tárgyalások levezetésére. Így öt tekinthetjük a városi Szent István-év előkészítő bizottság elnökének.¹²

A megyei előkészítő bizottság 1937. április 3-án ült össze dr. vitéz Jékey Ferenc főispán elnöklétével. A megbeszélésre a kereskedelemügyi miniszter helyettessel képviseltette magát. A jubileumi év veszprémi terveinek előadója dr. Gutheil Jenő teológiai tanár volt, a megyei elképzeléseket pedig dr. Schandl Károly ismertette. Az elhangzott javaslatokat az előkészítő bizottság elfogadta. Elhatározták, hogy küldöttség keresi fel a kormányt a vármegyei és a városi tervek támogatása érdekében. Az emlékirat megszerkesztésére dr. Schandl Károlyt és az Árpád-kor történelmének jó ismerőjét, dr. Gutheil Jenőt kérték fel.¹³

A terjedelmes *emlékirat* első része Veszprém és a megye Árpád-kori, illetve Szent István-korabeli történelmét, emlékeit tartalmazza, a második rész pedig a megye területére tervezett emlékműveket, ünnepeket sorolja fel. Ezek szerint *Veszprémben* Gizella királyné szobrot kapna, Koppány legyőzését a Táborálláson emlékmű hirdeté. Ezek megvalósítása túlnő a város és a megye „anyagi lehetőségeinek és helyi feladatainak körén”, s ez „az ezeréves létért hálás magyar nemzet ügye” kell, hogy legyen – fogalmazza meg burkoltan vagy szemérmesen a pénzkérelést a memorandum. Táblával örökítenék meg az 1276-ban elpusztított veszprémi főiskolát, történelmi emlékhelyeinket (veszprémvölgyi apácázárda, Szent Katalinkolostor, Szent Miklós-egyház maradványai) rendeznék, a Gizella-kápolnát felújítanák többek között. Koppány hadainak felvonulási területén, *Devecserben* a másfél száz éve befejezetlenül álló templom felépítését tervezik állami támogatással, a *Somlón* kilátótornyot építenének, a hűség tornyát. *Bakonybélben* Szent Gellértnek állítanának emléket. Országos ünnepség helyszínéül ajánlják Veszprémet, a Somlót

és Bakonybél. Veszprém vármegye törvényhatósága ünnepi közgyűléssel áldozna Szent István emlékének. Ebben a dokumentumban kéri a kormánytól, hogy a Szent István emléket megőrkítő törvényben jusson kifejezésre Veszprém vármegye korabeli történelmi szerepe. Szeretnék, ha az előkészítő munkába bevonnák Veszprém megye illetékeseit is.¹⁴

1937. május elején a főispán vezetésével Veszprém vármegye kilenctagú küldöttsége felkereste Darányi Kálmán miniszterelnököt és dr. Hóman Bálint kultuszminisztert, s átadták a megye memorandumát. A két államférfitől ígéretet kaptak, hogy a lehetőség szerint teljesítik kérésüket.¹⁵

Mit is sikerült elérniük? Az 1937/38-as költségvetésbe nem épülhetett be az állami támogatás, mert összeállítása előrehaladott állapotban volt, hisz 1937. július 1-jével életbe lépett. (A költségvetés nem naptári évhez igazodott abban az időben.)¹⁶ Csak az 1938/39-es költségvetésben, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium átmeneti rendkívüli kiadásai között szerepelt 28 ezer pengő, amit Szent István és Gizella királyné veszprémi szobrának felállítására, valamint a somlói emlékmű költségeire iktattak be.¹⁷ A kormány anyagi lehetőségeiből ennyire futotta. Kárpótlásul néhány kisebb jelentőségű „kedvezményt” kapott a későn ébredő város és megye.

Az 1938:XXXIII. törvénycikk első királyunk, Szent István dicső emlékét örököltette meg. A törvény „...máig ható, dicsőséges tetteiről és maradandó történelmi alkotásairól” beszél helységhez, településhez nem kötött. Tehát a megye ebbeli kívánsága nem teljesült.¹⁸ Az Országos Szent István Bizottságba Veszprémből dr. Iklódy-Szabó János kincstári főtanácsos és dr. Szász Ferenc takarékpénztári ügyész került be szinte az utolsó pillanatban.¹⁹

Veszprémben az 1930-as évek közepétől látványosan mutatkoztak a gazdasági és kulturális élet fellendülésének jelei. A képviselő-testület – élén Rosos Károly polgármesterrel – azon volt, hogy a többi dunántúli városhoz felzárkózzanak. Inspirációt ehhez más települések példájából, az élénkülő idegenforgalom elvárásaiból és a közelő Szent István-évfordulóból merítettek. A korábbi időszak összefogásának, áldozathozatalának szép példái lebegtek előttük: az Erzsébet királyné szobra (1901), a piarista templom restaurálása (1901), Laczkó Dezső szobra (1937) – hogy csak néhányat említsék meg, melyek közadakozásból valósultak meg, de ide sorolhatom színházunk megépítését is (1908).

Hogyan fogadták a nem katolikusok az 1083-ban szentté avatott első királyunk, Szent István ünneplését? Hisz nemcsak az ország, hanem Veszprém város lakóinak összetétele vallási szempontból heterogén volt. A megyeszékhelyen 1938-ban élő 17 ezer félszáz lakos zöme katolikus (15 180), görög katolikus 59, görögkeleti vallású 18, evangélikus 572, református 1685, izraelita 85 és 12 más vallású.²⁰ A jubileum megtartásához pozitívan álltak. Dr. Jókai-Ihász Miklós gazdasági főtanácsos, a pápai *református* egyházmegye főgondnoka szerint Szent István emlékét a magyarságnak egyetemesen kell megünnepelnie.²¹ Dr. Kapi Béla, az *evangélikus* dunántúli egyházkerület püspökének szavait idézem: „*Minden idők magyarságának jövendőjét hordozta szívében, tehát István király az egész nemzeté. Ha kizárnánk*

magunkat ünnepéből, megszegényítenénk magunkat, elhomályosítanánk nagy művének értékelését s meglazítanánk nemzeti közösségünkben való helyünket. Számunkra szívünk szerint való kötelesség: hálaadással megemlékezni az első apostoli királyról, akit Isten gondviselése alkalmas eszközzé tett a keresztyénység szolgálatában.”²² Dr. Gutheil Jenő római katolikus teológiai tanár is azt tanácsolta, hogy a Szent István-ünnepségeket ne tekintse senki katolikus megmozdulásnak, mert ez minden magyar ember nemzeti ünnepi éve.²³

Míg a hivatalos fórumokon – városi képviselő-testületi, megyei törvényhatósági bizottság ülésen – az illetékesek „határozatokat hoztak” a teendőkről, készítették a kormány elé terjesztendő memorandumot, addig a Veszprémi Hírlap hasábjain bárki megírhatta ötletét, javaslatát. Dr. Szűcs Imre piarista tanár indította el a Hát Veszprém? című írásával a hozzászólásokat. Ő vetette fel egy emlékmű gondolatát a Csatárhegyen. Ekkor még – „kellő joggal feltehetjük” – írta, hogy a sorsdöntő csata István és Koppány között itt volt. Az ünneplések sorába a Hősi Kapu felavatását is belevenné. Gizella királynéről sem feledkezik meg: szentté avatási ügyének újrafelvételét szorgalmazza. A Gizella-kápolnát is megemlíti.²⁴ Vevér Emil, a levéltár igazgatója is hozzászól a témához. A Csatárhegyet szintén megjelölné, mégpedig hatalmas kőkeresztrel, amit a hármaskör közepes domborulatára helyezne.²⁵ A veszprémi születésű, de Zalaegerszegen élő Nemsur Pál is a csatári hegyre tenni a diadalmas jelet. Javasolja minden történelmi hely megjelölését emléktáblával.²⁶ Dr. Gallay Rezső kir. tanfelügyelő is megosztotta véleményét az olvasókkal. Csatárhegyen örökítené meg óriási szoborral István király emlékét. 30 méter magas talapzatra állítaná a 20-25 méteres Szent István-szobrot. Villannyal kivilágítaná, hogy éjjel messziről lássék. Ez azonban csak országos gyűjtésből valósítható meg. Az emlékműnek még két helyszínt nevezett meg: Táboraállást és a Somlót.²⁷ Dr. Iklódy-Szabó János Gizella királyné szobrát készíttetné el, „amint a Szentbenedek-hegy végén áll és kezeit áldólag emeli a zöld Bakonyra és az ottlévő megszentelt helyekre Bakonybélre és Pannonhalmára”. A jezsuita templomrom falára freskót készíttetne, amint Gizella királyné a főrangú hölgyekkel és a zárdában lakó apácákkal a koronázási palástot hímezik.²⁸ Két helybéli a különvéleményét is papírra merete vetni. Dr. Pákey Zsolt megelégedne egy egyszerű kereszt felállításával. Az összegyűlt pénz maradékával a szegények gondozását oldaná meg.²⁹ Egy névtelenségbe burkolózó VH-előfizető életrevaló és hasznos ötletének megvalósítását látná szívesen: munkásszülők gyermekei részére napközi otthon megépítését Gizella királyné vagy Boldog Margit tiszteletére, emlékére.³⁰

A Veszprém–Balaton–Bakony propaganda bizottsága dr. Iklódy-Szabó János által felvetett gondolatot elfogadva, indítványozta, hogy a tűztoronyba salzburgi mintára harangjátékot állítsanak fel. Ehhez állami támogatást kértek a kereskedelmi minisztériumtól.³¹

A jubileumra készülődés során előtérbe került Gizella királyné személye. Dr. Rott Nándor megyés püspök az első királynénk emlékére Veszprémben országos jellegű emlékünnepet rendezne.³² Ugyancsak Rott Nándor volt az, aki 1937. október 6-án

levéllel fordult a hercegprímáshoz Gizella királyné hamvainak hazahozatala ügyében.³³ Wéber Pál kanonok levélben kéri a püspöktől, hogy a jubileum alkalmából az Irgalmas Nővérek Intézetének adja a „Boldog Gizella Intézet” elnevezést.³⁴

Egyének és közösségek megvalósítható és irreálisnak tűnő ötleteket dédelgettek. A város anyagi kondíciója nem tette lehetővé, hogy hatalmas alkalmi emlékműben gondolkodjon. A legsürgősebb feladatnak az elhanyagolt állapotú történelmi emlékeink, a veszprémvölgyi monostor romjai, a Szent Benedek-hegy alatt lévő ún. Margit-romok (Szent Katalin-kolostor) és a Kálvária-domb tetején lévő Szent Miklós-templom maradványai rendbetételét, felújítását tartották.

Gutheil Jenő úgy látta 1937 márciusában, hogy „*Veszprém nagyvátévőjének, az országépítő szent királynak elközlelő jubileumi éve tette serkenti a veszprémieket. Igyekszik mindenki meghozni a maga áldozatát annak oltárán, aki nemzetének ezeréves létét, országában városunknak kiváltságos helyet, hírt és nevet biztosított.*” Név szerint kiemelte a püspököt, a káptalant és Beöthy kanonok nemes bőkezűségét.³⁵

Az 1937. és az 1938-as év a felkészülés, az intenzív munka ideje. A városban több helyen építkezés folyik, részben a jubileum jegyében. Szinte egyidőben kezdődött el az építkezés 1936-ban: a Temetőhegyet a Jeruzsálemheggyel összekötő völgyhíd és a Vár elején a Hősök Kapuja, mint a város I. világháborús emlékműve. 1937-ben még három helyen építkeztek: a mai Dózsa György úton a református iskola és kultúrház, a Jutasi út mentén a Szent Margit-templom és a Vörösmarty téren az 1931-es emlékmű. 1938-ban a Temetőhegy kapott új iskolát. Ugyanekkor folytatódott a Várfokon a nagy átalakítás, készítették az első királyi pár szobrának helyét. E nagy beruházások fedezetét úgy gyűjtötték össze magánszemélyektől, szervezetektől, a várostól, a megyétől, és államsegélyért is folyamodtak. A legnagyobb lélekszámot képviselő (katolikus, református) hitközségek áldozatvállalása különösen megmutatkozott. A város költségvetésébe 42 800 pengőt iktatott be a Szent István-évi ünnepekkel kapcsolatos munkálatok fedezetére.³⁶ A város a munkanélkülieket is foglalkoztatta.

Az új létesítmények, emlékjelek készítésével párhuzamosan kisebb rekonstrukciós munkálatok is folytak.

Elődeink találtak a Várban felújítást kívánó emlékeket. A Várhegy északi falába beépítve, az időjárás viszontagságainak kitéve, szabadon állt a legrégebbi emlékünk, az ún. *Vetési-kő*, amely a XV. századbeli alkotó püspökünk, Vetési Albert, Mátyás király diplomatája idejéből fennmaradt vörös márvány oszlopfő. Értékét növeli és eredetét azonosíthatóvá teszi a márványba vésett Vetési-címer, a kiterjesztett szárnyú sas és a püspök jelmondata: „In Deo faciemus virtutem” – Istenben cselekeszszük az erényt,³⁷ és az utána következő latin mondat, mely magyarul így hangzik: Albert veszprémi püspök állíttatott engem 1476. A faragvány a legkorábbi, évszámmal ellátott, feliratos reneszánsz emlékünk.³⁸ A Várfokra tervezett Szent István és Gizella királyné szobra miatt 1938-ban eltávolították innen.³⁹ A Szent Mihály-plébánia épülete (Vár u. 27.) előtti beszögellésbe, tehát a Dubniczay-ház déli falához

került. A homokkőből faragott hengeroszlopra helyezték a Vetési-követ a szögletes vizes medence kiemelkedő sarkaként.⁴⁰ A Várfokot is átalakították. Az öreg várfalmaradvány a mellette lévő két lépcső magasságú széles gyilokjáróval együtt eltűnt. Az 1938-as „építkezés kegyeletesen újra odahelyezte az új kerítésfal elé a kétlépcsős magaslatot is”.⁴¹

A Gizella-kápolna előtti, középkori, használaton kívüli *várkút* felújítását is elvégezték. Egyes források 1936 óta Vetési-kútnak nevezték.⁴² Ugyanis Vetési Albert veszprémi püspök halálának 450. évfordulójára a kút kávját felmagasították, kovacsolt vasból készült díszítménnyel látták el. A kút faragott kőből kiképzett peremére latin nyelvű feliratot véstettek: „Civitas, ubi olim fontes uberrimi culturae gentis Hungarorum eruperant”. (= Ez a város, melyben egykor bőségesen fakadtak a magyar kultúra forrásai.)⁴³ Ezzel utaltak az 1276-ban elpusztított főiskolára. De külön is emléket állítottak az 1276-ban Csák Péter pusztító hadának martalékul esett *főiskolának*. A veszprémi egyház helyreállító munkájában segítségre siető IV. László király adománylevele az egyetlen fennmaradt írásos dokumentum, amely bizonyítja a főiskola működését. Az oklevél deklarációját latinul és magyarul márványba véstették, s ezt az emléktáblát helyezték el a püspöki palota északi külső falán.⁴⁴

A *Gizella-kápolna* helyreállítását is elvégeztették a Szent István-jubileumra készülve. A Várhegy építészeti kincse a XIII. században épült. Elnevezése a XVIII. századból ered. A püspöki palota és a nagypréposti ház közé szorított kápolna legnagyobb értéke a bizánci stílusban készült, apostolokat ábrázoló freskók.⁴⁵ Az idők folyamán a kápolna eredeti funkciója gyakran háttérbe szorult. A török háborúk idején löport és „tüzes szerszámokat” tároltak benne.⁴⁶ Egy időben borospincének használták. Ritkán volt egyházi szertartások színhelye. Művészi, művészettörténeti jelentőségét nem ismerték fel egyértelműen. A török idők pusztításainak nyomát néhány püspök próbálta eltüntetni, de közben nem voltak tekintettel a kápolna régi értékeinek megőrzésére. A püspöki palota építéskor szenvedte el a legnagyobb kárt: három falát lebontották, s a rajtuk lévő freskók megsemmisültek. A veszprémiek felháborodására Koller Ignác püspök (1762-1773) a falakat újból építtette Fellner Jakab építésszel. Az emeleti részt viszont nem állították helyre. A kápolna alsó szintjén a megmaradt freskókat restaurálták, a hat hiányzót újból festették, a szentély keleti falán barokk ablakot törtek, vörös márvány tömboltárt állítottak fel, az oltárkép helyére feszület került. A Szentháromság tér felé barokk homlokzatot alakítottak ki hatalmas bejárattal. A timpanon fölé kőbe véstett felirat hirdette, hogy Koller Ignác a kápolnát „régii alakjába és fényébe” visszaállította.⁴⁷

A XX. században újból esedékessé vált a kápolna felújítása. Dr. Beóthy István apátkanonok anyagi áldozata tette lehetővé, hogy korának megfelelő művészi felfogásban megújulhatott a kápolna. Helyreállításával Rott Nándor püspök Dex Ferenc festőművészt, az esztergomi királyi palota restaurátorát bízta meg 1937 őszén a Műemlékek Országos Bizottsága javaslatára. A művész munkája során a stílus tisztaságára törekedett, ezért erős kritikával élt a XVIII. századi módosításokkal szemben. A barokk hangulatú kápolnát visszavarázsolta román stílusúvá. Az eltávolított

oltár helyére egyszerű téglából falazott oltár került „Őseink hite a jövő reménye” felirattal. A templomi padokat kitetette. A padozatot igyekezett korhűen megújítani. A freskókat kibontotta az átfestések alól. A csúcsíves ablakot ablakrésszé szűkítette. A homlokzatot is átalakította. Levette a Koller-féle feliratos szöveget, s azt a várkút mellé a földre helyezte. A timpanonra a ma is olvasható felirat került: „Memoriae Beatae Gisela Sacrum” (= Boldog Gizella emlékének szenteltetett). A rácsos kovácsolt vas ajtó latin nyelvű felirata őrizte meg a restaurálással kapcsolatos legfontosabb adatokat. (Sajnos, ez ma már nem látható.)⁴⁸

A Várban a Szent István tiszteletére szentelt templomot a *ferences* szerzetesek, köznyelven a barátok bírták. Az 1730 körül épült *templomuk* közkedvelt volt a veszprémiek körében.⁴⁹ A Szent István-évre a zárdafőnökség is készült. A templom legutóbbi felújítására 1909-1912-ben a kényszerűség vitte a szerzeteseket. Ugyanis 1909-ben a templom és a kolostor tetőzete leégett.⁵⁰ A templom belsejének restaurálását már nem tudták elvégeztetni. A másfélszáz éves freskókra ráakodott port, füstöt kellett eltávolítani. De pénzük most sem volt. Ezért a hívek adakozó szívérekezére számítottak.⁵¹ Apáthy Oszkár volt 1937-ben a házfőnök, aki pápai működése során jó néhány mesterembert, művészt megismert. Ezeket hívta meg. 1937 novemberében Pápáról jött mesteremberek láttak hozzá a templom restaurálásához. Závory Zoltán festőművészt, tanárt bízta meg a munkálatok megtervezésével, irányításával. Bíró József és két fia: József és Jenő megtisztították a füsttől, portól és a korábbi felszínes átfestésektől a mennyezet XVIII. századi értékes freskóit. A festőművész ezután restaurálta ezeket a főoltárképpel egyetemben. De ecsetje nyomán újabb figurális kompozíciók is kerültek a falra. A főoltárt is átkomponálta. A mellékoltárokat, a szószéket, a szobortalapzatokat is Závory tervezte. Az asztalosmunkákat Tuba Károly mester végezte, a szobrászmunka és az aranyozás Ruff János szaktudását dicséri. A gyökeres restaurálási munkák után a templomot 1938. május 22-én áldotta meg a szombathelyi rendházfőnök.⁵²

Az 1891-ben felújított,⁵³ a város jelképévé vált *Tűztoronyon* vajmi kevés tennivaló akadt 1938-ban. Dr. Iklódy-Szabó János viszont talált, és a pénzt is megszerezte hozzá.⁵⁴ Négy világító számlappal ellátott, különleges szerkezetű új toronyórát raktak fel a jubileum évében, mely a negyed és az egész órákat ütötte.⁵⁵ A harangjáték pedig naponta kétszer szólalt meg: 12 óra 15 perckor és 18 óra 15 perckor. 1938 nyaratól Veszprémhez kötődő zeneszerzők, Bihari József és Csermák Antal által szerzett dallamokban gyönyörködhetek a városlakók és az idelátogatók.⁵⁶

A Vörösmarty téren látható turulmadaras emlékmű is ebben az időszakban készült. Veszprém háziezrede, a m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred részt vett az I. világháborúban. Az emlékművel az életben maradtak az elesett katonatársaik emlékét örökítették meg. A Veszprémben élő Malasits (Sikátori) Ferenc szobrász készítette az obeliszket eplényi kőből. Mellette segédkezett Stumpf János, a későbbi neves kőfaragómester, a mai mesterek édesapja. Malasits faragta ki az emlékmű díszítését, a domborművet (ezredjelvényt), a feliratokat, az évszámot. Lakásán készítette el a turulmadár makettjét, mely Márvány Dezső fémöntődjében nyerte el

bronz alakját. A 31-es bajtársak körében gyűjtötték a pénzt a kiadás fedezésére, amit a város egészített ki kétezer-ötszáz pengővel. 1938 novemberére állt is a honvédlak-tanya közelében a ligetszerű téren, de csak 1939. június 4-én avatták fel.⁵⁷

1937 és 1939 között szükségszerűségből a református gyülekezet is építkezésbe fogott. A 8-as számú állami út építésének nyomvonala érintette a Templom utcát is, ahol a 154 éves iskolaépület és a parókia állt. A viadukthoz vezető út szélesítésének útjában álltak. Lebontásuk 1937. november 15-én kezdődött el. Mindkét épületet a budapesti Padányi Gulyás Jenő építészmérnök tervezte. Először az iskola épülete készült el (Dózsa György út 26.) ifj. Takács János építészmérnök kivitelezésében. 1938. szeptember 4-én már el is kezdődött benne a tanítás. A következő lépésben a kultúrház készült el (ez a mai református lelkészi hivatal, Dózsa György út 22.) a csopaki Oltoványi József építész vezetésével. 1939. június 1-jével beköltözhetővé vált.

A nagyarányú építkezéshez nem volt elegendő a tízezer pengő kisajátítási összeg. Segélyt kaptak a várostól, a minisztériumtól, de nem nélkülözhettek a gyülekezet áldozatkészségét sem. Önkéntes munkával, pénzadománnyal, bútorral járultak hozzá. A környező települések református közösségei is adakoztak. Az építkezés gondjainak megoldásán fáradozhatatlanul dolgozott az 1938. január 5-én beiktatott fiatal lelkész, Boda József.⁵⁸

* * *

A Szent István emlékére szervezett programot eleink a Szent Jobb érkezése köré csoportosították. A tervük azonban meghiúsult. A nemzeti ereklyét szállító ún. aranyvonat országjáró útja megszakadt az ország bel- és külpolitikai viszonyainak alakulása miatt (a Felvidék egy részének visszacsatolása). A katonai mozgósítás és az aranyvonat békét sugárzó méltósága nem fért össze.⁵⁹ Főlölségessé vált a többszöri módosítás. Így a szépen eltervezett városi ünnepség az 1939-es évre tolódott át. Részen különvált az egyházi és a világi ünnepség. Az aranyvonat a Szent Jobbal 1939. április 29-én érkezett Veszprémbe.⁶⁰

A változás sokadik egyeztetést, körütekintő szervezést kívánt nemcsak az ünnepséget előkészítő bizottságtól, hanem a városi hivatalnokoktól is. Az előkészítés felelősségteljes munkája dr. Iklódy-Szabó János kincstári főtanácsosra, Rosos Károly polgármesterre, Bokrossy Jenő műszaki és dr. Tekeres Lajos közigazgatási tanácsokra hárult.⁶¹

Az elmaradt jubileumi ünnepségeket pótolva 1939-ben Veszprémnek három különlegesen szép hétvégeje volt. Az egyik április 29-e, a Szent Jobb köszöntése Veszprémben. A másik kettő inkább világi ünnepség volt.

1939. június 11-én, vasárnap délelőtt leplezték le Szent István és Gizella királyné szobrát a megye, a város vezetőinek és sok érdeklődő jelenlétében. Dr. Gutheil Jenő üdvözlő szavai után hullott le a nemzetiszínű lepel Ispánki József remek alkotásáról. Az ünnepi szónok Hóman Bálint kultuszminiszter volt. István király korának kuta-

tójaként beszélt az első király szervező és alkotó munkájáról, a mához szóló üzenetéről. Az egyesített dalárdák (a Király-díjas Veszprémi Dalegyesület, a Veszprémi Iparos Dalárda, az Árpád-házi Boldog Margit vegyeskar) éneklése után dr. Berky Miklós alispán és Rosos Károly polgármester koszorúzta meg a szobrokat, egyúttal átvette a város nevében. Ugyanezen a napon avatták fel a reformátusok az új iskolaépületüket és a kultúrházat. Az állami segély adományozóját, Hóman Bálint kultuszminisztert is meghívták erre az ünnepségre. Három személy kíséretében meg is jelent, s szólt az egybegyűltekhöz. Örömmel állapította meg, hogy „a keresztény felekezetek nem egymással szemben állva ünnepelnek, hanem egymással összetalálkozva”.⁶²

1939. június 17-18-án rendezték meg a megyeszékhely utolsó ünnepi eseményeit. Szombaton délután a Várban dr. Simon György püspöki helynök megáldotta a felújított Gizella-kápolnát. Utána a kápolna előtt az Árpád-kori híres főiskola emléktáblájának leleplezése, a Vetési-kút, a Vetési-oszlopfő, a Szent Katalin-zárda és a veszprémvölgyi apácakolostor romjainak felavatása történt. Dr. Gutheil Jenő ünnepi beszédében emlékezett meg e történelmi emlékek jelentőségéről. Énekek színesítették a programot. Befejezésül Rosos Károly polgármester vette át a város gondozásába a felújított és megjelölt nevezetességeinket. Ugyanezen a napon, este 9 órakor az alsóvárosi temetőből egy I. világháborús ismeretlen katona hamvait fátylós menet kíséretében átvitték a Hősök Kapujához, s szarkofágban helyezték el.

Másnap, június 18-án, vasárnap tábori mise keretében avatta fel a világháborús emlékművet József királyi herceg. Beszéde után koszorúkkal borították el a névtelen katona sírját. A délelőtti ünnepség a Gizella téren díszszemlével zárult. Délután öt órakor a Szent István völgyhíd felavatási ünnepsége kezdődött. A mai Völgyhíd téren gyűltek össze a budapesti vendégek, a város és a megye hivatalos képviselői, valamint nagyon sok helybéli lakos. Az avatóbeszédet Törley Bálint államtitkár, Veszprém országgyűlési képviselője mondta. A Rohonczy tér (Völgyhíd tér) felől a kifeszített nemzetiszínű szalagot Habsburg József királyi herceg vágta át és sokak kíséretében a panorámában gyönyörködve áthaladt a hídon.⁶³

Ezzel az eseménnyel véget ért Veszprémben a jubileum. Felavattak, átadattak mindazok a létesítmények, amelyek az utóbbi években Veszprém szépítésére, a kegyelet, hazafias érzés emelésére létesültek. Ezek az emlékek mindig hirdetni fogják Veszprém történelmi múltját és fontosságát, azt a szellemet, amellyel ezt a város polgárai és vezetői ápolják.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- V. 172.a = Veszprém város közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyve
 V. 173.b = Veszprém város polgármesterének iratai
 IV. 401.a = Veszprém vármegye közgyűlési jegyzőkönyve
 Dr. R-l S-r = Dr. Rosenthal Sándor (ügyvéd)
 PH = Pápai Hírlap

VeML	=	Veszprém Megyei Levéltár
VÉL	=	Veszprémi Érseki Levéltár
VFH	=	Veszprémi Független Hírlap
VH	=	Veszprémi Hírlap
VV	=	Veszprémvármegye (újság)

JEGYZETEK

- ¹ A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. Összeállította és bevezette: *Beke Margit*. München - Budapest, 1992. I.köt. 440., II.köt. 133.
- ² A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Közrebocsátja a kongresszus előkészítő főbizottsága. Bp., 1938. 13. p.
- ³ Belügyi Közlöny, 1936. Bp., 1936. 634. p.
- ⁴ VH, 1937. február 14. 7/4.
- ⁵ Magyar Törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Bp., 1937. 1936:XIX.tc. 234.; 1937. évi törvénycikkek. Bp., 1938. 1937:XI.tc. 122.; 1938. évi törvénycikkek. Bp., 1939. 1938:XXII.tc. 283.; 1939. évi törvénycikkek. Bp., 1940. 1939:VII.tc. 200. p.
- ⁶ VH 1937. január 17. 3/1.
- ⁷ VeML IV.401. a 119/1936 (XII.16.) - *Sziklay János* (1941): Dunántúli kultúrmunkások. A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban. Bp. 450-451. p.
- ⁸ VH, 1937. január 17. 3/1.
- ⁹ VeML IV.401.a 1/1937 (II.10.) - VH, 1937. február 14. 7/4.
- ¹⁰ VÉL Veszprém Egyházmegyei iratok. 762/1937.
- ¹¹ VeML IV. 401.a 1/1937. (II.10.)
- ¹² VH, 1937. április 11. 15/1-2. (Iklódy-Szabó János régi nemesi család sarja. Szül.: 1877. Atyja, Szabó Imre három cikluson keresztül a veszprémi kerület országgyűlési képviselője volt. Veszprémben élték. A helyi piarista gimnázium elvégzése után az egyetemet Budapesten, Bécsben, Lipcsében, Genfben végezte. Államtudományi doktor lett. Közismert volt közigazgatási, közgazdasági, szőlészeti és pincészeti szakismerete. Anyanyelvén kívül angol, francia, német nyelven beszélt. 1922-ben kapta meg a kincstári főtanácsosi címet. A nyugdíjas, majd hatvanéves földbirtokos a közéletben továbbra is agilisán tevékenykedett. In: Keresztény magyar közéleti almanach. Bp., 1940. 423-424.) - VV, 1938. március 13. 11/4.
- ¹³ VH, 1937. április 11. 15/2.
- ¹⁴ VÉL Veszprém egyházmegyei iratok 2680/1938.
- ¹⁵ VH, 1937. május 16. 20/5.
- ¹⁶ Magyar törvénytár. 1939. évi törvénycikkek. Bp. 1940. 1939:VII.tc. 156. (Az állami költségvetés 1940. január 1-jétől azonos a naptári évvel.)
- ¹⁷ Magyar törvénytár. Az 1938. évi törvények gyűjteménye. Bp., 1938:XXII.tc. 283. p.
- ¹⁸ Magyar törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Bp., 1939. 1938:XXXIII.tc. 527. p.
- ¹⁹ VV, 1938. március 13. 11/4.
- ²⁰ Schematizmus, 1938. 2.
- ²¹ VV, 1937. február 14. 7/1.
- ²² VV, 1937. október 10. 41/2.
- ²³ VV, 1937. április 11. 15/3.
VH, 1937. április 11. 15/1.

- ²⁴ VH, 1937. január 17. 3/1.
- ²⁵ VH, 1937. január 24. 4/1.
- ²⁶ VH, 1937. január 31. 5/3-4.
- ²⁷ VH, 1937. február 28. 9/2-3.
- ²⁸ VH, 1937. augusztus 8. 32/2.
- ²⁹ VH, 1937. január 24. 4/2.
- ³⁰ VH, 1937. június 13. 24/3.
- ³¹ VH, 1937. február 14. 7/4.
- ³² VH, 1937. április 25. 17/3.
- ³³ VÉL Veszprém egyházmegyei iratok 5931/1937.
PH, 1937. október 2. 40/3. (A veszprémi bazilika 1996-ban kapta meg Passauból Gizella királyné karcsonjtját ereklyeként.)
- ³⁴ VÉL Veszprém egyházmegyei iratok 5951/1937.
- ³⁵ VH, 1937. március 14. 11/2.
- ³⁶ VeML V.172.a 32/1938. (III.9.)
- ³⁷ *Gutheil Jenő* (1929): Amikor a török még nem járta Veszprémet. VH, április 28. 17/2-3.
- ³⁸ *Gutheil Jenő* (1940): Mátyás korának veszprémi emlékei
- ³⁹ *Dr. R-l S-r.* [Rosenthal Sándor]: Egy rejtélyes kőről. VH, 1938.március 13. 13/3.
- ⁴⁰ A Szent István emlékévk. Kiadja a Szent István emlékévk országos bizottsága. Bp.,1940. 28., XI. tábla
- ⁴¹ *Dr. R-l S-r.* [Rosenthal Sándor]: A veszprémi végvár. VH, 1939. január 1. 1/10.
- ⁴² VeML V.173.b. 2666-23/1939. Veszprém város új látnivalói a Szt. István jubileumi ünnepségek alkalmából
- ⁴³ *Balassa László, Kralovánszky Alán*: Veszprém. Panoráma. Bp., [1983] 67-68.
- ⁴⁴ A Szent István emlékévk. Bp., 1940. 28.
- ⁴⁵ *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. 69.
- ⁴⁶ *Hungler József*: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986. 164.
- ⁴⁷ *Gutheil* i.m. 72-73.
- ⁴⁸ *Kralovánszky Alán* (1986): Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 235. Veszprém. Gizella-kápolna. VÉL Veszprémi egyházmegyei iratok 6735/1937.
VH, 1938. január 16. 3/2.
- ⁴⁹ *Balassa László, Kralovánszky Alán* (1983): Veszprém. Bp. 71. p.
- ⁵⁰ VH, 1909. április 4. 14/2.
VH, 1911. szeptember 10. 37/2-3.
VH, 1912. március 31. 13/4.
- ⁵¹ *Gutheil Jenő* (1937): Ferences harangszó. VH, 11/2.
- ⁵² *Gutheil Jenő* (1937): Ünnepelőbe öltözik a Barátok temploma. VH, november 14. 46/2.
PH, 1938. május 28. 22/2.
- ⁵³ VFH, 1891. augusztus 15. 36/3.
VFH, 1891. október 17. 45/1-2.
- ⁵⁴ VH, 1937. február 14. 7/4.
- ⁵⁵ VH, 1937. június 13. 24/4.
- ⁵⁶ VeML V. 173.b 2666-23/1939. Veszprém város új látnivalói a Szt.István jubileumi ünnepségek alkalmából.
VH, 1938. július 31. 31/5.
- ⁵⁷ *Molnár Jánosné* (1998): A turulmadár visszaszáll. Napló, május 28. 124/9.; *Molnár Jánosné* (2001): „Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék” II. Veszprém. 205-208.

⁵⁸ *Molnár Jánosné* (1999): Az összefogás szép példája. Hatvan évvel ezelőtt adták át Veszprémben a református iskola épületét. Napló, június 18. 140/7.

⁵⁹ VV, 1938. július 3. 27/3. – VH, 1938. október 2. 40/1.

⁶⁰ *Molnár Jánosné* (1999): Nemzeti ereklyénk az aranyvonaton. Napló, május 7. 105/6.

⁶¹ VH, 1938. július 17. 29/2.

⁶² VH, 1939. június 18. 28/1-2.

⁶³ VH, 1939. június 25. 29/1-3. – PH, 1939. június 24. 25/4.

A veszprémi középkori kolostorromok kutatása az 1930-as években és a Szent István-emlékév

RAINER PÁL

A MAGYARSÁG 1938-BAN ÜNNEPELTE SZT. ISTVÁN királyunk, a középkori feudális, keresztény magyar állam és egyházszervezet megalapítója halálának 900. évfordulóját. A jeles alkalomra való tekintettel a magyar katolikus egyház kieszközölte XI. Pius pápánál, hogy a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Budapesten kerüljön megrendezésre.

A jubileumra való készülődés hivatalos kezdetének v. nagybányai Horthy Miklós kormányzó 1936. augusztus 20.-án kelt legfelsőbb kéziratát tekinthetjük. Ebben a dokumentumban a rendezvények három fő helyszíneként Budapest, Esztergom és Székesfehérvár került megemlítésre, Veszprémről ellenben szó sem esett benne. Veszprém vármegye 1936. december 16-án tartott közgyűlésén hozott határozatában kérte a m. kir. kormánytól, hogy a megyét is vonják be az ünnepi előkészületekbe. Sokáig azonban szinte semmi sem történt, majd 1937 februárjában dr. v. Jékey Ferenc főispán javaslatára jubileumi előkészítő és irányító bizottságot hoztak létre, amelybe a vármegye, a város és a megyéspüspök 3-3 tagot delegált. A bizottság fő hangadójának annak előadóját, dr. Gutheil Jenő kanonok, teológiai tanár, jeles helytörténészt tekinthetjük. Schandl Károly ny. államtitkár, devecseri országgyűlési képviselő, törvényhatósági bizottsági tag, Jókay-Ihász Miklós megyebeli földbirtokos és Iklódy-Szabó János, a Balaton Bizottság elnöke mellett, alighanem neki lehetett a fő szerepe abban, hogy ha megkésve is, de Veszprémben is mozdult valami. Rott Nándor veszprémi megyéspüspök a főispánhoz, az alispánhoz és a polgármesterhez intézett levelében felhívta arra is a figyelmet, hogy kívánatosnak tartaná, ha a jubileumi emlékévre a város megszerezne a Veszprémvölgyi romok tulajdonjogát, s annak, valamint a domonkos romoknak a környezetét is rendezné.

Az 1938 őszen kirobbant csehszlovák válság, majd a felvidéki bevonulás következtében a Veszprémben 1938-ra tervezett ünnepek – legalább részben – 1939-re tolódtak át. A két kolostorrom rendezett környezettel való felavatására 1939. június 17-én, szombaton került sor.

A Szt. Katalin domonkos kolostor

Pedig Veszprémben már az 1936-os esztendő során (a pontos időpontot nem sikerült megállapítani, de mindenesetre március 31.-ét megelőzően), Rhé Gyula múzeumigazgató vezetésével megkezdődött a Szt. Katalin domonkos kolostor ásátása. A

feltárás befejezésének idejét szintén nem ismerjük, de 1936. április 1. és augusztus 31. között még tartott az ásatás.

A kolostort 1240-ben alapította Bertalan veszprémi püspök. Hat éven keresztül (1246-1252) itt élt Margit, később maga is domonkos apáca, IV. Béla király leánya. A kolostor élete a török hódoltság koráig folyamatos volt. A XV. században már domonkos férfi szerzetesek is éltek benne. Veszprém 1552-es elestekor lakói elmenekültek. A templom és a kolostor romként érte meg a hódoltság végét. Bár a XV/XVI. század fordulóján kibővített templom helyenként magasan álló romfalakkal jelenleg is látható, a kolostor helyére viszont a XVIII-XIX. században lakóházak épültek, amelyek folyamatosan napjainkig is elfedik az egykori kolostor területét. Idővel maga a romterület is magánkézbe került, s annak tulajdonjogát csak 1929 nyarán sikerült a városnak visszaszereznie.

Az 1930-as évekre már a templomot is helyenként 2.50-3 m magas törmelék borította. Ennek eltávolítása ínségmunkásokkal, Veszprém város műszaki hivatalának közreműködésével, a múzeum szakfelügyeletével történt meg.

Az ásatás során kitisztították a templom belső terét, továbbá feltárásra került a templom korábbi, Árpád-kori egyenes szentélyzáródása, lépcsős főbejárata, oltár-alapozásai, a templomtól északra oldalkápolna, délre pedig a csatlakozó kolostor igen csekély részletei. Tekintettel a közeli utcákra és a helyenként jelentős szintkülönbségekre, a feltárás után egyes részletek visszatöltésre kerültek. Lényegében azóta is, a feltehetően az 1936-os ásatást követően kialakított állapot jellemzi a romterületet, persze a több évtizedes, csak időnként és átmenetileg megszakadó elhanyagoltság, gondozatlanság hol jobban, hol kevésbé szembetűnő nyomaival. Utóbbira már Rhé Gyula is rámutatott a polgármesterhez intézett levelében, amikor így fogalmazott: *„... mert a környék lakói nemcsak a falak köveit pusztítják, de a hajdani oltárt sem kímélve az egész területet félreeső helynek használják, ahova most undorral lép be a látogató”*.

Rhé Gyula ásatásáról viszonylag csekély dokumentációt őriz a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum. Szöveges ásatási napló nem található. Megmaradt egy feltehetően Rhé által készített áttekintő alaprajz 1960-as évekbeli fotómásolata, továbbá a romokról készített több – jobbára az 1950/1960-as évekbeli – fényképfelvétel, amelyek között néhány datálatlan képről esetleg feltételezhető, hogy talán egyik-másik eredetije még 1936-ban készülhetett.

A múzeum régi Szerzeményi naplójába 1936. december 30.-án 8287. szám alatt vezették be: *„Ásatás a Margitrom területén”*, de a tárgy rovatot nem töltötték ki, oda egyetlen egy leletet sem írtak be. A ma meglévő, zömében későközépkori kerámia-töredékeket, néhány üvegtöredéket és vaseszközt tartalmazó leletanyag az 55.522.1 – 55.522.33. leltári számon, a faragott kőanyag pedig a 65.424.1 - 65.425.10. leltári számon található a Laczkó Dezső Múzeum régészeti gyűjteményében.

Rhé Gyula Rosos Károly polgármesterhez (1936. május) és a Műemlékek Országos Bizottságának elnökéhez (1936. május 15.) intézett leveleiben foglalta össze feltárási eredményeit. Hangsúlyozta, hogy az ablak- és ajtókeret nélküli romo-

kon jóformán semmilyen művészettörténetileg értékelhető műrészletet nem lehetett megfigyelni. Így a romoknak inkább kegyeleti jelentőségük van, „...ami különösen akkor nyerne súlyában és jelentőségében, ha Margit királyleány szentté avatása megtörténne”. (Erre 1943-ig kellett várni.) A MOB elnökéhez intézett levelében pedig azt is jelezte, hogy: „Veszprém város polgármestere a Nagyméltóságú Kultuszminiszter Úrhoz egy beadvánnyal szándékozik járulni, amelyben reám hivatkozva a Műemlékek Orsz. Bizottságának véleményét is ki akarja kérni. Illőnek tartottam, hogy a netaláni intézkedések megtétele előtt Méltóságodat tájékoztassam, anélkül, hogy Veszprém város dicséretreméltó törekvéséhez bármily reflexiót is fűznék”.

A múzeum ásatásai feltehetően felkelthették a város lakosságának érdeklődését is. Erre utal M. Schandl Rozina (véltetően apáca) 1936. szeptember 12.-én írt – a múzeum adattárában fennmaradt – levele, amelyben Rhé Gyulát köszönettel értesítette, hogy másnap 11 órakor ott lesznek az iskolával a romoknál, hogy ismertetését meghallgassák.

Rhé Gyulát 1936. november 16-án, 65 éves korában bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy ásatási eredményeit publikálhassa. A következő múzeumigazgató, Nagy László inkább az ősrégészet, a céhes kézműipar és a néprajz iránt érdeklődött, de energiáit erősen lekötötte a múzeumi könyvtár rendezése is. Így a domonkos romoknál kisebb hitelesítő ásatásra csak harminc évvel később, 1966-ban került sor Dax Margit régész vezetésével. Az 1966-os ásatás megerősítette Rhé Gyula 1936-os megfigyeléseit

A veszprémvölgyi kolostor

A város másik középkori kolostorromja a veszprémvölgyi kolostor. Ezt az intézményt Szt. István király alapította, nagy valószínűséggel a fia, Szt. Imre herceg bizánci feleségével hazánkba érkezett görög bazilissza apácák részére. A kolostor alapítólevelének 1109-es Kálmán király-féle átirata a Magyar Országos Levéltár legkorábbi eredeti oklevele. A görög apácákat az 1240-es években ciszterci nővérek váltották fel. A kolostor átépítéséhez kapcsolódik talán legkorábbi (1387-es) hazai építési szerződésünk. Ez a kolostor is folyamatosan működött a török korig, amikor lakói Körmentre menekültek, s ott lassan kihaltak. Birtokaikat II. Ferdinánd király az 1620-as években a győri jezsuitáknak adományozta. Ők kezdték el a XVIII. század derekán, az elpusztult középkori romok fölé annak a barokk templomnak a felépítését, amely a rend 1773-as feloszlata miatt soha sem készült el, de amelynek lefedett romja ma is áll. A jezsuiták által birtokolt terület a XX. század elejére magánkézbe került. 1937 májusában vásárolta vissza a város özv. Nagyvári Lajosnétól és társaitól.

A Veszprémvármegyei Múzeum 1937. november 15-én kelt 1938. évi munkatervében még szó sem esett a kolostorrom feltárásáról. Mégis, Nagy László múzeumigazgató 1937. december 4-én már arról értesítette a Magyar Nemzeti Múzeum

Tanácsa Tekintetes Elnökségét, hogy: „...az egykori veszprémvölgyi apácázárda területén városi támogatással intézetünk próbaásatást kezd. A próbaásatás célja a jelenlegi „Jezsuita rom” mellett levő Szt. István korabeli apácázárda és egyház alapfalainak kiterjedéséről és elhelyezkedéséről való tájékozódás”.

Az itt is ínségmunkások igénybevételével indított feltárást a „hirtelen beállott abnormisan hideg idő” azonban félbeszakította. Ennek ellenére 1938. február 7-én Nagy László múzeumigazgató, az ásátás vezetője már arról tájékoztatta dr. Pasteiner Gyulát, a közgyűjtemények országos főfelügyelőjét, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum elnökségét, továbbá dr. Rosos Károly veszprémi polgármestert és dr. Berky Miklós veszprémi alispánt, hogy az „ásatás olyan stádiumba jutott, hogy azt a fennálló rendelkezések értelmében csupán a Műemlékek Országos Bizottsága építészeti szakértőjének hivatalos helyszíni szemléje után folytatható”. Egyben értesítette a nevezetteket, hogy az ásátás vezetését ideiglenesen megszüntette. (Az akkori szabályozás ugyanis előírta: „hogy amennyiben ásátásai során valamely ingatlan művészeti emlékek nyomai bukkannak elő, ha csak alapfal-töredékekben is, a leletről a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségével egyidejűleg a Műemlékek Országos Bizottságát is (IX. Hőgyes Endre utca 10.) haladéktalanul értesíteni szíveskedjék”.)

Berky Miklós alispán az 1937. évi december hó 1-jétől az 1938. évi március hó 31-ig terjedő időszakra írt alispáni jelentésében már arról számolt be, hogy: „A múzeum az elmúlt időszakban tervszerű ásátás keretében feltárta a Veszprém-völgyi apácázárda és templom gótikus részeinek falmaradványait. Az ásátás során nagymennyiségű korhatározó kerámiai emlékek és éremlelet került elő. Még a tavaszi hónapokban sor kerül a feltárt falrészek konzerválására.”

Nagy László ásátása koránt sem terjedt ki a kolostor területének egészére. Ennek okát feltehetően a terület tulajdonviszonyai magyarázhatták. Az általa feltárt jelentősebb kiterjedésű alapfalak egy szabálytalan trapéz alakú udvar köré rendeződtek. A legjelentősebb épületmaradványok főként az udvar keleti oldalára estek, nevezetesen egy nagyjából észak-déli tájolású, téglalap alakú, egykor dongaboltozatos helyiség. A középkori templomot nem sikerült megtalálni.

Ásatási napló ezen feltárásról sem található a Laczkó Dezső Múzeumban. Megmaradt ellenben egy nagyméretű áttekinthető alaprajz, több vázlatos skicc – XII. 1. – XII. 22., feltehetően hónapra és napra utaló jelzésekkel – a feltárt alapfalak egyes részleteiről, továbbá néhány fényképfelvétel az ásatásról. A vázlatokon ember- és állatsontok, cserepek, malomkő, bélyeges téglák, ajtófélfák, három gyűrű, Ulászló-pénz és egy Szt. Ferenc-medallion lelőhelyét külön feltüntették. Az előkerült leletanyag beletárolásának nincs nyoma az 1930-as években vezetett Szerzeményi naplóban, és azóta a leletanyag is elkallódott.

Az eredetileg sem a középkor iránti érdeklődésű Nagy Lászlót feltehetően számos egyéb kötelezettsége és elfoglaltsága, a háború alatti hosszú katonai szolgálata, a múzeum műtárgyainak elrejtése, mentése, majd a háború után a múzeum éléről való méltatlan és erőszakos eltávolítása akadályozhatta meg ásátási eredményeinek közlésében.

A veszprémvölgyi kolostor ásatására hosszas előkészületek után, csak 1999-2002 között nyílt újabb lehetőség. Ezt a feltárást kezdetben Juan Cabello, majd később Fülöp András és Koppány András régészek (Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest) vezették, eredményeiket azóta mintaszerűen publikálták. A kolostor teljes feltárása, a romok konzerválása, bemutatása és a terület rendezése azonban továbbra is várat magára.

A veszprémi középkori kolostorromok kutatása és az 1938-as Szent István-émlékév

(Dokumentumok a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből)

A) A Szt. Katalin domonkos kolostor romja

1.

„A külső munkák során Jutason végeztünk egy kisebb ásatást, a Miklós utca végén levő Margit rom körül pedig nagyobb felderítő felásásokat hajtottunk végre, itt a munkálatok még folyamatban vannak. Az ásatásokat a 250-300 cm magasan elborító törmelék nagyon akadályozza és csakis úgy végezhetünk eredményes munkát, hogy a feltárást Veszprém városa a szükség munkálatok keretében végezteti, amely felett a szakfelügyeletet a múzeumigazgató gyakorolja.

Az 1240-ben épült templom és kolostor feltárása nemcsak azért érdekes és kíváncsító, mert ebben nevelkedett hat éven keresztül Margit királyleány, de azért is, mert ez időből ily épületünk nincsen, a feltároló fal és alap részletek, az azokon látható átalakítási és toldási nyomok és számos más érdekesség pedig régészeti szempontból sok érdekes tanulságot nyújt.”

(Rhé Gyula múzeumigazgatónak a 6451/1936. alispáni számra a Vármegyei Múzeum és Könyvtár 1935. XII. 1-től 1936. III. 31-ig terjedő működéséről írt jelentéséből. 1936. márc. 31. LDM, ma 71/4888, 1936/56.)

2.

„Nagyságos Polgármester Úr!

Nagyságod megértő támogatásával lehetővé vált, hogy a ‚Margitrom‘, amelyhez nemcsak a nép legendás feltevései fűződnek, de vele a tudományos irodalom is foglalkozott, - feltárássék, illetve azon a helybeli adottságok keretén belül kutató munka végeztessék.

Nagyságodnak és a műszaki hivatal vezetőjének kellő mértékben eléggé nem méltányolható segítségével ezen ásatás igen értékes régészeti tanulságokat állapított meg, amiknek tudományos ismertetését a múzeum legközelebbi munkatervébe vette.

Sajnos, kevésbé tekinthető eredményesnek ezen munka, ha a feltárt részeknek művészi értékét akarjuk felbecsülni, ugyanis nemcsak a falak, de néhol az alapfalak

is teljesen hiányzanak, a legtöbb művészi értéket megőrizni hivatott ajtók és ablakok teljesen hiányzanak, vagy csak a lábazat legalsó szakaszának néhány centiméterje maradt meg, de maga a főépület, a templom is, a legprimitívebb építkezési és toldozási munkák nyomát őrzi, úgy hogy művészi szempontból a feltárt részeknek nyitvatartása nem indokolt.

Más kérdés azonban a kegyelet kérdése, amely Boldog Margit királyné révén ezen helyet a nemzeti megemlékezés kegyhelyévé avatja, ami különösen akkor nyerne súlyában és jelentőségében, ha Margit királyné szentté avatása megtörténne.

Ez a kegyeleti kérdés teszi indokolttá, hogy a romokból a megmenthetőt megőrizzük, azonban ez csak akkor volna lehetséges, ha a terület állandó éjjel-nappali őrzet alatt állana, mert a környék lakói nemcsak a falak köveit pusztítják, de a hajdani oltárt sem kímélve az egész területet félreeső helynek használják, ahova most undorral lép be a látogató.”

(Rhé Gyula múzeumigazgató levélfogalmazványa. LDM, ma 71/4911 1936/79.)

3.

„79/1936. szám

Méltóságos Uram!

Végtelenül sajnálom, hogy csak utólag értesültem Méltóságodnak veszprémi látogatásáról és így nem állott módomban alkalmat keresni arra, hogy személyes megbeszélést folytassak olyan dolgokról, amelyek úgy a Műemlékek Országos Bizottságát, mint a vezetésem alatt álló Vármegyei Múzeumot egyformán érdeklik.

Ezeknek egyike a népiesen „Margit rom”-nak nevezett Szent Katalin férfi és apáca kolostor és egyháza körül Veszprém város műszaki hivatala által kezdett és utólag irányításom mellett történő feltárási munkálat, amely ma már annyira előrehaladt, hogy az épületnek régészeti és műtörténeti értékét meg lehet állapítani.

A 30 méteres keletelt templomhoz, mint főépülethez, észak és délről falrészletek csatlakoznak, ezek azonban a vízvezeték, csatornázási és újabbkori építkezések következtében helyenként a régi felszín alatt is le vannak rombolva, a kevésbé rongált részekből, kivéve a 13 méter hosszú és hozzá csatlakozó három támpilléres, több méter magas és eddig szabadon álló falrészletet, a föld alól kiásott falrészletek átlag 1-1,50 méter magasan maradtak meg. Művészi értékű ablak és ajtó maradványok hiányoznak, néhány töredék jelzi a kora gót stílust, a főbejáratnak 50 cm magasan megmaradt ajtó szár talpazatai is egyszerűek, az építés többszörösen toldozott, a templom hajója és szentélye sem esik axisba, sőt a főbejáró még elég épen megmaradt 4 lépcsőfoka sem igazodik a bejárat tengelyéhez, a lépcsők maguk is durvák, esetlenek. A feltárt részek egy csoportját – utcaterületre esvén – ismét be kellett takarni, a bejáratot pedig, amely ugyancsak utca alá esik, csakis komplikált műszaki megoldással lehetne tárva tartani.

A feltárás mindenesetre több érdekes régészeti megállapításra ad alkalmat, amelyek az ásatás ismertetésénél kifejezésre fognak jutni, azonban inkább kegyeleti, semmint műtörténeti okok indokolják a terület egy részének nyitva tartását és parkszerű rendezését. Ily módon kapcsolódhatna be ezen XIII. századbéli emlék az idegenforgalomba is.

Veszprém város Polgármestere a Nagyméltóságú Kultuszminiszter Úrhoz egy beadvánnyal szándékozik járulni, amelyben reám hivatkozva a Műemlékek Orsz. Bizottságának véleményét is ki akarja kérni. Illőnek tartottam, hogy a netaláni intézkedések megtétele előtt Méltóságodat tájékoztassam, anélkül, hogy Veszprém város dícséretreméltó törekvéséhez bármileg reflexiót is fűznék.

Tájékoztatásul csatolok egy alaprajz vázlatot és három darab fényképfelvételt.

Veszprém, 1936. május hó 15.-én

Mély tisztelettel

múzeumigazgató”

(Rhé Gyula múzeumigazgató levélfogalmazványa LDM, ma 71/4912. 1936/79.)

4.

„A külső munkánál a veszprémi ‚Margitrom’ feltárása városi szükségmunkásokkal a múzeum irányítása mellett tovább folyt, amelynek folyamán a 30 métert meghaladó templomalapfalak és a templomhoz csatlakozó kolostor részletek kerültek felszínre. Sajnos, a régi falakra a XVIII. és XIX. században lakóházak épültek, amelyek a kolostorrészek teljes feltárását megakadályozzák.”

(Rhé Gyula múzeumigazgató fogalmazványa a 18172/1936. alispáni számra, a Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár 1936. április 1. – 1936. augusztus 31. közötti tevékenységéről írt jelentésből. Ugyanez megtalálható: Alispáni jelentés az 1936. évi április hó 1-jétől 1936. évi augusztus hó 31-ig terjedő időszakról, 7. oldal LDM ma 71/4966 1936/124.)

5.

„Szerda 10-12ig volna az isk.-nak alkalmas a ‚Margit-romok’ megnézése. – Kaphatnánk-e valakit, aki magyarázna? –,

„Méltóságos Igazgató Úr!

Szíves jószágát, hogy szerdán /szept. 23./ kegyeskedik a Margit-romokhoz lejönni, köszönettel vettük és bejelentjük, hogy holnap 11 órára ott fogunk lenni.

Hálás tisztelettel

Veszprém, 1936. szept. 22.

M. Schandl Rozina”

LDM ma 71/4993 1936/140.)

6.

Alispáni jelentés az 1936. évi szeptember hó 1-től 1936. évi november hó 30-ig terjedő időszakról, 5-6. oldal: már nincs említés az ásatásról LDM ma 71/5023 1936/188.)

7.

„8287. szám 1936. XII. 30. Ásatás Margitrom területén.” Tárgy rovat: kitöltetlen (LDM adattár. Használaton kívüli régi szerzeményi napló 2. (1924-1936) 171. oldal)

B) Veszprémvölgyi kolostor romja

8.

Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár 1938. évi munkaterve, 1937. november 15.

A munkatervben még szó sem esett a Veszprémvölgyi kolostor feltárásáról.

(LDM ma 71/5162 1937/170.)

9.

„178/1937

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa Tekintetes Elnökségének Budapest

Tisztelettel jelentem, hogy az egykori veszprémvölgyi apácázárda területén városi támogatással intézetünk próbaásatást kezd. A próbaásatás célja a jelenlegi „Jezsuita rom” mellett levő Szt. István korabeli apácázárda és egyház alapfalainak kiterjedéséről és elhelyezkedéséről való tájékozódás.

Veszprém, 1937. december 4.-én

a múzeum vezetője”

(Nagy László múzeumigazgató levélfogalmazványa LDM, ma 71/5168 1937/178.)

10.

„MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 1802
KÖZGYŰJTEMÉNYEK ORSZ. FŐFELÜGYELŐSÉGE
BUDAPEST IV. FERENCIEK-TERE 5.
25/1938. sz.

Tekintetes Vezetőség!

A művészeti emlékek ismerete és védelme érdekében a Műemlékek Országos Bizottsága óhajtására felhívom, hogy amennyiben ásatásai során valamely ingatlan művészeti emlékek nyomai bukkannak elő, ha csak alapfal-töredékekben is, a lelet-ről a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségével egyidejűleg a Műemlékek

Országos Bizottságát is (IX. Högyes Endre utca 10.) haladéktalanul értesíteni szíveskedjék. Ily esetben az ásatás csakis a Műemlékek Országos Bizottsága megbízottjának helyszíni szemléje után folytatható.

Budapest, 1938. február 1.

Tisztelettel

Dr. Pasteiner

a közgyűjtemények országos főfelügyelője.

A Veszprémvármegyei Múzeum

Tekintetes Vezetőségének, Veszprém”

(LDM ma 71/5203 1938/34.)

11.

„34/1938

Méltóságos Uram!

Hivatkozással Méltóságod mai napon kézhez vett és f. évi február 1-én kelt leiratára tisztelettel jelentem, hogy a veszprémi Betekints-völgyben városi ínségmunkásokkal folytatott ásatásnál előkerült ingatlan leletekről a Műemlékek Országos Bizottságát a mai napon egyidejűleg értesítettem és az ásatást hivatalos megbízottja helyszíni szemléjéig beszünttettem, illetőleg erre Veszprém város polgármesterét felkértem.

Mély tisztelettel jelentem továbbá, hogy az eddig érvényben lévő rendelkezések értelmében az ásatás megkezdését annak idején 178/1937 sz. pont alatt a Nemzeti Múzeum Tanácsának bejelentettem, amelyről tudomásom szerint a Műemlékek Országos Bizottsága közvetlen telefonértesítést kapott.

Veszprém 1938 február hó 7.-én

Mély tisztelettel:

a múzeum vezetője”

(Nagy László múzeumigazgató levélfogalmazványa LDM, ma 71/5206 1938/34.)

12.

„35/1938

Tekintetes Elnökség!

Hivatkozással a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőjének mai napon kézhez vett és f. évi február 11-én kelt leiratára tisztelettel jelentem, hogy a veszprémi Betekints völgyben előkerült ingatlan leletek ásatását a Tekintetes Elnökség hivatalos megbízottjának helyszíni szemléjéig beszünttettem, illetőleg erre Veszprém város polgármesterét felkértem.

Tisztelettel jelentem továbbá, hogy az addig érvényben lévő rendelkezések értelmében az ásátás megkezdéséről, annak idején 178/1937. sz. alatt a Nemzeti Múzeum Tanácsát értesítettem.

Veszprém, 1938. február 7.-én

Tisztelettel:

a múzeum vezetője.”

(Nagy László múzeumigazgató levélfogalmazványa LDM, ma 71/5207 1938/35.)

13.

„36/1938

Nagyságos Polgármester Úr!

Tisztelettel jelentem, hogy a Betekints-völgyben Veszprém város támogatásával folytatott ásátást (sic!) olyan stádiumba jutott, hogy azt a fennálló rendelkezések értelmében csupán a Műemlékek Országos Bizottsága építészeti szakértőjének hivatalos helyszíni szemléje után folytatható.

Ezért az ásátás vezetését a mai nappal ideiglenesen megszüntettem, egyben jelentésemet a Műemlékek Országos Bizottságának elküldöttem.

Veszprém, 1938 február 7.-én

Mély tisztelettel:

a múzeum vezetője.”

(Nagy László múzeumigazgató levélfogalmazványa LDM, ma 71/5208 1938/36.)

14.

„Az elmúlt időszakban tervszerű ásátás keretében feltártuk a veszprémvölgyi apácázárda és templom gótikus részeinek falmaradványait. Az ásátással kapcsolatban negymennyiségű korhatározó kerámiai emlék és éremlelet került elő. Még a tavaszi hónapokban sor kerül a feltárt falrészek konzerválására.”

(Nagy László múzeumigazgatónak a Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár 1937 december 1.-től 1938. április 1.-ig terjedő időszakban folytatott működéséről az alispánnak beterjesztett jelentéséből. Ugyanez: Alispáni jelentés az 1937. évi december hó 1-től 1938. évi március hó 31-ig terjedő időszokról, 6. oldal. LDM, ma 71/5230, 71/5232 1938/70. és 71/5274 1938/224.)

A veszprémi Szent Margit-templom építésének körülményei a helytörténet-írásban és a források alapján¹

KARLINSZKY BALÁZS

VESZPRÉM EGYIK LEGLÁTVÁNYOSABB ÉPÜLETE a Várral szemközti domboldalon magasodó, neobarokk-jellegű Szent Margit-templom, amely az 1938-as Szent István-emlékév kapcsán a megyéspüspök ajándékaént épülhetett föl a püspöki székhely újonnan betelepülő városrészében. Bár története alig hetven éves, a források teljes körű feltárása mindaddig nem történt meg. E sorok szerzője igyekezett összegyűjteni az eddigi szakirodalmi feldolgozásokban megjelent információkat, illetve megjelölni a későbbi kutatások lehetséges irányát.

Városismertető

Aki városismertető vagy útikönyvek alapján kíván információhoz jutni a Margit-templomról, annak csalódnia kell. A templom leírása, de olykor akár említése is ritkaságszámba megy, annak ellenére, hogy az épület a város meghatározó látképi eleme akár a Várból, akár a buszpályaudvar felől tekintünk a városra.

A Korompay György által a város műemlék- és egyéb jelentős épületeiről összeállított, máig szinte egyedülálló munkájában például hiába keresi az olvasó a Margit-templom leírását.² A kötetben „A XIX. század emlékei – a klasszicizmustól a jelenkorig” címet viselő fejezetben a szerző megemlíti az 1938-as Szent István-emlékév kapcsán készült épületeket és műalkotásokat – így Szent István és Boldog Gizella szobrát a Várban, Szent Imre bronzszobrát a Szent György-kápolna fölött, Laczkó Dezső szobrát a múzeum előtt, illetve a völgyhidat –, a Margit-templomról azonban hallgat. Hallgatásának oka talán maga a kor volt, amelyben alkotott: mivel ugyanakkor megemlékezik a háború után épült, az ötvenes évek hangulatának inkább megfelelő egyetemi városrészbeli épületek, mint például a Nehézvegyipari Kutatóintézet és a Magyar Ásványolaj és Földgázkísérleti Intézet tömbjeiről.³

A városnak a Cserhát fennsíkjától a külső vasútállomásig – amelyen a Budapest-Szombathely közötti vasúti forgalom bonyolódott akkor és ma is –, történő terjeszkedésének gondolata már az 1907-es évben fölmerült a városrendezésre kiküldött bizottság jelentésében. Erről Hungler József településtörténeti összefoglalásában olvashatunk. A jelentésben Óvári Ferenc későbbi polgármester javasolta többek között a város ilyen irányú terjeszkedését, és amely kijelölt terjeszkedési irányt a

város egészen napjainkig meg is tartott.⁴ Hungler beszámol arról is, hogy a Jutasi úton az 1920-as évektől indult meg az utcarendezés és házhelykijelölés, az első házak felépülte pedig 1923-ban történt. Ugyanerről számol be Korompay, aki hozzászól még azt is, hogy a fejlődés motorja egyrészt a vasút közelsége volt – a terület a külső és a városi állomás között terült el –, másrészt ekkor a város déli határában még fenn kívánta tartani a jó minőségű termőföldeket mező- és kertgazdálkodási célokra. A lakosság egyre növekvő számán is nyomon követhető a terjeszkedési igény: míg az 1890-es években 13 000, 1920-ban már 16 000, s az 1950-es években – a nagy házigyári technológiájú építkezések megkezdése előtt – már 24 000 lakója volt a megyeszékhelynek. Az új városrész a Szent Imre-, Tisztviselő- vagy Újtelep elnevezést kapta.⁵

Korompay érvelésének, vagyis a város területi és a lakosság számbeli növekedéséről szóló sorok logikus végpontja lenne az új városrész templomának megemléítése. A hasonló logikát követő, bár közel három évtizeddel később megjelent Hungler-féle már idézett összefoglalásban ez meg is történik, ahogy a Balassa-Kralovánszky kötetben is.⁶ Hungler már úgy szól a templomról, mint ami a régi és új találkozásának szimbóluma, ahol a régi a „veszprémi Árpád-kori múlt örökszép emlékéit rögzítő Szent Margit templom”, az új pedig a művészi technikai megoldású Völgyhíd.⁷

A szintén a nyolcvanas években a Panoráma útikönyvsorozatban megjelent Balassa-Kralovánszky-féle kötet még ennél is részletesebben taglalja a tudnivalókat. Megemlíti a csarnoktemplom tervezőjének, Irsy Lászlónak a nevét, szól díszes kapuzatáról, s fölötte az építető, Rott Nándor püspök jelmondatáról („*Pro lege et grege*”). A szerzőpáros szól a városrész 20–30-as évekbeli kialakulásáról, továbbá a Szent Margit-ereklýék 1946-ban történt megérkezéséről is.

Helytörténeti feldolgozások

Tóth László a millicentenárium alkalmából gyűjtötte össze a templom és a plébánia történetét kéziratban maradt összefoglalásában.⁸ A keletkezés és építkezés körülményei mellett részletesen írt a plébánia megalapításáról, a templom belső berendezéséről, az 1945 után történetekről, a Szent Margit-ereklýe megszerzéséről, s ezek mellett összegyűjtötte a templomban működött plébánosok és káplánok névsorát is. Ez a munkája tekinthető a templom és a plébánia történetének elsődleges kiindulópontjának. Felhasználta ugyanis mind a Szent Mihály-főplébánia és a Szent Margit-plébánia levéltárát, továbbá a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár iratanyagát, illetve a korabeli tudósítások, feldolgozások közül a Veszprém Egyházmegyei Iroda hivatalos lapjának, a Veszprémi Hírlapnak az írásait is.

Tóth is megemlíti az Újtelep vagy Szent Imre városrész létrejöttét: a városrész katolikusága templom híján kezdetben a kereskedelmi iskola tornatermében, majd a vasutas kultúrház nagytermében gyűlt össze szentmisékre. Az ő lelki gondozására építtette Rott Nándor megyéspüspök a Margit-templomot, amelyet Irsy Irsik

László tervezett, s Linczmayer György és Kapuváry Gusztáv építészmérnökök építettek föl. Az építés költségeit 200 000 pengőre becsülte, amelynek nagy részét az építetető főpásztor, Rott Nándor vállalta magára. A város a helyszín, az építési telek adományozásával működött közre. Az 1938 őszen elkészült templom első igazgatóját, Gludovác Józsefet, az egyházmegyei nyomda vezetőjét, valamint első plébánosát, Szemes József pápai titkos káplánt is megemlíti.

Egykorú dokumentumok – a Veszprémi Hírlap 1938. október 30-i száma a 23-án történekről – alapján számol be Tóth a templomszentelésről, illetve az építetőknek a templommal kapcsolatos elképzeléseiről.⁹ Ezen elképzelések szerint minden vásár- és ünnepnap, illetve a híveknek megfelelő időben hétköznapokon is szentmise volt tartandó, a templomperselyből befolyt összegeknek fedezniük kellett a gertyák, az égő olaj és a villanyvilágítás költségeit, a híveknek pedig a templom fenntartásában kellett szerepet vállalniuk, továbbá kötelességük volt tisztán tartaniuk a templomot. A megyés püspök kiemelt érdeklődését mutatja az, hogy mint építetető, előzetesen informálódni kíván a számára különösen kedvelt templomon eszközzendő valamennyi újításról és beszerzésről, ahogy az egyes nagyobb adományt tévő hívekről is, hogy számukra személyesen nyilváníthassa ki köszönetét. A püspök rendelkezése szerint a templom mindenkori igazgatója az egyházközségi képviselő-testület tagja lett. Ekkor ugyanis még a Szent Mihály-főplébánia joghatósága alá tartozott a később, 1944-ben plébániává emelt lelkészség.¹⁰ A püspök kitüntetett figyelmének jele, hogy halálakor a székesegyházi felravatalozást követően 1939. március 6-án a Margit-templom kriptájában helyezték a donátort, Rott Nándort örök nyugalomra.¹¹

Tóth beszámol arról is, hogy a templom birtoklása és használata koránt sem volt egyértelműen a székeskáptalanhoz, a főplébániát ellátó kanonokhoz köthető: a domonkos rend 1938-ban,¹² a szalézi rend 1940-ben nyújtott be kérvényt a templom kezelésbe vételére.¹³

A millecentenáriumi összefoglalás szerzője elsősorban az újonnan megalakult plébánia irattárát használta az 1944–1948 közötti évek eseményeinek rekonstruálásához, a pusztulás és az újjáépítés dokumentálásához. Tóth közli továbbá a Mindszenty József akkori veszprémi püspök által kiadott alapító dokumentumot, amely kinevezi az első plébánost, felsorolja az új plébánia határait,¹⁴ illetve a hívek számát.¹⁵

Veszprém nagy munkabírású és mindig segítőkész helytörténésze, Molnár Jánosné, a templom fennállásának, illetve a Szent István-émlékév hatvan éves évfordulója alkalmával 1998–1999-ben foglalta össze az építésről tudhatóakat.¹⁶ Az érseki levéltár dokumentumai és Tóth László előbbi munkája mellett felhasználta a Veszprémi Hírlap és a Veszprémvármegye című lapok vonatkozó tudósításait. Ez utóbbiak alapján sikerült az építkezés folyamatának olyan lépéseit keltezni, mint a munkák kezdete (1937. augusztus 2.), a kereszt felhelyezése (1938. május 1.), a harangszentelés (október 16.), és a már hivatkozott püspöki felszentelés (október 23.).

A kötetben megjelent, a templomra vonatkozó két írás az 1938-as Szent István-

emlékév kontextusában vizsgálja az építkezést. Molnár Jánosnénál jelenik meg a feldolgozásokban először az az információ, mely szerint a Szent Margit-titulust megelőzően kezdetben Szent István, majd Szent Imre tiszteletére óhajtott a főpásztor templomot alapítani.¹⁷ Ő is beszámol – levéltári jelzetek megadásával – az új városrész lakossága lelki gondozásának megoldatlanságáról, amely nehézséget az alapító püspök szándéka szerint az építendő templom oldhatja majd meg.

Feltáratlan források

A Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban található *Acta Dioecessana*-sorozat – az egyházmegyei hatóság hivatalos levelezése –, az 1830-as évek közepén váltotta föl az addigi tematikus iratgyűjtési rendszert. Ekkortól kezdődően ez a sorozat tartalmazza az Egyházmegyei Hivatalban keletkezett iratok túlnyomó többségét, így a Margit-templom építésére vonatkozó dokumentumokat is. Az új sorozatban folyószámos iktatást vezettek be: az iratok az egyes években 1-től kezdődő sorszámot kaptak elintézésük sorrendjében. Az iktatott dokumentumok kezdetben néhány száz, majd a 19. század végére több ezres nagyságrendet értek el, míg végül az 1940-es évek elején az éves számozás átlépte a tízezres határt is. Az eligazodást a rendszerben az évente készített iktatókönyvek segítették. Ezekben röviden feljegyezték az irat tartalmát, továbbá a kötetek végén hármass mutató segíti a tájékozódást. Ennek megfelelően külön mutatója van az (egyházi) személyeknek, a plébániáknak, illetve a tárgyszavaknak. Sajnálatos módon, különösen az utóbbi alapján, nehézkes a dokumentumok előkeresése, egyrészt mivel a tárgyszavak az idők során hol latinul, hol pedig magyarul kerültek rögzítésre, másrészt maga a tárgyszókészlet sem állandó.¹⁸ A források másik csoportját a megyés püspök által az egyházmegyei papság számára összeállított Egyházmegyei Kőrlevelek (*Litterae Circulares*) jelentik. Az építkezésre vonatkozó további adatok remélhetően a most fel nem tárt Hagyatékok fondból, elsősorban természetesen Rott Nándor irathagyatékából.

A Kőrlevelekben először 1936-ban tájékoztatta egyházmegyéjét a püspök templomépítési szándékáról. Ebben a veszprémi Tisztviselő-telepen a lakosság igénye és a későbbi Szent István-emlékév kapcsán még a létesítendő Szent István-templomról és -plébániáról esett szó. Hangsúlyozta Veszprém városa és az Árpád-házi szentek – Szent István, Boldog Gizella, Szent Imre, Boldog Margit – közötti ősi kapcsolatot, s egyúttal megtette az első, 5000 pengős adományt is a későbbi munkálatokra.¹⁹

Ugyanebben az évben, július 4-én nevezte ki a püspök az Újtelep lelkészének Gludovác József nyomdaigazgatót. Megbízta azzal, hogy a templom építésére szervezzen építőbizottságot, készítse elő az önálló hitközség megalakítását, és tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a templom 1938-ra felépülhessen.²⁰ Az év folyamán átadta neki a templom betétkönyvét, illetve további adományokkal is támogatta az építkezést.²¹

1937-ben már az építendő templom Szent Imre titulusról szólt a főpásztor,

indoklásul felhozva azt, hogy a városban első királyunk tiszteletére szentelt templom már létezett – a ferencesek várbeli temploma –, így az emlékévkapcsán a szent király ugyancsak szent fia, Imre herceg méltán lehetne a templom patrónusa. A püspök szólt továbbá arról is, hogy miután sem a karmelitákkal, sem a kapucinusokkal nem sikerült dűlőre jutnia az új templom ellátása és finanszírozása felől, így saját magára vállalta az építkezés költségeit.²²

Korábban láthattuk Tóth munkájában, hogy a domonkos és a szalézi rend merült föl a templom és a plébánia esetleges ellátói között. Az építkezés és a későbbi fenntartás költségeit a püspök mellett a Szent Mihály-plébánia – és így a város – lelkipásztori gondozását ellátó káptalan vállalta volna magára. Feltételezhető, hogy Rott Nándor, felmérve a várható költségek nagyságát, valamely szerzetesrendet is igyekezett volna bevonni a templom fenntartásába. 1934-ben a kapucinusok neve merült föl. A püspök 1937. október 12-én a káptalan véleményét és hozzájárulását kérte a plébánia megosztása, illetve a rend beköltözése kapcsán. Válaszában a káptalan október 20-án az anyagi terhek miatt hozzájárult a kapucinusok letelepedéséhez, bár szívesebben látott volna világi papokat az új templomban.²³ A következő év augusztus 5-én a püspök még a kapucinusok közelebbi érkezése előtt felszólította Serák József kanonok-plébánost a megosztási terv véleményezésére,²⁴ azonban a kapucinusokról szóló következő forrás már pusztán annyit közöl, hogy a tárgyalások velük nem vezettek eredményre, a rend a templomot felépíteni nem tudta.²⁵

A domonkos rend frissen kinevezett magyar rendtartományának provinciálisa, a későbbi veszprémi püspök, Badalik Bertalan 1938. május 17-én tájékoztatta Rott Nándort a rendtartomány újjáalakításáról és egyúttal megköszönte a főpásztor segítségét. Május 21-én már Káuzli Dezső nagyprépost tájékoztatta püspökét arról, hogy aznap ülésén a káptalan megvitatta az új templomnak a domonkosok számára történő átadását, azonban a kanonokok inkább a püspök eredeti elgondolását támogatták, mely szerint világi papra bízják annak vezetését.²⁶

A szalézi rend betelepülésének lehetősége 1940-ben, Czapik Gyula megyéspüspöksége alatt merült föl. Antal János szalézi tartományfőnök november 26-i kérvényét követően a püspök engedélyt adott megtelepedésükre és a templom irányításának átvételére a kérvényben tett vállalásnak megfelelően, vagyis a püspöki szemináriumnak templom mellé történő költöztetésével és irányításának átvállalásával.²⁷ Mint láttuk, egyik rend sem települt be a városba.

A püspök a következő év elején körlevélben számolt be az előző, 1937-es évben az immár Boldog Margit titulusú templom építkezésének folyásáról, majd év végén egy hasonló visszatekintőben az 1938-as esztendő építkezéseiről. Mindkettőben kiemelte, hogy az új épület lett a város legnagyobb temploma.²⁸ A szeptember 21-én kelt körlevélben örömmel tudatta az egyházmegyei papsággal, hogy szeptember 30-án megáldhatja az elkészült templomot. Ismertette továbbá az építkezéssel kapcsolatos szándékait, vagyis, hogy az eucharisztikus szentévet egy új templommal kívánta megörökíteni, s talán ezzel sikerül Boldog Margit szentté avatásának fonalát is újra felvennie.²⁹ Ugyanebben az évben a püspök, Gutheil Jenő a kanonokok nevé-

ben, Beóthy József, a szeminárium rektora és Bőle Kornél a domonkos rend nevében a pápához fordult Boldog Margit szentté avatását kérelmezve. A latin nyelvű, június 8. és 10. között kelt kérvények egy iktatószám alatt maradtak fenn.³⁰

Lappangó források

A Margit-templomra vonatkozó dokumentumok az *Acta Dioecesana* sorozat iktatókönyveiben zömmel a veszprémi Szent Mihály-plébánia tárgyszava alatt találhatóak meg, azon belül pedig a templom felépültét követően önálló címszó alatt. Találhatóak még témánkba vágó dokumentumok az építető püspök nevénel, illetve a *Cancellaria* tárgyszó alatt, amely a máshová nem sorolt levelezést tartalmazza.

A dokumentumok egy része sajnálatos módon azonban lappang, jelenleg nem lelhető föl. Az eltűnt iratokat szisztematikusan válogatták ki, elsősorban az 1937–1938-as évekből, ugyanis szinte kizárólag azok hiányoznak, amelyek sorszámai a Margit-templom címszó alatt voltak bejegyezve az iktatókönyvekbe. Egyes vélemények szerint a dokumentumok eltűnése összefüggésbe hozható a templom plébániává történő alakításával, vagyis a plébániai levéltár létrehozásakor a templom építésére vonatkozó dokumentumokat inkorporálhatták az új irattári rendszerbe. Némi információ nyerhető azonban a hiányzó iratokról az iktatókönyvek rövid regesztái alapján az alább következőekben.

1937. év: 636. – „Főpásztor a szent Imre városrésznek új templomot épít”

660. – „Az építendő szent Imre templom belső berendezése és a fenntartása ügyében a plébános megkerestetik. A szent István jubileumi év tárgyában a városnak és a vármegyének javaslatok”

962. – „Az újtelep templomépítésével Gludovác József helyett Serák József plébános bíztatik meg”

1827. – „A megyéspüspök által építeni szándékozott templom ügyében polgármester köszönő sorai, a szent István jubilaris ünnepségek előkészítése ügyében kérelme”

3612. – „Vitéz Irsy László a munkálatok kiadásával kapcsolatos kikötései”

4114. – „Irsy Lászlóval kötött megállapodás szövege a veszprémi templom építésére vonatkozólag”

3420. – „Építendő templom részére Bezdány József budapesti iparművésztlől püspök 4 darab apostolfej berakásos képet vásárol”

1938. év: 1288. – „Boldog Margit templom pályázatának határideje kitolatik”

2789. – „Az új templomot a domonkosok kéri”

3307. – „A Domonkosok egyelőre nem telepedhetnek le Veszprémben. A plébánia vállalás feltételei”

3315. – „A boldog Margit kép jurijének alakítandó véleményéhez hozzájárulás”

1939. év: 2483. – „Templomtelek szerződésének jóváhagyása”³¹

A hiányok keletkezésének keltezéséhez támpontul szolgálhat az, hogy a templom történetének összefoglalói – Tóth László és Molnár Jánosné – sem használtak, használhattak a hiányzó dokumentumok közül egyet sem. A levéltári dobozokban a hiányt olykor cédulák jelzik, amelyek feltehetőleg Rajczi Pál plébános kézírását őrzik.³²

* * *

Az eddigiekből megállapítható, hogy a templom történetéhez az érseki levéltár törzsanyaga és a korabeli sajtó tudósításai új információkkal már nem szolgálhatnak. A dolgozat témájának keretei között nem hasznosított forrást jelent ugyanakkor az Érseki Levéltár Gyűjtemények fondjában lévő, a templomra és a plébániaépületre vonatkozó tervrajzok.³³ Egyelőre ugyancsak feltáratlan Rott Nándor püspöknek az érseki levéltár Hagyatékok fondjában található néhány doboz terjedelmű irathagyatéka. A két érintett plébánia – a Szent Mihály és a Szent Margit – levéltárában is bőséggel állhatnak még rendelkezésre kiaknázatlan források, további dokumentumok segíthetnek tisztázni azt a kérdést az egyes rendi levéltárakban, miért nem telepedt le végül egyik szerzetesrend sem a városban.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány a veszprémi Művészetek Háza által szervezett „70 percben a 70 éve történekről” előadássorozatban 2009. május 5-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

² *Korompay György* (1957): Veszprém. Budapest

³ *Korompay*, i. m. 251–253. p.

⁴ *Hungler József* (1988): Veszprém településtörténete. Veszprém. 261–262. p. Idézi a Veszprémi Hírlap 1907. március 21-i számát is.

⁵ *Korompay*, i. m. 65. p. Érvelésének logikus végpontja lenne az új városrész templomának megemlézése is, ahogy az meg is történik a hasonló logikát követő Hungler-féle, már idézett összefoglalásban, valamint a Balassa-Kralovánszky-kötetben.

⁶ *Balassa László – Kralovánszky Alán* (1983): Veszprém. Budapest.

⁷ *Hungler*, i. m. 271. p.

⁸ *Tóth László* (1996): A Veszprémi Árpád-házi Szent Margit templom és plébánia története. Kézirat.

⁹ Itt Tóth idézi a VÉL, Acta Dioeciesana 5814/1938. számú, november 3-án kelt iratát, amelyben a megyés püspök Gludovác Józsefet lelkipásztori munkára való alkalmassága, buzgóssága, rugalmassága, mozgékonyossága, irodalmi tájékozottsága, gyakorlatiassága és példás erkölcei miatt nevezi ki az új templom igazgatójává.

¹⁰ A plébániaalapításra: VÉL, Acta Dioeciesana 10007/1944.

¹¹ Tóth, i. m. 2–6. p.

¹² VÉL, Acta Doeciesana 3200/1938. Lásd később.

¹³ VÉL, Acta Dioeciesana 10835/1940.

¹⁴ VÉL, Acta Dioeciesana 10007/1944.

¹⁵ VÉL, Acta Dioeciesana 10009/1944. Tóth szerint a dokumentum tartalmazza a lakosok utcák szerinti összeírását, azonban ezt e sorok szerzője nem találta az iratban.

- ¹⁶ Molnár Jánosné (2001): „Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék.” Írások Veszprém múltjából. Veszprém.
- ¹⁷ Az első írás megjelenése: Bakony-Balaton Kalendárium, 1999. Veszprém, 1998. 107-110. p. A második, „Az emléktemplom építése” című: Egy templom születésnapja. Napló, 1998. október 21. A titulusa: *Molnár*, i. m. 91.
- ¹⁸ A rendszert a második világháborút követően ismét megreformálták, a folyószámozás helyett tematikus számozást léptettek érvénybe, s a folyószámokat csak az egyes tematikus egységeken belül tartották meg. Ez van érvényben napjainkban is.
- ¹⁹ VÉL, Litterae Circulares 3060/1936. 40–41. p. A körlevél július 7-én kelt.
- ²⁰ VÉL, Acta Dioeciesana 3052/1936, melynek előzménye a helybéli hívek lelkipásztor iránti, június 10-én kelt kérvénye. Az okok között megemlítik a többi templomtól lévő komoly távolságot, illetve azt is, hogy ezáltal biztosan felépül az 1938-ra a tervezett emléktemplom. VÉL, Acta Dioeciesana 3171/1936,
- ²¹ A betétkönyv átadása: VÉL, Acta Dioeciesana 4582/1936. A hívek adományai: VÉL, Acta Dioeciesana 3580, 4305, 4306/1936. A püspök adományai: VÉL, Acta Dioeciesana 426, 622, 778/1936.
- ²² VÉL, Litterae Circulares 678/1937. 11–12. A körlevél február 2-án kelt.
- ²³ VÉL, Acta Dioeciesana 4613/1934.
- ²⁴ VÉL, Acta Dioeciesana 2966/1935.
- ²⁵ VÉL, Acta Dioeciesana 1599/1936, a Szent Mihály-plébánia egyházközsége március 28-i közgyűlésének jegyzőkönyve. Ebben indítványozzák többek között azt, hogy a püspöktől káplánt kérjenek az Újtelepre a templom megépítése és a szervezési munkák összefogása céljából.
- ²⁶ VÉL, Acta Dioeciesana 3200/1938.
- ²⁷ VÉL, Acta Dioeciesana 10835/1940. Ugyanitt található Grösz József szombathelyi püspök igen kedvező véleménye a püspöki székhelyére települt szalézi rendről.
- ²⁸ VÉL, Litterae Circulares 204/1938. 2., és 6667/1938. 62. A körlevelek kelte január 10. és december 15.
- ²⁹ VÉL, Litterae Circulares 4957/1938. 43. p.
- ³⁰ VÉL, Acta Dioeciesana 3176/1938.
- ³¹ VÉL, Acta Dioeciesana, Iktatókönyv 1937, 1938, 1939.
- ³² Rajzai Pál ugodi plébános 1987–2004 között volt az érseki levéltár munkatársa.
- ³³ VÉL, Gyűjtemények, Tervrajzok, Szent Margit templom és plébánia.

*Tisztelettel ajánlom Gáspár Ernő 101 éves,
Kolozsvárotti élő okleveles hidépítő mérnök
úrnak, az építkezés egykori építésvezetőjének.*

A Szent István-völgyhíd

GY. LOVASSY KLÁRA

A HÁBORÚT, A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁGOT KÖVETŐEN 1934-BEN járunk. Európában ekkor még békés életet élnek, az újonnan épült, korszerű autótutak segítségével különösen a német turizmus erősödik. Egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a földrész keleti felének megismerésére is.

A gazdasági világválságból lassacskán kilábaló Magyarországon, éppen a turizmus fejlesztése érdekében, időszerűvé vált – mint fontos csatlakozási pont a nyugat-európai úthálózathoz –, a Budapest-Grác közötti állami közút megépítése. Az utat eredetileg mindenképpen Veszprémet érintve, azonban a város központját elkerülve tervezték.

Miután a város vezetői a végleges nyomvonalról tudomást szereztek, – okulva az 1872-ben, Veszprémtől távol épült vasúti fővonal hátrányain –, ragaszkodtak ahhoz, hogy az új állami közút a belvároson keresztül vezessen. Ettől remélték a város gazdaságának, idegenforgalmának fellendülését. Ennek érdekében vállalták, hogy az útszakasz költségeihez 120 000 Pengővel hozzájárulnak, valamint a szükséges közművek áthelyezéseit és a város tulajdonában lévő területek ingyenes átengedését is.¹

A veszprémi M. kir. Államépítészeti Hivatal munkatársai Próder (Börzsönyi) Ferenc (1901-1943) mérnök irányításával megtervezték a város átkelési szakaszát – a mai Budapest út - Kossuth Lajos utca (ma sétálóutca) - Óváry F. u. - Dózsa György út - Séd áthidalás - Pápai út nyomvonalon –, majd elkészítették az ehhez szükséges kisajátítási terveket.²

Az út nyomvonala a város keleti oldala felől az 1909-ben nyitott Óváry utca végéig a tervezés akkori, meglehetősen kis igényű paramétereinek megfelelt. Jelentős átrendezésre az ezt követő szakaszon került sor: a nagypostától északnyugatra, az akkori Iskola u. és Templom u. jobb oldali házaiból ~6 m-t – általában a házak első, utcai helyiségét – kellett lebontani. A háztulajdonosok a tisztességes kárpótlásból teljesen új arculatot adtak az új útszakasznak. Az épületek pincéi azonban a mai napig az út burkolata alá nyúlnak, az egykori kisajátítás emlékeit őrzik a régi kerítés- és homlokzatifal-süllyedések.³

A legnagyobb kihívást a Dózsa György út és Pápai út közötti szakasz jelentette, ahol az ún. Sintérárok felett egy 6 m nyílású boltozott hidat kellett építeni, majd 200 m hosszú szakaszon 11 m-es sziklabevágást, és ennek folytatásában 185 m hosszban a Séd völgyének áthidalását kellett megoldani. Ez utóbbinál épült a két műtárgy: az egy nagy és két befogott ívet, annak hídfeljáró részeit magába foglaló felsőpályás vasbeton ívhíd.

A völgyhíd mai formáját is Próder Ferenc veszprémi mérnöknek köszönhetjük. Családja a II. világháborúig őrizte azt a völgyről készített kis fényképet, amelyre tussal berajzolta az általa megálmodott ívhidat. Több nyugat-európai út után az ott látott új, korszerű műtárgyak hatására választotta ezt a hídformát. E kis rajz alapján kérték fel a kor egyik legnevesebb hídmérnökét, Folly Róbertet (1889-1965) a részletes tervek kidolgozására.⁴

Folly Róbert a legegyszerűbb természeti törvények felhasználásával, tiszta, egyszerű formákkal olyan, csodálatosan a tájba illő alkotást teremtett, ami örökre Veszprém szimbólumává vált.

Az építés

A völgyhíd tervezője Folly Róbert okl. mérnök, a kivitelezésben részt vevők: a Palatinus Rt. részéről Glücklich Gyula okl. mérnök, építésvezető Lakos Gergely és Gáspár Ernő okl. mérnökök voltak.

Harkányi János miniszteri oszt. tanácsos, dr. Haviár Győző min. műszaki tanácsos, a veszprémi Államépítészeti Hivatal részéről Próder Ferenc kir. mérnök, Huber Miklós és Vági György mérnökök folyamatosan ellenőrizték az építkezést.⁵

A Sintérárok boltozott hídjának (50 mh) megépítésére, a sziklabevágás (200 mh) és a völgyáthidalás (185 mh) munkáira a Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium a budapesti székhelyű Palatinus Építő és Ingatlanforgalmi Rt-vel kötött szerződést.⁶ Az út építésére a budapesti Hubertus Kőbánya és Útépítési Rt. kapott megbízást.

A munkálatok 1936-ban tereprendezéssel kezdődtek a Sintérdombnál⁷, majd az ún. Séd-átjáró helyén a Sintérárokban 21 m hosszú, 6 mny boltozott, kőburkolatú híd építésére került sor. 3 m-es szakaszokban, vízszintesen, lépcsősen alapozták a Séd felé erősen lejtő árokban.⁸ Közben megkezdődött a Sintérdomb 200 m hosszú,

átlag 17 m magas sziklájának bontása-robbantása, valamint a viadukt állványainak alapozása. Az átereszt fölötti töltés a sziklavevágásból kikerülő kötörmelékéből döntőállványról épült.

A völgyáthidalás két hídszerkezete közötti 14 m hosszú töltésének ötlete építés közben született, a felesleggel a tűzoltólaktanya helyén lévő kőbánya-gödröket töltötték fel.⁹

A sziklák robbantását nem az építőiparban akkoriban szokásos paxittal, hanem egy új eljárásban kidolgozott ekrazittal és TRI-2-vel végezték.¹⁰ Részben az újszerűségnek, de nagyrészt figyelmetlenség, és az ellenőrzés elmulasztása miatt szenvedett halálos balesetet Nagy Sándor és Karli Ferenc, továbbá ketten: Molnár Kálmán és Bankó Pál súlyos sérüléseket szenvedtek. Horváth Imre robbantomestert letartóztatták.¹¹ Emlékükre, valamint a viadukt harmadik építési áldozatára, Neumayer László 16 éves napszámosra (a karbidlámpa tisztítás közben felrobbant a kezében)¹² emlékezve a viadukt avatásakor a sziklavevágás kis fülkéjébe Mária-szobrot helyeztek.

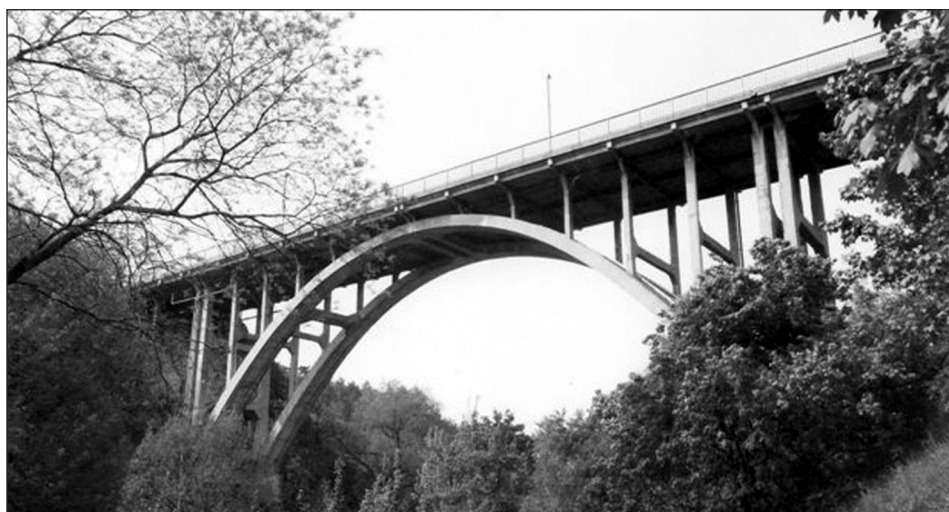
A látványos hidak építését, a sziklabontást már 1936 őszén sokan megcsodálták. Novemberben Michailich Győző műegytemi professzort, Kassalka János és Jáky József műegytemi tanárokat, Barsy Károly miniszteri tanácsost, Schiffer Miksát, a Palatinus Rt. elnök-igazgatóját, valamint 150 műegytemi hallgatót dr. Haviár Győző miniszteri főmérnök kalauzolta végig az építési területeken. A látogatók elismeréssel nyilatkoztak az ország egyik legérdekesebb, akkori legnagyobb műszaki alkotásáról.¹³ A veszprémiek is rendszeresen kijártak az építkezéshez, „ez volt az akkori korzó”.¹⁴

Az állványozáshoz szükséges különleges faanyagot, a 15 m hosszú gömbfákat a Vág völgyéből, betonkavicsot Répcelakról, a portlandcementet Bélapátfalváról szállították.¹⁵

A gigantikus méretű építkezés a környékbeli városrészek jelentős területeit vette igénybe. Az anyagok tárolását a Gépház u. melletti völgyszakaszban sikerült megoldani. A Séd patak nyomvonalára építették a zsinórpadokat, itt szabták méretre az állványokhoz szükséges építőfát. A vasszerelési munkákat részben a Gépház utcában, részben a László templom környékén végezték. A beton keverése a nagy ív alatti Séd-parton történt, itt állt a fagymentesítéshez szükséges gőzgép is.

Komoly szervezést igényelt az építőmunkások elhelyezése. Pl. a Csongrád megyéből idehozott kb. 200 fő talicskás és lovas kubikos a felsővárosi pásztorházban, a Hajnal és az Előd utcákban nagy pajtákbán volt elszállásolva.

A híd állványzatának alapozásához a Séd két oldalán levert pilótafákra betontömböket építettek. Az állványzat 1936 októberére elkészült, majd novemberben, decemberben betonoztak. A korán beköszöntött nagy fagyok miatt dupla falú zsaluzást építettek, egy „lokomobil” segítségével folyamatosan gőzölték a friss betont. A híd legmagasabb pontja alatt lévő betonkeverőtől lifttel szállították a betont a záradékig, ahonnan íves pályán mozgó csillével egyenletesen dolgozták be az igen érzékeny, háromcsuklós ív zsaluzatába. Három műszakban folyamatosan betonoztak. 1937.

február 16.-án történt a kiállványozás. Ezt követően a nagy ívszerkezet ideiglenes ívsuklóit május 26.-án betonozták be. (Építés közben az ív statikai váza háromcsuklós tartó volt a záradéknál és az ívvállaknál lévő ideiglenes csuklókkal.) Ekkor kezdődött az oszlopok, majd a pályaszerkezet építése.¹⁶

A kétnyílású híd ívtartóinak betonozását 1937. május 11.-én, a kiállványozást május 25.-én, a pályaszerkezet betonozását július 23.-án fejezték be.¹⁷

A híd a tervezettnél megfelelően folyamatosan épült, 1937 őszére már bazaltkocka-burkolattal várt arra, hogy mielőbb megnyithassák.

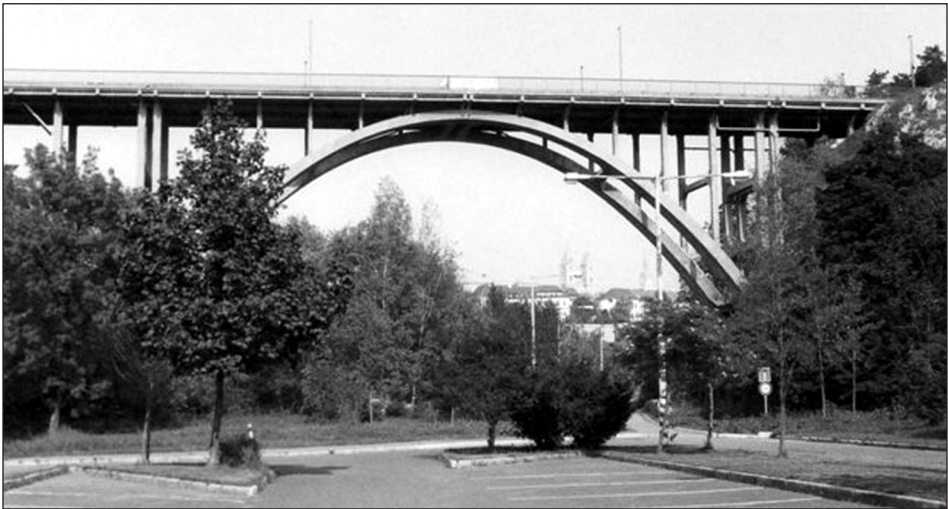
Az 1937. október 13-15.-i próbaterhelés után 1937. december 22.-én átadták a forgalomnak.

Ünnepélyes felavatását – a Hősi kapuval együtt – 1938. október 5.-re tervezték. A Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos katonai események miatt erre 1939. június 19.-én került sor. A Szent István Völgyhídon a nemzetiszínű szalagot Habsburg József királyi herceg, tábornagy vágta át.

Forgalomba helyezve...

„A budapest-gráci állami közút legszebb és legnagyobb műtárgya a Szent Istvánról elnevezett veszprémi völgyáthidalás... E híd jelenleg Magyarországnak legnagyobb és legszebb vasbeton hídja, egyben – a közelmúltban most már visszakerült garamkövesdi Garam-híd után, mely elvileg hasonló elrendezésű –, Csonka-magyarországon az első felsőpályás közúti vasbeton ívhíd.”¹⁸

Az új völgyhíd hiába várta a békés turistákat. Röviddel felavatása után kitört a II. világháború. A fontos stratégiai út főleg katonai forgalmat szolgált. 1944 őszén Siems őrnagy, városparancsnok elrendelte a híd felrobbantásának előkészítését.

Márföldy Aladár városi főmérnök megbízásából Takács József vízmű-főgépész az éj leple alatt a robbanótöltetekből kiszerelte a gyutacsokat. A nagy ívnél sikeresen hajtotta végre a feladatot, a kis hídnál megzavarták.¹⁹ A hidat a német csapatok a város kiürítését követően, 1945. március 21-22. közötti éjszakán felrobbantották. A nagy ív – néhány koromcsíktól eltekintve – ép maradt, de a kis híd súlyosan sérült.²⁰ „Bombatámadás következtében 9,30 m hosszú jármos és egyik, 26,60 m nyílású íves rész megsérült oly módon, hogy a 9,30 m-es rész pályaszerkezete teljesen használhatatlan, míg az egyik, 26,60 m nyílású íves részen a baloldali ívtartó megmaradt, a jobboldali ívtartónak a belváros felé eső válla a bombatalálat következtében eltört és leesett és a záradék után mintegy 1 ½ m-rel ugyancsak eltört. A folytatólagos ívrész a záradékban mintegy 1,0 m-t megsüllyedt. Az íves részen a záradékig a pályaszerkezet az eltört ívtartóval együtt leesett, míg a második félrésszel jobb oldalon az ívtartóval megsüllyedt.”²¹

Provizorikus helyreállítása szovjet katonai segítséggel szinte azonnal megtörtént, majd 1947. október 1. - 1948. március 15. között Folly Róbert helyreállítási tervei alapján és közreműködésével eredeti szépségében megújult és forgalomba helyezték.²²

Hétköznapi élet

A híd azóta Veszprém közlekedésének szerves része. 1985. október 31.-ig – amíg a várost körülölelő útgűrű be nem zárult –, a 8. sz. főút forgalmának jelentős részét is kiszolgált. Ekkor került a KPM Közúti Igazgatóságtól városi kezelésbe. A folyamatos karbantartás mellett néhány jelentősebb felújítás is történt:

- 1964-65: pályaburkolat-csere, korlátmázolás,
 1976-77: állványozás, dilatációs szerkezet cseréje, réz pályadilatációs lemezek beépítése, gyalogjárda megcsúszott részének újjáépítése, járdaszegély cseréje élvédő szögacél beépítésével, gyalogjárda öntöttaszfalt-burkolat terítése, hídkorlát, kandeláberek javítása és újramázolása, víznyelők toldása és mázolása, új ejtőcsövek beépítése, a kisívek közötti kettős oszlopok cseréje, kiegyenlítő lemez kiváltása, homlokkrézű burkolása, valamint 2 szakaszban az ívek, függőleges és ferde felületek javítása,
 1982-83: teljes hídszélességre kiterjedő kétrétegű Pontiflex-szigetelés+3 cm AB-5 és 4 cm ÉHA-20 aszfaltréteg beépítése,
 1983-84-ben a felszerkezet hiányosságainak epoxigyantás pótlása a teljes felület 15-20 %-án, az egyik fél kisíven a záradéknál 5 db kengyel cseréje, az ívzáradéknál műgyanta kötőhidas cementbetonos javítás,
 1986-87: a teherhordó elemek felületének javítása,²³
 2006. augusztus 20. óta esténként a völgyhíd díszkivilágításban ragyog.

* * *

A híd vizsgálatát 1952-ben a MÉLYTERV Hídiroda VB Hídosztály (Szalai János, Bölcskei Elemér), 1953-ban a Budapesti Városi Tanács Mélyépítési Tervező Vállalat (Balázs György, Nagy Sándor), majd 1975-től folyamatosan a KTMF Hídépitési Tanszék (dr. Klatzmányi Tibor, dr. Tóth Zoltán, Szécsi László, Pálfi Zsolt, Jankó László, Göde Ferenc, Agárdy Gyula, Lublőy László, Molnár Viktor, Lepuschán Béla, Puhl Ferenc), 1992-től a HÍD Mérnöki Gazdasági Munkaközösség Győr (Göde Ferenc, dr. Szlukovényi István, dr. Lublőy László) végzi.

A völgyhíd műszaki adatai

Az áthidalt akadály:	Séd patak völgye
Szerkezeti rendszere:	Síkalapozású, egy nagy és két befogott ívet, azok hídfeljáró részeit magába foglaló, oszlopjarmokra és keresztartókra támaszkodó sok nyílású, folytatólagos többtámaszú szakaszokból álló, bordás pályalemezű felsőpályás vasbeton ívhíd
Pályabeosztása:	1,655 + 7,5 + 1,655 m
Az ívek támaszközei:	Nagyív 46,00 m Kisívek 26,60 m
A hídrészek hossza:	Nagyív 12,34+48,72+34,60 = 95,66 m Kisívek 9,30+28,40+28,40+9,30 = 75,40 m
A híd teljes hossza:	184,92 m ²⁴

A völgyhíd neve 1938-1948 között	Szent István Völgyhíd
1949-ben	Veszprémi Völgyhíd
1951-ben	Rákosi Mátyás Völgyhíd
Később egyszerően viadukt volt, majd	
1988 óta újra Szent István Völgyhíd lett ²⁵	

JEGYZETEK

- ¹ Veszprém Városi közgyűlés jegyzőkönyve. 1936. 81-82. p. Veszprém Megyei Levéltár (VeML)
- ² Államépítészeti Hiv. anyaga XXVI. 86. VeML
- ³ E sorok írójának személyes tapasztalatai.
- ⁴ Próder Ferenc fia, dr: *Börzsönyi István és Gáspár Ernő* korabeli építésvezető elbeszélése alapján
- ⁵ *Gáspár Ernő* beszámolója. In: A veszprémi völgyhíd ötvenéves. 20. p.
- ⁶ Államépítészeti Hivatal anyaga, VeML
- ⁷ Veszprémi Hírlap, 1936. augusztus 16.
- ⁸ *Gáspár Ernő* elmondása alapján az újszerű eljárást Próder Ferenc ötlete alapján alkalmazták.
- ⁹ *Id. Hortoványi Imre* 1977. évi emlékezése alapján.
- ¹⁰ *Gáspár Ernő* beszámolója. In: A veszprémi völgyhíd ötvenéves. 19. p.
- ¹¹ Veszprémi Hírlap, 1937. február 7.
- ¹² Veszprémi Halotti Anyakönyv 258/1936. okt. 8.
- ¹³ Veszprémi Hírlap, 1936. november 29.
- ¹⁴ *Id. Hortoványi Imre*. In: A veszprémi völgyhíd ötvenéves. 37. p.
- ¹⁵ *Gáspár Ernő* beszámolója. In: A veszprémi völgyhíd ötvenéves. 23., 25. p.
- ¹⁶ A veszprémi Szent István völgyhíd 1997. évi hídvizsgálati szakvéleménye. Híd MGM, Győr 28/1997. 22. p.
- ¹⁷ A veszprémi Szent István völgyhíd 1997. évi hídvizsgálati szakvéleménye. Híd MGM, Győr 28/1997. 22. p.
- ¹⁸ Harkányi János: Hídépítések a budapest-gráci állami közúton. Különnyomat a Technika 1939. 1. számából 6. p.
- ¹⁹ 1945. ápr. 22.-én felvett jegyzőkönyv. Márföldy Aladár leánya tulajdonában.
- ²⁰ Máig vita tárgya, hogy bombatalálat, vagy robbanás okozta a sérüléseket. Források: fenti jkv, Lakó I., Kováts J., Boross E., Veress D. Cs. In: A veszprémi völgyhíd ötvenéves. 16. p., 29. p., 34. p., 43. p.
- ²¹ A veszprémi Szent István völgyhíd 1997. évi hídvizsgálati szakvéleménye. HÍD MGM Győr 28/1997. 2. 11.
- ²² *Lakó István*. In: A veszprémi völgyhíd ötvenéves. 17. p. és 1997. évi hídvizsgálati szakvélemény. HÍD MGM, Győr 28/97.2.11
- ²³ A veszprémi Szent István völgyhíd 1997. évi hídvizsgálati szakvéleménye. HÍD MGM, Győr 28/1997.
- ²⁴ A veszprémi Szent István völgyhíd 1997. évi hídvizsgálati szakvéleménye HÍD MGM, Győr 28/1997.
- ²⁵ *Kováts József*. In: A veszprémi völgyhíd ötvenéves. 29. p.

Ispánki József Szent István és boldog Gizella szobra

SZATMÁRI GIZELLA

1938-BAN, HALÁLÁNAK 900. ÉVFORDULÓJÁN SZENT ISTVÁN ünnepelte az ország. Az állam- és egyházalapító szent király személyisége történelmi példaképpé vált, a közös megemlékezés növelte az összetartozás érzését, a magyarság és nemzettudat erősítésére szolgált. A háború előszele már megérintette Magyarországot, 1938. február 22-én elsötétítési és riasztási gyakorlatot tartottak Veszprémben is.¹

Az emlékév folyamán minden nagyobb városban kiállításokat rendeztek, szobrokat állítottak, közösségi épületekben festmények, gobelinek elhelyezésére került sor. Mindezek tartalmukban szorosan kapcsolódtak István király korának konkrét történelmi eseményeihez, az egyes települések – városok és falvak – múltjához. A helyi ünnepeket a különösen tisztelt ereklye, a Szent Jobb országjárása fogta össze.

Veszprémet – ismeretlen okból – kezdetben nem sorolták a legfontosabb helyszínek közé, Székesfehérvár, Budapest, Esztergom nagyobb hangsúlyt kaptak. Budapest kiemelését nemcsak főváros mivolta, hanem az 1938 nyarán itt megrendezett 34. eucharisztikus kongresszus, valamint a magyarok II. vilá kongresszusának ugyancsak ez időben lezajlott eseménye is aláhúzta.

A megyei és a városi képviselők együttes fellépése és a kultuszminiszterhez intézett memoranduma kellett ahhoz, hogy a kormány végül Veszprémre, a „királyné városára” is kiterjessze a jubileumi év megünneplésére vonatkozó terveit, és a költségvetési támogatást is előirányozza.² Kézenfekvőnek látszott, hogy István király személye mellett társára, Gizella királynéra is figyelmet fordítsanak az emlékezők, illetve, hogy életét és személyiségét, melyet az uralkodóival közös célok megvalósítására szentelt, közös műalkotás örökítse meg.

„Az első magyar király *felesége*... mert a szent fejedelem érdemeinek *fele* őt illeti” – írja Emília (Kánya Emília, Szegfy Mórné csak keresztnévvel jegyezte írásait) 1860-ban a Magyar nők évkönyvében. E mű sok minden más, akkoriban fontosnak számító információ, háztartásvezetési és öltözködési jótanács, valamint ételreceptek mellett megrajzolja a Magyar nők Panteonját. Ebben Szent Margit, Izabella királyné, Szilágyi Erzsébet és mások szerepelnek, alakjukat havonta a naptárlapok fejlécén szép litográfia mutatja be a széplelkű hölgyeknek. Élükön azonban Gizella királyné áll, akinek életét, személyiségét rövid leírásban megismerheti az olvasó.³ A könyvecske szép szavakkal méltatja a királynét – „a kétségbeesés hiterőt, a nyomor vigaszt, a gyenge erőt és az erős tettvágyat nyert szavaiban” –, de téves adatokat is

közöl. Úgy tudja, Gizella 106 (!) éves korában hunyt el és „mint magyarrá vált nő, magyar földben, az általa emelt veszprémi templomban 1095-ben temettetett el”.

A királyné alakja és emléke sokáig nem állt az érdeklődés központjában. A millenniumi ünnepségek utáni évtizedek feledéséből emelte ki őt a veszprémi memorandumban foglalt igény. Az illetékesek egyetértése nyomán gyors intézkedésekre került sor. 1938. február 20-án a kultuszminiszter képviselőjében Gerevich Tibor egyetemi tanár, az Országos Képzőművészeti Tanács elnöke keresi fel többedmagával a várost, hogy a felállítandó szobornak helyet keressen. Több javaslat is elhangzik. A végső döntés szerint a szobor „a Vár északi kilátó bástyájára kerüljön művésziileg kiképzett fülkébe”, a fülke külső falán pedig az apostoli kettős kereszt motívuma utaljon az ábrázoltakra. A költségeket a kormány magára vállalta, a városnak csak a környezetrendezési feladatok maradtak.⁴

Június 3-án megjelent Veszprémben Ispánki József szobrászművész (keresztnevet az újságok konzekvensen Gézának írták) Bretz Gyula építésszel és Bokrossy Jenő műszaki tanácsossal, akik megtekintették és véglegesítették a felállításra javasolt helyet.

A Szent István király és boldog Gizella királyné szobrának megtervezésére négy szobrászművészt hívtak pályázatra. Erdey Dezső, Jálics Ernő, Madarassy Walter és a későbbi nyertes, Ispánki József mérték össze képességüket. A zsűri nehéz döntés előtt állt. Mind a négyen „római iskolások” voltak, azaz 1927-től több-kevesebb időt tölthettek Rómában állami ösztöndíjjal a Klebelsberg Kuno kultuszminiszter által alapított Magyar Intézetben, az Accademia Reale d’Ungheria védőszárnyai alatt. Az intézet célja a magyar kultúra értékeinek külföldi megismertetése és – nem utolsósorban – a fiatal művészgeneráció továbbképzése, tapasztalatszerzésének, tájékozódásának elősegítése volt. Ez oly módon történt, hogy figyelmüket az ókeresztény és a kora középkori – kora reneszánsz itáliai művészet felé irányították. „*Művésztünkbe Rómán keresztül bevezették azt az új európai stílust, amely a művészeti metafizika, az érthetetlen, kiagyalt formulák helyett újra az érthető formát, az egészséges természetlátást teszi a művészet alapjává. Azt az új esztétikai érzést fejezik ki, amely a keresett rúttal helyett újra a művészi szépet keresi*” – mondta róluk Gerevich Tibor. (A „keresett rúttal” alatt a különféle izmusok szokatlan látásmódja értendő!) „*Érdemiük*” – folytatja –, „*hogy az új magyar festészetet (és tegyük hozzá, természetesen a szobrászatot is!) megmentették a párizsi anarchiától (l. izmusok!), mert Róma felé, a Montparnasse helyett a Péter-templom kupolája felé néznek*”.

A veszprémi szoborpályázatra benyújtott minták közül a bírálóbizottság Ispánkiét választotta ki, és ugyanakkor megbízta a mű kivitelezésével. Erdey Dezső munkája szintén szimpatikus lehetett a város vezetőségének, mert 1940-ben felállították Szent Imrét ábrázoló szobrát. (Madarassy Walter pályaművének nagy valószínűséggel része lehet az a Gizella királynét ábrázoló terrakotta, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria őriz.⁵)

Ispánki nagy lendülettel kezdett a munkához. Mindkét szobor egy-egy elsőrendű mészköttömbből készült. Csak a nagyolást bízhatta Fischer Ágoston és Ferenc pesti

kőfaragómesterekre, a többi, a részletek kifaragását sajátkezűleg végezte. Már a szoboravatás időpontját is kitűzheték, szeptember 24-én mégsem történt semmi! Október 2-án nyilvánvalóvá vált, hogy a Szent István ünnepi hét is halasztást szenved. Október 15-én Teleki Pál vallás- és közoktatási miniszter, aki a városvezetés reményei szerint felavatta volna a szobrot, más irányú feladatai miatt nem lehetett jelen. Közbeszólt ugyanis a nagypolitika: folytak az ún. első bécsi döntést előkészítő tárgyalások a magyarok területének visszacsatolásáról. December 4-re aztán különösebb ceremóniák, díszes ünnepségek nélkül Ispánki első – és biztosan állíthatjuk – legjelentősebb köztéri alkotása végleges helyére került. „Ezek a szobrok nem emberformára faragott kövek, nem díszítő eszközök a vár fokán. Ez a két szobor kőbevésett eszmény minden magyar ember számára. Jelentik számunkra a szent király és a jámbor asszony szellemét. Ennek itt kell lenni közöttünk, belőle kell élnünk, a két szobor csak arra való, hogy mindezt számonkérje tőlünk” – írja egykori méltatója a Veszprémi Hírlapban.⁶

A talapatatot és a környező architektúrát tervező építész, Bretz Gyula (1910-1983) szintén „római iskolás” volt. 1932-33-ban járt kinn, ott ismerkedhetett meg a szobrásszal. Városrendezési kérdésekkel, kislakás-építési feladatokkal foglalkozott. Épp a veszprémi szobor munkálatai előtt vették részt közösen a Madách Imre-emlékmű első pályázatán. Most művészarsa plasztikai felfogásához és a műemléki környezethez igazodva stilizált páros román ikerablakokkal díszített mellvédet és kilátóerkélyt tervez. A szobrok szerencsére mégsem kerülnek fülkébe, körvonalaik mind a város, mind a völgy felől tekintve szabadon rajzolódnak ki az égen. A felállítással kapcsolatos kőművesmunkákat Brazsil Gyula helyi kőművesmesterre bízták.⁷

Az ünnepélyes avatásra csak nagysokára kerülhetett sor. 1939. június 11-én Gutheil Jenő, helybéli tudós történész, kanonok, káptalani levéltáros üdvözlő szavai és Hóman Bálint kultuszminiszter, veszprémi képviselő és ismert Szent István-kutató ünnepi beszéde után Rosos Károly polgármester a város nevében átvehette Ispánki József alkotását.⁸

A szobrászművész 1906-ban Budapesten született, de a rokoni, baráti szálak inkább Kaposvárhoz kötötték. A budapesti iparművészeti iskolában tanulta meg a különféle anyagfajtákkal való tökéletes bánásmódot, a kivitelezés technikáját. A famegmunkálás igen könnyen ment, ennek fortélyait még Kaposváron elsajátíthatta Simon József asztalosmesternél. Első sikeres alkotása, Kopp Jenő művészettörténész, művészeti író, a Fővárosi Képtár igazgatójának jól eltalált portréja tölgyfából készült. 1933-ban, a műcsarnokbeli Klebelsberg-emlékkiállításon mutatta be a közönségnek. A Képzőművészeti Főiskolán (1927 és 31 között) Szentgyörgyi István növendéke, majd 1931-től tanársegédje volt. Mesterének felfogása, saját egyénisége, s a „római iskola” együttes hatása nyomán kialakuló stílusát a klasszikus formaképzés, kiegyensúlyozott, zárt kompozíció, csendes, visszafogott érzelmesség, erős plaszticitás jellemzik köztéri munkáit, portréit, érmeit. Veszprémi munkásságával párhuzamosan Kaposvárnak is dolgozik: egykori polgármesterük, Németh István emlékére egyszalakos szobrot mintáz (1939).

Az 1938 júniusában megnyert veszprémi pályázat kétfigurás, egészalakos szoborpár tervezését írta elő. A két szereplő – István király és Gizella királyné – életközösségből ered megjelenítésük tartalmi-gondolati kapcsolata. Gizella, „az ország koronájának viselésében társul rendelt” feleség részese a birodalom kormányzásának, biztos támasza az uralkodónak a kereszténység elterjesztésében, a keresztény családmodell példaértékű megvalósításában.

A tömörszerűen összefogott, nagy felületekből mintázott, egy talapzaton, egymás mellett és mégis külön álló alakok tökéletes – rendíthetetlen – nyugalmat, méltóságot sugároznak. Beállításuk frontális, teljesen a néző felé fordulnak, akinek – konkrét és átvitt értelemben egyaránt – felfelé kell tekintenie, hogy velük lelki-érzelmi síkon találkozzék.

A kora középkori székesegyházak díszítő plasztikáit idézik. Alakjuk felépítése zárt rendszerű, szimmetriára épül. Öltözetük szinte kalligrafikus redőkbe szedett lepel, megjelenésük rendkívül egyszerű, minden felesleges pompát nélkülöz. Egyéniesítésüket Ispánki (idealizált) portré-arcmások megmintázásával érte el, s attribútumaikkal, amelyek életükre, tevékenységükre egyértelműen utalnak. A szoborpár időtlenség, állandóság érzését kelti mind életművük, mind az általuk képviselt eszmevilág örökkévalóságát.

Szent István jobbában nyugati mintára készült egyenes kardot tart. Az uralkodói hatalom további jelképei közül hangsúlyt kap az országalma (Ipolyi Arnold magyarázata szerint a világ vagy földteke), amely a tetején elhelyezett kettős kereszttel együtt az apostoli király jelvénye. Az országalma belsejében – írja továbbá a püspök-történész –, a Golgota hegyéről származó föld van, hogy figyelmeztessen, hiába szimbolizálja a világ fölötti uralmat („kezében tartja”), egyszer a fejedelem is porrá lesz! Csak a megváltás, csak Krisztus által lehet ő is az örök dicsőség részese, bármennyire is szorgosan munkálkodott is egyébként népe, hazája evilági jólétén.⁹

A királyné az alapító, az adományozó személyében jelenik meg: a klasszikus hagyományok értelmében a kezében tartott templom-modell a veszprémi székesegyház alapítójára, egyszerűsége a kereszténység terjesztőjére utal. Mivel hiteles arcvonásait nem ismerjük, egyénisége cselekedeteiben nyilvánul meg.

Az uralkodó, Szent István mellett Gizella mindig csak a második személy. Önálló ábrázolásainak száma jóval kevesebb mint a királyéi, elsősorban István társaként, vele és fiával, Imre herceggel együtt jelenik meg.

Hosszabb időre – évszázadokra – el is tűnik a magyar képzőművészetből. Ebben része lehet, hogy a király halála után nem sokkal Magyarországgal való kapcsolata megszakad, visszatér szülőhazájába, ahol kolostorba vonul. A Képes Krónika annak a téves, akár rosszindulatúnak is bélyegezhető megállapításának, mely őt, Gizellát tekinti Vazul megvakíttatása és az Árpád-házi hercegek száműzetése értelmi szerzőjének. Helyette számos alkalommal István és Imre kettőse Árpád-házi Szent Erzsébet alakjával egészül ki, vagy Szent Lászlóéval, azaz mindenképpen az Árpád-ház szentjei kapnak nagyobb hangsúlyt.

Gizella királyné életének és tevékenységének megjelenítése a hazai képzőművé-

szetben bizonyos történelmi körülmények között mégis előtérbe került! Így történt a XVIII. században, amikor Mária Terézia intézkedése nyomán a Szent Jobb Budára került és a királyi várkápolnában helyezték el, majd a XIX. század utolsó évtizedeiben, amikor a millenniumra készülõ Magyarországon a historizmus szellemében felélednek a „régî dicsõség” emlékei, továbbá a XX. század derekán, István király halálának 900. és Imre herceg halálának 900. évfordulóján (1930), illetve a millenáriumi évében és az után a következõ rövid idõszakban.

Végezetül a királyné ismert ábrázolásainak jegyzékét kívánjuk néhány adattal kiegészíteni:

A) *Roskovics Ignác* (1854-1915) majolika képei, 1900

A budai királyi palota Hauszmann Alajos-féle átépítése és bővítése során kiegészül egy ún. Szent István-teremmel. Ennek falait az Árpád-házi királyok ideálportréi díszítik. A képeket Roskovics kartonjai nyomán majolikából Zsolnay Vilmos kivitelezte. A királygalériát a bejárati ajtók fölött egy-egy hármaskép egészítette ki: Szent István a keresztény vallást hirdeti, ill. Szent Istvánt apostoli királlyá koronázzák. A keresztény vallást hirdető uralkodót pogány harcosain kívül Szent Adalbert, ill. anyja, Sarolta és Gizella hallgatják. Roskovics műve a 2. világháborúban elpusztult, de a hármasképek kartonja megmaradt (Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 51.78 és 51.79).

A mûvész olajképet is készített a királynéról, mely 1908-ban Alpár Ignác építész tulajdonában volt. Valószínûleg ez a kép szerepelt Almássy-Teleki Éva műintézetének II. aukcióján 1939-ben (o.v. 51x38 cm. Jelezve: Roskovics 1900).

B) *Roskovics Ignác* Gizella királynéról készült önálló egészalakos képe a budapest-terézvárosi plébániatemplomban, 1915.

„A szentély oldalfalai Roskovics Ignác magyar szentjeinek – Gizella, István, Imre, Margit, László és Erzsébet – nagy népszerűségnek örvendő hat függõ képével díszítették” – írja Schoen Arnold (A budapest-terézvárosi rk. plébániatemplom, Történetírás, 1938. 200-215.). A templombelső bizonyos átalakítása során 1938-ban a szentélyben csak Szent István és László képét hagyták meg, a többi, így Gizella képe is a hajóbeli mellékoltár oldalához került.

C) *Krasznai (Krausz) Lajos* (1884-1965). A szegedi Fogadalmi templom Szent Gellért oltára Krasznai szobraival, Foerk Ernõ építész tervei szerint készült. A középsõ fülkében Szent Gellért és Imre, az oltár két oldalán Szent István, ill. boldog Gizella szobra áll. A két utóbbi alatt egy-egy dombormû az életükbõl vett jelenetekkel (Utóbbiak gipsz tervei a Gizella Királyné múzeum tulajdonában vannak).

D) *Bory Jenõ* (1879-1959) építész és szobrászművész, a székesfehérvári ún. Bory-várban elhelyezett mûtárgy-együttesének, az árkádok tetejére állított szoborgalériának egyik szép darabja a Szent királyi család elnevezésû szoborkompozíció Szent István, Gizella és Imre alakjával (1937). Az 1935-ben készült kivonatos tárgymutatató úgy tudja, Bory még néhány kispasztikát is mintázott a királynéról (I. terem,

152: Gizella királyné varrja Szent István palástját, 186: Gizella királyné Szent Imrével, 220: Gizella királyné). A világháború után helyreállított gyűjteményről 1972-ben kiadott katalógus csak egyetlen porcelánban kivitelezett kispasztikát említ „I. István és családja” címmel, amelyet a kőbányai Drasche-cég (a későbbi Kőbányai Porcelángyár) sokszorosított. (?)

E) *Aba-Novák Vilmos* (1896-1941) a budapest-városmajori templom szentélyének oldalfalain elhelyezett pannókon ábrázolja Szent Istvánt, az államalapítót, és Szent Istvánt, mint egyházalapítót a királyné és Szent Imre társaságában (1938).

F) *Péterfy Gizella* (1943-) szobrászművész Szent István és Gizella királyné diszkútját 1998-ban állították fel Balatonvilágoson.

G) *Madarassy István* (1948-) ötvösművész kétalakos, a királyi párt ábrázoló ezüst szoborkompozícióját a magyar állam 2000-ben ajándékozta II. János Pál pápának.

H) *Csütörtöky András* (1959-) Gizella királyné önálló fülkeszobra a révkomáromi Európa-udvart díszíti (2000).

I) *Lukács István* (1963-) Szent Istvánt és Gizella királyné alkotását 2001-ben állították fel Nagymaroson.

J) *Szinte Gábor* (1928-) festőművész freskósorozatot készített II. Szilveszter pápa tiszteletére a franciaországi St. Simon-Aurillac templomába. A 110 négyzetméter terjedelmű falkép-együttes II. Szilveszter életének és Szent István megkoronázásának jeleneteit ábrázolja (2005).

K) *Szinte Gábor* festőművész triptichonját 2007-ben helyezték el a budapesti VIII. ker. Rezső téri templomban.

JEGYZETEK

¹ Veszprémi Hírlap, 1938. febr. 22.

² Idézi *Molnár Jánosné*: „Emlékek nélkül nemzetek híre csak árnyék. Megyeházi tudósítások, 1998. április.

³ *Emilia*: Magyar nők évkönyve 1861-re. Pest, 1860. 31-32.

⁴ Veszprémi Hírlap, 1938. febr. 20.

⁵ *Madarassy Walter*: Gizella királyné. Terrakotta, 43 cm. Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 56.435-N

⁶ Veszprémi Hírlap, 1938. dec. 4.

⁷ Bretz Gyula építésmérnök tervei a Vár utca végének kiképzéséhez (Veszprém Megyei Levéltár)

⁸ A Szent István emlékévé. Bp. 1940. 406. Hóman Bálint egyébként 1938 karácsonyára jelentette meg Szent István c. könyvét. Reprint kiadása 1999-ben jelent meg. A bevezetőből idézünk néhány érdekes gondolatot: „Az ünnepi lázban Szent István mindenki a magáénak vallja, reá hivatkozik, nevével kérkedik, eszméiben saját eszméit keresi, politikájában nem az igazságot, öngazolását szeretné fellelni, legyen bár ő maga ellentéte Szent István királynak, legyen bár erkölcsse, politikája és világszemlélete merev tagadása etikájának és eszmevilágának”.

⁹ *Ipolyi Arnold*: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, 1886. 210-214.

¹⁰ Képes Krónika. Bp. 2004. 45-46.

A Hősök kapuja.

Gondolatok a veszprémi Vár egykori Öregkapujának
utóéletéről

és egy történelmi emlékhely megtiszteléséről

SOMFAI BALÁZS

AHHOZ, HOGY A HŐSÖK KAPUJA (VAGY: HŐSI KAPU) előtörténetét jól érthessük, meg kell ismernünk a veszprémi Vár déli főbejáratának a kapu lebontása utáni históriáját, legalább vázlatosan.

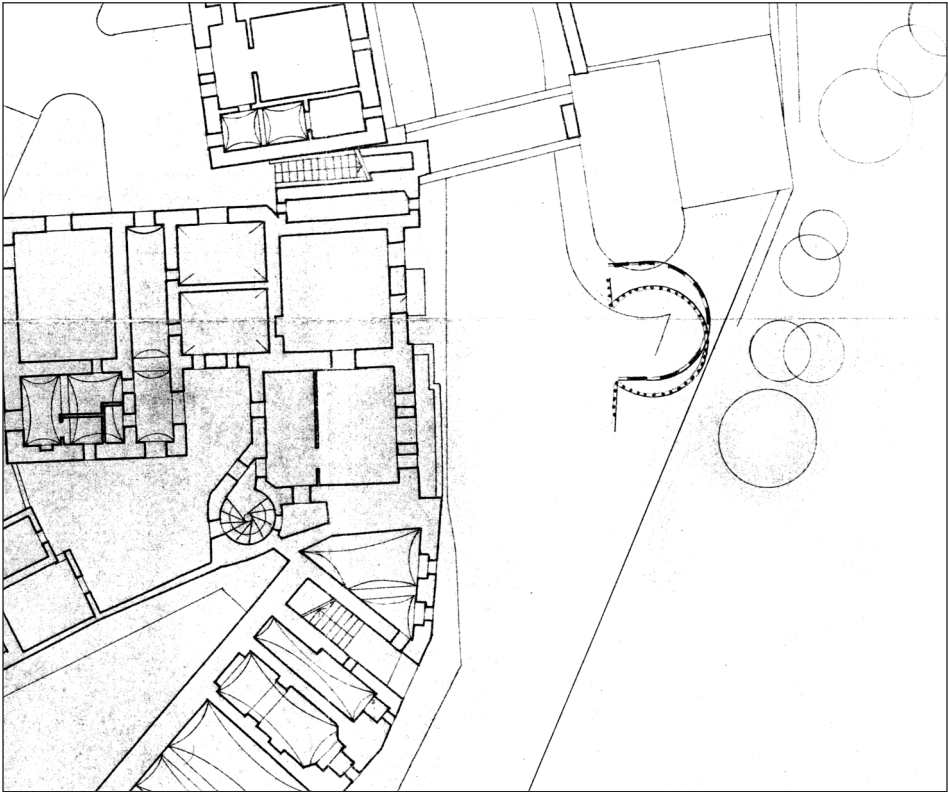
Köztudott, hogy a Vár erős falainak és védműveinek legnagyobb részét császári parancs romboltatta le a XVIII. század elején. Ennek esett áldozatául az *Öregkapu*, más néven: *Nagykapu*, *Külső kapu*, *Főkapu* is. Az építmény elbontásával valóban védhetetlenné vált a Vár bejárata – kész csoda, hogy a kaputér „megkímélt” belső oldalfalaiból egyáltalán annyi is fennmaradt, amennyit ma láthatunk.

A kapuból így pusztá feljáró lett, melynek könnyebb átjárhatósága miatt lejjebb süllyesztették az út szintjét. Erre a XVIII. századtól kezdve többször is sort kerítettek; ma több mint 1 méterrel lejjebb húzódik az úttest, mint amikor még kapu zárta el. A dolomitsziklák is így bukkantak elő a megmaradt falak tövénél. *Feltétlenül meg kellene óvni őket*, egyrészt természetrajzi nevezetességként, másrészt, hogy bizonyítsák: ezen a tájékon van a Várhegy legmagasabb része, harmadszor pedig, hogy tanúskodjanak Veszprém múltjának e sajátos vonásáról, amikor szinte minden telkét, utcáját és domboldalát *gorc, börc, kübörc* „ékesítette”.¹

Sor került aztán a kapu előtti várároknak, tehát a Várhegy és a Piacdomb közti, eredeti állapotát illetően talányos helyű, helyzetű és méretű hézag feltöltésére is, ezzel még akadálytalanabbá lett a Várba való feljutás. Emellett lehetőség nyílt a város főtere és a hajdani Öregkapu közti területrészt zárt sorú beépítésére, még hozzá úgy, hogy a kapu maradékát leszámítva, egészen hozzáférhetetlenné váltak a vár-falak. A háborús múlt évszázadaival való illetén szakítás olyan jól sikeredett, hogy az itteni épületek építéstörténete máig nincs kellőképpen feltárva. Kérdés például, hogy a Vár utca tövénél álló Nepomuki-szobor pontosan hogyan is került oda.²

Beszédes példája a beépítésnek a Vár utca 3. sz. épület. Itt építtette fel Pápay Viktor, a piarista főgimnázium rajztanára 1902-ben új műtermes lakóházát, és pedig úgy, hogy az új épület felhúzása érdekében a várfeljáró nyugati során még álló eredeti falmaradványokat felülről erősen megcsonkították. A *Veszprémi Hírlap* így számolt be a történekről:

„Építkezés a várban. Pápay Viktor főgimnáziumi tanár a várba vezető feljáró úton levő házának a feljáróra néző homlokzatát újraépíti. A régi várból még fennál-

A veszprémi várkapu helyszínrajza. A VÁTI 1970-es vezérszintfelmérésébe (Veszprém Megyei Levéltár) berajzolva az egykori romos külső bástyafal hozzávetőleges futása: pontozott vonallal az 1857. évi, szaggatott vonallal az 1926-os kataszteri térkép nyomán

*ló ezen mohos, ősi falakat a kőművesek csákyái már széjjelszedték; a művész-ház-tulajdonos által rajzolt s a régi veszprémi várból fennmaradt egykori képekből komponált új homlokzat fogja rövid idő múlva visszavarázsolni a régi veszprémi vár igazi, korhű képét. Pápay Viktor ezen ténye [...] hálaára is kötelezi Veszprém városát, [...] és alkalmat ad arra, hogy Veszprémnek ezen igazán legszebb pontján láthassunk egy parányi részt a régi, századok előtti várból. [...]"*³

Mai mértékkel mérve, bizony, durva beavatkozás volt ez. A hamis historizálás azonban nem Pápay egyéni bónája volt. A korszellem okozta, amely a szemközti Rupert-ház egyik, épp a Hősi kapu felőli kéményének minaretszerű kiképzésétől kezdve a történelem során szervesen alakult barokk megjelenésű székesegyház művi román stílusú „visszaalakításáig” termett elgondolkodtató, sőt, talán vitatható megoldásokat.

Felvétel a Hősök kapujának építéséről (Magyar Építőipari Múzeum, Veszprém)

* * *

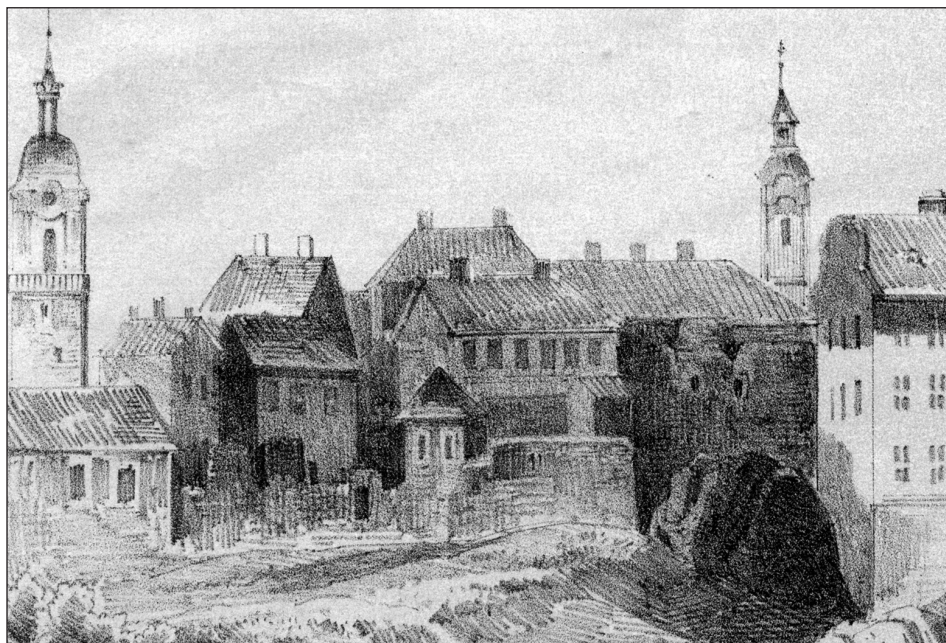
Fordítsuk figyelmünket a várfeljáró keleti oldalára! Vajon mi maradt itt a falakból a kapu lerombolása után? A képes források bizonyos falromokat, építménymaradványokat mutatnak. Kár, hogy alig vehetők ki a részletek!⁴

És mit mondanak a helyszínről a szemtanúk és a szakemberek?

Eötvös Károly, a nagy mesemondó sok érdekes helyrajzi részletet rögzített Veszprémről, ha gyakran kiszínezve is. Úgy tűnik, a várfeljáró tájékát nemigen tartotta fontosnak megörökíteni, talán éppen dísztelen mivolta miatt. Írásaiból néhány ide vonatkozó mondatot tudok idézni.

„[A Várhegy] bástyáinak nagy része még mindig úgy áll, mint századok előtt [...]. Csak nyugati oldalán, a régi vármegyeház falainak hosszában bontották le a bástyafalakat, hogy helyökre a '40-es években a hétemeletes megyei börtönt építsék. Hiányzanak még a régi bástyák dél felől, hol a várárok is el van tömve, s hol a bástyák helyét a városi őrtorony, meg néhány új korú ház foglalja el. [...]"⁵

Sokkal többet árul el a várfeljáróról és különösen annak keleti soráról az előbb már említett *Pápay Viktor*, aki 1911-ben egy olvasói levélben aggódik a kapu tájáról nyíló páratlan kilátásért, egyben persze a műterméből feltáruuló panorámát is féltve. Íme:

*A kapu környéke az 1857. évi Brechler–Rohn-féle várlátképről
(Veszprém Megyei Levéltár)*

„Veszprém városának a vár feljárójánál van [egy] elég hosszú, de keskeny, igaz, nagyon elhanyagolt területe, melyet alacsony bástya zár el az úttesttől már századok óta. [...] A bástyától tekintve, elragadó kilátás nyílik az Aranyosvölgyre és a Bakony-hegység panorámájára. Nincs nap vagy óra, hogy ott megálló és a kilátásban gyönyörködő egyéneket látni ne lehetne. [...] Ha ez a hely nem a városé volna, meg kellene vennie minden áron, hogy e természetes panorámát biztosítsa. [...] Hogy [...] védett, szép előtere legyen a fõnt említett panorámának. [...]”⁶

Dornay Béla, a mindmáig pótolhatatlanul adatgazdag és tömör szövegű útikalauz szerzője még láthatta a kaput védő torony alapfalait. Ő így ír erről:

„Az újabb időkben mesterségesen feltöltött Várfeljáró (a középkorban itt, a várkapu előtt mély árok volt) bal oldalán [...] a régi várkapu erős falmaradványai (a régi felvonóhid helye is látszik [...]); vele szemben pedig jobbra, a Buhimvölgy felett, a kaput védő egykori torony köralakú alapfalai láthatók.”⁷

Dornay az 1910-es években élt Veszprém-ben. Mint a piarista gimnázium ifjú tanára, bizonyára gyakran elhaladt a falak mellett. Nem tartom valószínűnek, hogy útikönyvíróként egy ilyen nevezetes helyről írottait ne aktualizálta volna könyve megjelenése előtt. Tehát 1927-ben vagy előtte még állnia kellett a bástyatorony maradványainak.

Rhé Gyula múzeumigazgató szerint, ahogyan egy 1933-ban megjelent cikkében valószínűsítette, a Várfeljáróban egy kettős, egymásba nyíló torony állt, „*jobbról-balról egy-egy hengeralakú védőtornyossal. Ezeknek egyike – úgy véli –, a mai tűztoronynak alacsony alsó része, másikat pedig az a csonka körbástyamaradvány jelzi, amely a feljáró keleti felén található [...]*”.⁸

Cholnoky Jenő is hasonlóan fogalmaz a romos falakról:

„*A Városháza fölött a várba főlvetető út mellett már a bástyák következnek [...] Az emléktáblával szemben, az út délkeleti vonalán, a Buhim-völgyre néző meredek lejtőn még mindig megvan a kapu egyik bástyatornyának köralakú alapfala. [...] Az emléktáblával szemben lévő oldalon csak mellvédőfal van az út egy darabja mellett, s innen csinos kilátás nyílik a Cserhát [...] felé.*”⁹

Cholnoky a századfordulótól leginkább Budapesten élt, ezért elképzelhető, hogy 1938-ban, tehát a Hősi kapu felépítése után kiadott művében – éppen azért, mert amúgy is inkább geológusként beszél, de életszerűen és megkapóan egyéni hangvétellel –, nem igen fordított figyelmet a legutolsó évek építészeti fejleményeire.

Még az el nem készült megyemonográfiát némiképpen pótló szerény Szeghalmy-összeállítás is említ valamit:

„*[A mai Veszprém] legérdekesebb része a Püspökvár, hova a török idők minarettjeire emlékeztető Tűztorony alatt, a keskeny Bástya közön át juthatunk. [...]*”¹⁰

A legmegbízhatóbban – nézetem szerint – ezúttal is Rosenthal Sándor ír. Egy hírlapi cikként közölt tanulmányában 1938-ban ezt olvashatjuk:

„*[...] Körülbelül a várfeljáró mostani kerítésének vonalában állott a kapu külső fala, s a két párhuzamos falat pillérek által tagolt boltozatok kötötték össze. A kapu külső falához egykoron támaszkodott tornyocska alapfalát az 1936. évi építkezések eltüntették.*”¹¹

A minden művében szelíd honszeretetről, egyben elegáns precizitásról tanúskodó krónikásnak, aki ekkor már 77 éves volt, feltétel nélkül hitelt adhatunk.

A korábról ismert falmaradványok eltüntetését ismerteti az újabb szakirodalom is. Lám, mit állapít meg pl. Korompay:

„*[A veszprémi vár]kapu keleti oldala előtt még a Hősi kapu építését megelőző időben köralakú kapuvédő bástyatorony alapfalairól tesznek említést a szemtanúk. Ma azonban ilyen falak a helyszínen nem láthatók.*”¹²

De talán nem meglepő: még ma is találkozhatunk a Hősi kapu építése előtti állapotot ismerő szemtanúval! Ilyen személy a 83 éves Reichert Henrik főmérnök,¹³ aki gyermekként és kisdíakként bőven láthatta a falmaradványokat. (1937 szeptemberében került a kisgimnáziumba, de hát addig is megfordult a Várban.) Úgy emlékezik, hogy fölfelé menet a bal oldalon a bástya tetejéből lefaragtak, a másik oldalon meg ugyanilyen széles volt az a lekerekített rész, mint a mai épület, és kb. kétszer olyan magas lehetett, mint amilyen magas ő volt akkoriban.

Úgy gondolom, hogy helytörténetileg sem és a török kori várkaput – és általában a híres veszprémi Vár kezdetét – váltig kereső turisták kedvéért sem lenne ártalmas az Öregkapunak 70 éve (a következményekkel esetleg nem mindenben számot

A kapu az Óváros tér felől

vetve) eltüntetett külső falait az úttest kövezetén láthatóvá tenni, amint az a Belsőkapu helyén már megtörtént.¹⁴

* * *

Magának a Hősi kapunak a történetét avatottabbak feltárták és ismertették már. Eszerint az I. világháborúban elesettek tiszteletére állítandó emlékmű helye és jellege ügyében – hosszas viták után – 1933-ban határozott a város. Az ekkor kiírt pályázatot Pázmándi István nyerte meg, aki 1935 elején kapta a megbízást a végleges terv elkészítésére, 1935–1936-ban megépült a Hősi kapu, 1937 tavaszán elkészült a Hősök terme is, és végül az egész művet 1939. június 18-án¹⁵ avatták fel ünnepélyesen, miután a nagypolitika 1938 őszi fejleményei miatt az avatás erre az évre toldott át.

Szempontunkból figyelemre érdemes, hogy az 1938-ra tervezett Szent István-emlékév országosan szerveződő eseményeihez 1936-ban Veszprémnek is sikerült csatlakoznia, és ennek egyik mozzanata éppen az épülőfélben levő Hősi kapu bevonása lett a nemzeti megemlékezésbe. A magasztos célokön kívül ennek prózaibb, szervezési és anyagi természetű okai is lehettek. Mindenesetre tény, hogy a Hősi kapu megvalósításának 30 ezer pengő körüli összköltsége, aminek fedezete különben elég nehezen jött össze, szinte eltörpül az emlékév csúcspontjának számító

1938. augusztus 18-i fehérvári kihelyezett országgyűlés kiadásaihoz képest: ott és akkor csak a dekorációra 20 ezer pengőt adtak ki – mármint a kormány.¹⁶

* * *

A 70 éve, 1939 nyarán átadott létesítmény egy összetett tömegű, egyszerű idomokból álló, megkapóan tiszta szerkesztésű neoromán stílusú építmény, amely szerencsésen illeszkedik környezetébe helyrajzilag is, történetileg is.

Az építmény több részből áll. Már messziről leglátványosabb a szép fehérköví boltíves kapu, a veszprémi Vár bejárata, amely mutatja a helyét, de nem imitálja a hajdani Öregkaput. Mint egyfajta diadalív az I. világháborúra, annak hőseire-áldozataira emlékeztet. A kapunyílás fölött kifelé és befelé is 3-3 falfülke látható. A Várból kifelé néző pártafal fülkéinek van lakója. A két oldalsóban egy-egy angyal áll, kezükben a győzelemnek, az örök élet dicsőségének babérkoszorúját tartva. A középső fülkében egy babérral befont, harciasan égnek mutató egyenes kard látható, az élet és halál feletti hatalom, erő és igazság szimbóluma. Talán nem véletlenül, hiszen a kard egyben a veszprémi székesegyház védőszentjének, Szt. Mihály arkangyalnak is attribútuma. Az egyértelműség kedvéért a kardot két függőlegesen vésett évszám fogja közre a falfülke rézsűjén, amelyek az akkor még csak „nagy háborúnak” nevezett első világháborús vérontás kezdetét és befejezését jelentik.

A nyilvánvalóan a korábban itt álló kaputoronyra utaló toronyszerű épületrészbe belépve, tovább a Hősök termébe lehet jutni, eredetileg a csarnok közepén az Ismeretlen katona hamvait őrző kőkoporsóval, a falon a hősök nevét soroló emléktáblával. A toronyban a Hősi kapu felől induló lépcső a tetőteraszra vezet, ahonnan nagyszerű kilátás nyílik a tájra.

Ez a vázlatos leírás is megerősíti azt, amit a szakértők megállapítanak: a Hősi kapu és együttese képes teljesíteni többszörös funkcióját: emlékállító, idegenforgalmi és közlekedési rendeltetését – szellemi alkotói mesterien oldották meg feladatukat. Az alkotópáros tagjai Pázmándi István építésmérnök és Rumi Rajki István szobrászművész voltak.

Pázmándi (Pázmándy) István (Bp., 1898–Bp., 1957) kora neves építésze volt. Önálló munkájaként egyebek közt a nagykarácsonyi, a mezőfalvi és a pétfürdői templomot tartják számon. Rajki Istvánnal több pályázaton is részt vett. 1932-től a budapesti Műegyetemen tanított. 1950-től a Középülettervező Vállalatnál dolgozott. A budavári palota felújításában való részvételéért 1954-ben Ybl-díjat kapott. A lexikonok előkelő helyen jegyzik művei közt a veszprémi Hősök kapuját.

Rajki István, később: *Rumi Rajki István* (Rum, 1881–Bp., 1941) autodidakta szobrász volt. Münchenben, Párizsban képezte magát. Az 1920-as–1930-as években leginkább Szombathelyen dolgozott. Életében viszonylag szerény méltányolást kapott. 1993-ban az emléke ápolására alakult Rumi Rajki Műpártoló Kör felkutatatta sírját Budapesten, hamvait szülőhelyén ünnepélyesen újratemették.

* * *

Egy *emlékhely* társadalmi motiváltságát, léte indokolt mivoltát és az emlékhely megjelenítésére szolgáló *emlékjel* megbecsülését jól le tudjuk mérni későbbi sorsán, mondhatni: használatán. E szempontból nagyon tanulságos a Hősök kapujának és környezetének története. Legyen szabad ezzel kapcsolatban néhány kérdést felhoznom!¹⁷

A nagyközönség járta helyek megpezsztítik az emlékjel-állításban jeleskedők aktivitását és szinte vonzzák a műalkotásokat, emlékműveket, vagy legalább az egyszerű feliratos emléktáblákat. Nincs ez másként Veszprémben sem, így tapasztaljuk a veszprémi Várban is.

A város történetének igényes ismertetését szolgálta évtizedeken át a Vasplakát, egy feliratos kettős tábla, méghozzá két nyelven. Létével a magyar „turistaság” Trianon utáni új utakra kényszerülését, vagy másképpen mondva: az *És mégis élünk!* gondolatának, a továbblépés realitásának termőre fordulását demonstrálta. Ez az 1926-ban az Orgonistalak¹⁸ falára szerelt tábla a közműalagút megépítése után a Simoga-ház déli oldalfalára került, majd pár éve onnan is elszállították. Igaz, hogy mondandója időközben részint elavult, igaz, hogy maga a tábla is előregedett, vedletté vált, igaz, hogy a magasra törő gazt is gyakrabban kellett volna irtani előtte... Ámde biztos az, hogy az önmagában is történelmi emlékként számon tartott mű végleges visszavonásának kellett jelentenie a probléma egyetlen megoldását?

1993 óta virít az Ipartestület székházának¹⁹ tört vonalú felső szakaszán – azon a helyen, amely mögött az eredeti tömör várfal sejtethető –, Várnagy Ildikó kifejező Cholnoky Viktor-emléktáblája. Városunkban jelentős hangsúlyeltolódások történtek a rendszerváltás után a múlt megbecsült személyiségeinek körében, a történelmi arcképcsarnokban, gondoljunk csak Gizella királynéra, Brusznayaira vagy éppen a Veszprémi Panteon egyre bővülő galériájára. A Cholnokyak ázsiója is megnőtt. Minden tényezőt méltányolva is felmerül azért a kérdés: feltétlenül ott, az Öregkapu torkában, akkor és úgy kellett műalkotást avatni egy vakablakban a derék világfi író emlékezetére?

Százéves lett 1996-ban a veszprémi vízvezeték. Ebből az alkalomból rangos emlékjelet: egy igazán szép bronz díszkutat alkotott meg az általam személyesen is ismert és tisztelt Lugossy László szobrászművész. A fókuszában női ajkát mintázó műalkotásnak „járulékos haszna” is van: ivókútként működik, méghozzá fotocellával, folytatják is rendszeren az arra járók. Mégis meg kell kérdeznem: itt, a Hősök kapuja mögött ritka kincsként (úgy-ahogy épen) megmaradt eredeti várfalszakasznál volt a városban az egyetlen, a legalkalmasabb hely, ahol ezt a falikutat el lehetett helyezni?

Lehetne folytatnunk a példák sorát, még itt, a kapu körül is. Most inkább mégis, magáról a kapuról, mint emlékhelyről.

Az, hogy a Hősök terméből a szarkofágot az ötvenes években eltávolították, a politika műve, az emlékhely megszegyenítése volt. Azt, hogy a csarnokban utána

Vármúzeum néven várostörténeti kiállítás volt látható, az adott körülmények közt elfogadható megoldásnak kell mondanunk, bár ez sem egyezett az emlékhely eredeti „programjával”. De mit szóljunk ahhoz, amikor a Hősi kapu épülete bővítményeket, még hozzá újabb emléktáblákat kap, olyanokat, amelyeknek gondolatával sem, megjelenésével sem számoltak az eredeti mű alkotói? Mit véljünk a Koppány-féle 997-es ütközet ezeréves évfordulóján avatott, vagy az ötvenhatos forradalom magyar katonaaáldozatainak emlékére 2006-ban állított emléktáblák ide helyezéséről, amelyekről *önmagukban* semmi rosszat nem lehet mondani? Kényes a kérdés, de mivel az élet vetette fel, foglalkozni kell vele! Tehát: megmásíthatja-e, módosíthatja-e az utókor egy emlékjel, egy emlékmű alkotóinak egyszer elfogadott, jóváhagyott akaratát, és ha netán igen, akkor mennyiben? Kockáztassuk meg elvben egy ilyen utólagos emlékjel továbbvitelét, eltávolítását – ki fog egy újabb, alighanem súlyos érdeksérelmeket okozó lépést vállalni? És vajon meddig folytatható az ilyen „kiegészítés”, milyen irányokban és milyen léptékben? Hozzá kell tennem: az emlékjel elhallgatása is az állítók akaratának, az emlékmű lényegének mellőzését jelenti. Vajon mikor érte legutóbb ünnepi megtisztelés a Hősi kaput mint I. világháborús emlékművet?

Úgy vélem, a felhozott kérdéseket érdemes lenne alaposan megvitatni. Annak érdekében, hogy mielőbb megtaláljuk a kiegyensúlyozott, kiérlelt választ, ami hasznos lehet városunk létező emlékjeleinek kellő megbecsülésében, életetésében és kívánatos az ezután állítandók távlatait tekintve is.²⁰

AJÁNLATOK A HELYISMERETI IRODALOMBÓL:

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből. Magyarország IV. kötete. Bp., 1896. Benne: *Eötvös Károly: Veszprémmegye* (168–204. p.)

Cholnoky Jenő (1938): Veszprém. Bp.-Kalocsa. Újra: Vp. 1993.

Dornyay Béla (1927): Bakony. (Útikalauz.) Bp.

Vajkay Aurél szerk. (1973): Veszprém. (Útikönyv.) II., átdolg. kiad. Bp. A várkapuról különösen: 188–191. p.

Huba László (1977): Veszprém. (Útikalauz.) Vp. A Hősök kapujáról: 37. p. Hasonló szerkesztésben és megszövegezésben az 1989-ig még megjelent további 4 kiadásban is.

Balassa László–Kralovánszky Alán (2006): Veszprém. (Útikönyv.) 2., átdolg. kiad. Bp. A várkapu tájékról különösen: 38–41. p.

Balassa László (1999): Veszprém, Várnegyed. 2., átdolg., bőv. kiad. Bp. (TKM-kiskönyvtár, 300.)

Balassa László (1996): A veszprémi vár építéstörténete a XIII–XVII. században. = Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században. Fodor Zsuzsa szerk. Vp. 6–19. p. (Az 1994. évi felolvasóülés anyaga, megjelent: Veszprémi Múzeumi Konferenciák, 6. köt.)

Egy 56-os emléktábla margójára. (Gyűjtötte, írta: Földesi Ferenc.) Összeáll.: Rác Katalin. Kiad.: Hét Domb Egyesület, Vp., 2006. 28 p.

A TÉMÁRA VONATKOZÓ HÍRLAPI CIKKEKBŐL:

- Rosenthal Sándor* (1926): A 17. századbeli Veszprémről. Részlet egy Veszprémvára topografiájára vonatkozó tanulmányból = Veszprémvármegye, 44. (X. 31). 1 + 2. p.
- [*Rosenthal Sándor*] *Dr. R-l S-r* (1938): A veszprémi végvár (I–II. rész) = Veszprémi Hírlap, 52. (XII. 25). 9 + 10; 1939/1 (I. 1). 10. p.
- [*Rosenthal Sándor*] *Dr. R-l S-r* (1929): A veszprémi tűztorony (1-4. rész) = Veszprémvármegye, 52. (XII. 29). 4; 1930/1 (I. 5). 4; 2 (I: 12). 3; 3 (I. 19). 4. p.
- Újra: Veszprém a világválság éveiben, 1929–1935. Csiszár Miklós (szerk. 2009). EKMK, Vp. 89–93. p.
- Rosenthal Sándor* (1933): A veszprémi vár nagykapuja = Veszprémvármegye, 17. (IV. 23). 1. p. Újra: Veszprém a világválság éveiben, 1929–1935. Csiszár Miklós (szerk. 2009). EKMK, Vp. 93–95. p.
- Gutheil Jenő* (1933): A veszprémi iparosok új székháza = Veszprémi Hírlap, 21. (V. 21). 1–3. p. Újra: Veszprém a világválság éveiben, 1929–1935. Csiszár Miklós (szerk. 2009). EKMK, Vp. 95–100. p.
- Pápay Viktor* (1911): A vár platója = Veszprémi Hírlap, 53. (XII. 31). 5–6. p.
- Rhé Gyula* (1933): Veszprémi régiségek = Veszprémvármegye, 16. (IV. 14). 3–4. p.

A VESZPRÉMI HŐSÖK KAPUJÁRÓL:

- Veress D[ezső] Csaba* (1990): A Hősök Kapuja (Építéstörténeti áttekintés.) = Múzeumi Diárium, [3], Vp.,: 40–42. p.
- Molnár Jánosné* (2001): „Emlékek nélkül / Nemzetnek híre csak árnyék.” Írások Veszprém megye múltjából, II. Vp. Benne: Szent István-jubileum Veszprémben (80–102. old., a Hősi kapuról különösen a 92–95. p.).
- Tóth G. Péter* (2008): Egy elfelejtett emlékmű. Adalékok a veszprémi Hősök kapuja történetéhez = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 25. Vp. 345–369. p.

JEGYZETEK

¹ A kő, szikla, kopár kőhányás jelentésű tájszókát szívesen használják szerzőink. Lásd pl.: Dornay 118, 119, 184, 185, 188. p., Cholnoky 165, 166. p. De nem lehet itt nem gondolni a szép és nevezetes *Bagolyvári-szikla* 2005. júniusi szégyenletes elbontására, valamint az amúgy is már a felismerhetlenségig legyalult *Füredi-domb* szinte jelképes út menti maradékának 2009-ben is orvul folytatott

- további csonkítására a Kis-Tescónál! (Hadd említsem meg itt Gutheilnek egy kevésbé méltatott korábbi cikkét: A veszprémi Stadion. = *Veszprémi Hírlap*, 1925/15 (IV. 12): 3-4. p.!)
- ² Lásd: *Gutheil*: id. cikk 1. old.
- ³ Hír = *Veszprémi Hírlap*, 1902. 10 (III. 9): 5–6. old.
- ⁴ Korabeli fényképekre és képes levelezőlapokra gondolok: *Praznovszky Mihály* (2000): *Veszprém anno... Vp.*; A régi Veszprém képeslapokon. Válogatás Balogh Gyula gyűjteményéből. Vp., 2002. Tanulságos lenne átvizsgálni a korábbi évszázadok város- és várlátképeit; Gopcsa Katalin legújabb Berkenyi-kiadványában az egyik kinagyított részlet éppen az Öregkapu előtti várfalszakaszig tart! Itt jegyzem meg azt is, hogy ezúttal a levéltári anyag megkutatására sem jutott időm.
- ⁵ Id. mű 193. p. Eötvös Károly huzamosan az 1860-as–1870-es évtizedekig tartózkodott Veszprémben.
- ⁶ Id. cikk 5. p.
- ⁷ Id. mű 161–162. p.
- ⁸ Id. cikk 4. p.
- ⁹ Id. mű 147–148. p.
- ¹⁰ *Szeghalmy Gyula* (1937): *Dunántúli vármegyék. (Veszprém vármegyei változat.)* Bp. 267. p.
- ¹¹ *Rosenthal Sándor* (1938): *A veszprémi végvár I. rész.* = *Veszprémi Hírlap*, 52. (XII. 25). 10. p.
- ¹² *Korompay György* (1956): *Veszprém. Az I. kiadás. Bp. 132. p., ill. a II. kiadás (Bp., 1957) 149. p.*
- ¹³ *Reichert Henrik* szóbeli közlése. A főmérnök úr, aki nyugdíjasként egy bő évtizedig a megyei levéltárban dolgozott, „viszonylag későn” jelentkezett a nyilvánosság előtt remek tollal megírt visszaemlékezéseivel: *Úgy, ahogy volt... [I.] Kortörténet Veszprémből, 1926–1951. Vp., 2006. 262 p.; Úgy, ahogy volt... II. Kortörténet Veszprémből, 1951–1960. Vp., 2009. 91 p.*
- ¹⁴ Mint 1974-től 2005-ig a várbeli munkahelyére járó levéltárosnak, legyen szabad itt rögzítenem elsőkézből származó értesüléseimet a közműalagút építéséről! A közmű árkat 1985 szeptemberében kezdték meg fönna a „Világvégénél” (Cholnoky is így említi), és az utolsó betonelemeket 1988 januárjában helyezték el az Óváros térnél. A nyitott szakasz 1987. november 17-én érte el a Hósi Kapu vonalát.
- ¹⁵ Veress D. Csaba dátumadatát (id. cikke 41. oldalán) javítani kell.
- ¹⁶ *Demeter Zsófia* (2004): *Hóman Bálint és a székesfehérváriak = Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár. 77. p.*
- ¹⁷ Az itteni emlékjelekre általában: *Emlékhelyek Veszprém megyében. Bándi László (főszerk. 1996). Vp. 200/1. 10., 25., 29., 94., 126. sz. emlékhelyek.*
- ¹⁸ Vár utca 5.
- ¹⁹ Vár utca 1.
- ²⁰ A felkérésért köszönetet mondok Herth Viktória igazgatóasszonynak. Megköszönöm Molnár Jánosné Solymosi Erzsébet helytörténész, Gyulaváriné Lovassy Klára múzeumi igazgató, Rainer Pál régész, Szabóné Vörös Györgyi és Pákozdi Szilvia könyvtárosok és Gáty István reprográfus kollégák önzetlen segítségét.

A veszprémi Szent István Elemi Népiskola

VERESS JÓZSEF

AZ EURÓPAI NAGYHATALMAK A TÖRTÉNELEM TALÁN legsötétebb zsákutcájába szorították be hazánkat 1920. június 4-én. Egy gonosz diktátum ürügyén népességünk 1/3-át, területünk 2/3-át rabolták el, s vetették oda a predátorok a létező és az addig nem létező szomszéd államoknak.

Zsákutcáról beszéltem, amely egyirányú, és ráadásul még a visszarendeződés esélyét sem adta és adja meg hazánknak. A határok felett átívelő, összetartozást szimbolizáló törekvéseket külső és belső regnások söpri el.

Zsákutcáról beszéltem, olyan speciális zsákutcáról, amelyből a kiút csak felfelé vezethet. Felfelé szabad az út: a *hit* és a *tudás*, a *lélek* s a *szellem* szárnyán. 1920-ban még nem tudták elvenni a *nemzet hitét* és a *nemzet szellemét*. Bár legszebb templomaink, zsinagógáink, kápolnáink, legősibb és legimpozánsabb gimnáziumaink és egyetemeink nagy részét szintén elrabolták. A csonkított haza felfelé törekszik. Megújítja, elmélyíti és felemeli vallási és kulturális, lelki és szellemi életét.

„A 20-as évektől átalakul az egész iskolarendszer, a 30-as évektől kibontakozó új közoktatás-politika a korábbiaktól eltérő tanügyszervezési és irányítási elveket követve újra jelentős átalakítást végzett mind az iskolarendszerben, mind az oktatási rendszer tartalmában.” (Mészáros István)

Azt kell mondanom, hogy így teremődik meg egy olyan kulturális, szellemi, lelki, oktatási, nevelési, iskolai és tanügyi „hátszág”, amelynek gyümölcsei néhány évtized múlva a magyar Nobel-díjas tudósok, feltalálók, felfedezők sokasága – a „marslakók érkezése” –, akik nemcsak hazánk és Európa, hanem az egész emberiség ügyét vitték előre.

Milyen ez a rendszer?

Reguláris, ordinált egységes: tankerületben, tankerületi királyi főigazgatók irányítják. (Budapest, Budapest-vidék, Székesfehérvár, Szeged, Debrecen)

1920-tól gimnáziumok, egyetemi fakultások tucatszám létesülnek. Szellemi központok, egyesületek, szervezetek születnek civil és vallási alapon. 1921-től 6-tól 14 évesig minden gyerek „nyilvánosan oktatandó”, bevezetik a kötelező testnevelést, elindul az iskolafogászat, szülői értekezletek lesznek. Az iskolák ismérvei: intézményes innovációk százsámra vannak a 20-as, 30-as években, '31-ben a *rádióban* elindul a *Szülők Iskolája* sorozat. Miniszterek jönnek-mennek a tárca élén. *A koncepció azonban azonos*: a nemzetet szellemileg, lelkieg kell felemelni, rehabilitálni. Elmélyítik az iskolákban a nemzeti zászló kultuszát, törvényt hoznak a szemérem védelmében, folynak a tanítói-szaktanítói továbbképzések, pályaválasztási tanácsadó intézetek (Szeged, Budapest) létesülnek.

Országszerte iskolai sportegyesületek alakulnak a gimnáziumokban. Az iskola a nemzet jövőjének letéteményesévé válik, 1928: „Tilos 14 év alatt a gyermeket foglalkoztatni üzemben, vállalatban.”

Az 1926. évi 7. tv. az arisztokrata földbirtokosok iskolaszervezési kötelméről szól. 1930-ra közel 5000 falusi, tanyasi iskola épül nagyrészt tanítói lakással együtt. 1926: tanterv és utasítás jelenik meg.

Ki kell emelni Klebelsberg Kunó minisztert (1922-1931), aki az 5000 iskolai objektumot létrehozta, befogadja a szegedi és a pécsi egyetemet. Róma, Berlin, Bécs Collegium Hungaricumait létesíti, Testnevelési Főiskolát alapít, Tihanyban Biológiai Kutatóintézetet hoz létre stb. Okos oktatási politikájával oldalakra írja be nevét a világ és hazánk nagylexikonjaiba, de a közoktatást szeretők szívébe is. (A teljesség igénye nélkül emlékezve munkásságára.)

Ez a 30-as évtizedben sem lanyhult el. 1932: az egységes elemi népiskolát tanönyvrendelési rendelettel szabályozzák. 1932-38 között Hóman Bálint, a zseniális történész a miniszter. Hóman Bálint is kiemelkedő személyiség. Alapít, illetve renovál, restaurál. Ő a másik nagy miniszter. 1933: Cserkész Világtábor Gödöllőn, Éneklő Ifjúság (Kodály Zoltán mozgalma).

1935: három új tankerület alakul: Pécs, Szombathely, Miskolc. A népiskolákat megyei rendszerű felügyeletben, kerületi rendszerben ellenőrzik. 1948-ig működött a 8 tankerületes közoktatás.

Hóman Bálint első minisztersége (1932. X. 1 - 1938. V. 13.) alatt iskolákat, tantermeket, tanítólakásokat, sportpályákat, középiskolákat építenek.

Történelmi munkássága nemzetközileg ismert és elismert: német, olasz, lengyel nyelven is írt.

1946-ban életfogytiglani fegyházra ítélik, vagyonát elkobozzák, mert 1941-ben megszavazta a Szovjetunió elleni háborút.

Hóman Bálint miniszterségének 2. szakasza (1939. II. 16 - 1942. VII. 2.) a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay kormányokban volt.

1940. Szeged: a Horthy Miklós Tudományegyetem alapítása.

1941: kisebbségért törvény: népiskolai oktatás saját anyanyelven. Gimnázium létesítése Ungváron, Kolozsváron.

1940: törvény a nyolcosztályos népiskoláról.

A veszprémi r. k. (új) Szent István elemi iskola

Az iskola évkönyve (1939-40) Serák József kanonok plébános dicséretével kezdi az emlékezést. Ki ő? (1884. IX. 2. Hosszúhegy, Fejér megye - 1941. IX. 4. Budapest)

A gimnáziumot Székesfehérváron végezte, a teológiát Veszprémben. Káplán volt Kaposváron. 1915-18: frontszolgálat, II. hadosztály, tábori lelkész. 1918: káplán, 1929: veszprémi kanonok, 1930: a Székesegyház plébánosa, 1935: főesperes, veszp-

rémi esperes, 1937: címzetes prépost. Kaposváron keresztény szakszervezet alapítója. Csabrendeken harangot, templomot restauráltat. Veszprémben kiépíti a Katolikus Népszövetséget, jogvédő és tanácsadó irodát hoz létre. 1933: temetkezési segélypénztárat alapít. 1930: Székesegyházban az első pénteki misét a Jézus Szíve kultuszszal ő vezeti be.

Az évkönyv (1939-40) Nacsády József elemi iskolai igazgató nevét említi. Ő a szerkesztője az évkönyvnek. Hajda Gyula egyházközségi gondnok nevét is olvassuk.

A „Temetőhegyen a legtöbb a gyerek – itt legyen iskola” – indokolják az iskola létrehozásáért.

Az iskola, amely a tanügyi és egészségügyi követelményeknek mindenben megfelelt, 174 000 Pengőbe került. A homlokzati Szent István-szobor hirdeti, hogy a Szent István-év emlékére épült. A szobor dr. Beöthy István kanonok-apát ajándéka. A lépcsőházban márványtáblán örökítette meg az érdemesültek nevét az egyházközség. Ez eltűnt az 50-es években.

Az épületrész pincézett. Fsz.: három tanterem, ebből kettő kettő üvegajtós, csukható ajtajú (dupla), plusz 1+1 terem, fürdő és 6 fős zuhanyzó a földszinten.

Emelet: 2 emelet, igazgatói, tanítói, orvosi szoba. WC, mosdó az emeleten és a földszinten is. Korszerű táblák, padok. Az utóbbi kivételével minden veszprémi iparosok munkája! (Ma is ajánlatos lenne!)

Háromszobás igazgatói és altiszti lakás van az épületben.

Felszentelése 1939. október 8-án volt. Jelen volt Hóman Bálint miniszter és Törley Bálint országgyűlési képviselő. A felszentelést dr. Czapik Gyula végezte. Előtte misét Serák József atya a díszteremben mondott, amelyben dr. Czapik Gyula prédikált: „A tudás, hit hazaszeretetben meg tudjon felelni” – ez lehetett akár a motója is prédikációjának. A felszentelés utáni díszközgyűlésen Serák József ismertette az épület történetét.

Az I. tanév, az 1939-40. iskolaév történetéből (az Értesítő v. Évkönyv alapján)

Szeptember 23-án dr. Czapik Gyula megyés püspök székfoglalója.

Okt. 1.: A Petőfi Színházban a püspök találkozik a város ifjúságával.

Október 8.: Iskolaszentelés a kultúrteremben, szentmise, sokan a folyosón szorongtak. „Szentelés után azonban mindenki végignézte... elcsodálkozott az ország egyik legmodernebb iskolaépületben.”

Rendkívüli szünet: (1939-40) 2-szer.

November: Statáriumi összeírást végez a tantestület.

Január: Hideg és hószünet.

Kiscserkészlet alakul Nagy József és Mohos Zoltán tanítókkal az élen.

Elmaradt június elején a sümegi kirándulás. „A lemondást, az önmegtagadást már

kiskorban meg kell szoknunk, nekünk, dicső múltat újjáépíteni hivatott, úri magyaroknak.”

Diáknapár: A IV., V., VI. o-ban hulladékgyűjtés: vas, ólom, csont, papír, réz. Tíz pengő kerül kiosztásra versenydíjazás címén.

Beírás: Rendes: 1939. június 12-13., pót: szept. 1-2-3.

Kezdés: 1939. szeptember 6-án Veni Sancteival.

Zárás: 1940. június 7., június 8. évváró vizsga.

Nyugalomba vonultak a tantestületből:

Jósa Ernő: 38 év, az MTA díját kapta miniszteri elismeréssel.

Mohos Ferenc: fronton járt tanító, az érdemérem arany fokozatát kapta, sokat tett a magyar faluért.

Ünnepek: A Szívgárdistákkal Szent István, Szent Imre; Karácsony, Boldog Margit; elsőáldozás a Szent László-templomban: 133 fő agapéval. Vasárnap és ünnepnap megtartása elvárt kötelme, gyónáskötellem havonta első csütörtökön, áldozás első pénteken.

Szívgárda 4 csapatban: 1. Szív újság-terjesztő, 2. megvonalazó, 3. hitbuzgalmi, 4. műszaki (1400-1500 újság/hó, szekták könyveinek összeszedése, elégetése).

A VI. o. végén kiscserkész csapatban fogják össze a tanulókat szívgárdistákként.

Pedagógiai szolgálat a Szent István iskolában:

1. Havi rendes értekezletek a tantestületben.
2. 1940. V. 16. A veszprémi pedagógiai szemináriumon 2 fő vett részt: Bálint Péter iskolai kerületi felügyelő és Venczlik László.
3. Mintatanítás tanítóképzős és levelezős hallgatónak. A vallástant is látogatták.
4. Zászlókultusz: minden teremben, tanulói hozzájárulással is, zászlót helyeznek el.
5. Filantrópia (segítés egymáson: élelem, ruhák, cipők).
6. Testnevelés: torna- és játékorák.
7. Hősök tisztelete: október 6., március 15., június 4., május 24.
8. Anyák Napja: június 9.
9. Madarak és Fák Napja: május 30., Jutas-puszta
10. Iskola és Szülői Ház: orvosi, tanári, szülői értekezlet nevelési problémákról. „A tantestület tagjai előadásaira szívesen jönnek a szülők...”.
11. A fegyelmi állapot: „megfelelt”.
12. A tanulók egészségi állapota: „jó”, ragályos betegség nincs; dr. Kohári József tisztiorvos: „megfürödtek”, „legalább kéthetente fürödjének meg”; 158 tanuló „zöldkeresztes cukorakcióban”.
13. Látogatások: többször Serák József plébános, Hertelendy Jenő miniszteri tanácsos.
14. Segély, adomány: a minisztérium: tanszert, tornaszert (szabadtéri); a káptalan 80 Pengő tanulói segélyt; Városi Szegényügyi Bizottság 57 tanulóknak cipőt; MANSZ (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetség) 30 tanulóknak fehérneműt;

Városi Szegényügyi Bizottság 86 tanulónak hónapokon át ebédet, 175 tanulónak ingyentejet, tízórait; dr. Frick Mihály 100 Pengőt kenyér, tej, tízórai pótlásra.

Felettes hatóságok:

Egyházmegyei: dr. Czapik Gyula megyés püspök

Egyházmegyei főtanfelügyelő: dr. Gutheil Jenő kanonok

Esperes tanfelügyelő: Serák József prépost, kanonok, plébános

Királyi tanfelügyelő: dr. Békefi József

A tantestület:

13 fő: 12 férfi + Kőszeghy Jolán (Nacsády József ig., Bálint Péter, V. Forgács Gyula, Frankó Antal, Gyarmathy Kálmán, Horváth Gyula, Huber János, Kőszeghy Jolán, Magyar Ferenc, Mohos Zoltán, Szathmajer János, Szabó Ferenc, Venczlik László)

A. C. tag: 8 fő (A. C. = Actio Catholica).

273 tanuló: I-VI. o.; 5 osztályfőnök, 1 hittanár

Álmok maradtak...

70 évvel ezelőtti, megvalósulatlan tervek Veszprémben

GY. LOVASSY KLÁRA

AZ 1938-AS SZENT ISTVÁN-ÉV MEGVALÓSULT veszprémi építményei, rendezvényei mellett tegyünk említést azokról a tervekről is, amelyek sajnálatos módon meghíúsultak. Közük van olyan több is, ami megmosolyogtatja a ma emberét. Mindenesetre elgondolkodtató, mennyire a jövőért, a közjóért dolgoztak lelkes, izig-vérig lokálpatrióta elődeink.

Iklódy-Szabó János¹ már a 30-as évek kezdetén a Balaton-Veszprém-Bakony összefogásáról, közös idegenforgalmi reklámozásáról tesz említést.

A térség infrastrukturális fejlődése érdekében születnek a következő ötletek: Balti- és Adriai-tenger vasúti összekötése a Berlin – Oderberg – Győr – Veszprém – Keszthely – Zágráb – Fiume útvonalon.

A vasútvonal megfelelő paramétereinek, minőségének biztosítása után kora legkorszerűbb járművét, az Árpád sínautóbuszt álmodja a sínekre.² Bár ez az ötlet meghíúsult, három évvel később újabb „internacionális vasútvonal” elképzelések látnak napvilágot a Bécs – Győr – Veszprém – Balaton, valamint a Varsó – Komárom – Székesfehérvár – Balaton útirányokkal.³

1934. október 14-én írja le először, hogy „Veszprém a magyar Salzburg”.⁴ Majd 4 évvel később: „Salzburg, Mozart városa, vagy Rothenburg a/d Tauberhez hasonlóan szívéhez fogja ölelni az idegen ezt a várost, mely a modern phalanster felé hajló egyformaságot egy gyönyörű ékkő átútó fényével ragyogja át a maga színpompás individualizmusával és történelmi fenségével.”⁵

Ennek megvalósítása a mai napig húzódik...

Az 1935-ös ünnepi hetek sikerére való tekintettel „a Vármegyei Múzeum mellett egy pavilon létesítése a most pincében elhelyezett balácai stb. ásatási eredmények részére” is szerepelt a veszprémi álmok között.⁶

Az 1935-ben elkészült alsóörsi, Cser-hegyi kilátót – eredetileg 12 m magasra építették –, néhány méterrel meg kellene magasítani annak érdekében, hogy Veszprém városába is be lehessen onnan látni. Így jobban csalogathatnánk a turistákat Veszprém történelmi emlékeinek megismerésére. Mindez 2 000 Pengőbe kerülne.⁷

A Szent István-völgyhíd, az itt áthaladó „Róma – Grác – Budapest autostrada” elkészülte után jelentős idegenforgalomra számítva gyarapodhat Veszprém város lakosságának száma is. A bekövetkező lakáshiány enyhítésére a Mabi – Győr és Komárom városa után – Veszprémben is tervez egy korszerű, három emeletes, kislakásokat magába foglaló bérházat építeni. Helyét az új út mellett, a völgyhíd és a veszprémi Tabán közti 700 nöl nagyságú telken tervezi, amennyiben a város a 25 évi álla-

mi adómentességen túl 15 évi pótagómentességet biztosít az építőnek. A tervezett ház körüli két hektárnyi városi terület parkosítása után itt lehetne a Szent István tér.⁸ Még a beköltözés idejét is meghatározták: 1941. május 1.!

Végül a legfájdalmasabb megíúsult terv: a Papod-hegyi kilátó megépítése.

Aki járt már a környékén, talált egy olyan tisztást, ahonnan Veszprém felé nézve gyönyörködhet a kilátásban, nem kételkedhet a kilátó megvalósításának szükségességében. Ez az a legközelebbi bakonyi csúcs, ahonnan még a Balaton vize is megcsillan a déli dombok közti völgyek egy-egy mélyebb pontján. Veszprémből még az ötvenes években is jelzett turistaút (30 km, zöld jelzés) vezetett: Veszprém – Alsóséd-völgy – Aranyoskút – Vörös Csillag-puszt (ma Jutaspuszt) – Esztergáli völgy – Papodtető (2 ó 15 p) – Fenyveskút – Felső Gerence-völgy – Pénzeskút – Kerteskő – Gugyor (Gerence-szurdok) – Szömörke-völgy – Borostyán-kút – Bakonybél (4 ó) útvonalon.⁹

A kilátót közadakozásból kívánták megvalósítani. Ennek ellenére, hogy 4 247.86 P gyűlt össze a Veszprémi Takarékpénztár elkülönített számlájára, a terv a tulajdonos ellenállása miatt hiúsult meg. Az összegyűjtött pénz a tűztorony toronyzenéjének megvalósítására fordították.¹⁰

Veszprém – sokak szerint – a Bakony fővárosa is. Elgondolkodtató, hogy ma egyetlen turistaút nem vezet a városból északra, a hegy felé. Talán érdemes lenne újra kijelölni azt a negyven éve elfeledett zöld utat..., talán nem is annyira pénz, mindez inkább civil lelkesedés, lokálpatriotizmus, szív kérdése. Felfedezhetnénk újra a mikroklimatikus Esztergáli-völgy különleges növényeit: talán még maradt ott havasi cifra kankalin, ami a jégkor maradványa, sallangvirág, széleslevelű nőszőfű, keltike és kövi pimpó...¹¹

Manapság nincsenek már errefelé hadgyakorlatok. A természet megőrizte mindazt a szépséget, melyet elődeink hetven éve jól ismertek, céltudatosan reklámozni akartak. Itt az idő, hogy újra megismerjük mindezt, óvjuk, őrizzük és szeressük!

JEGYZETEK

¹ Dr. Iklódy-Szabó János (1877-1943) alsóörsi földbirtokos, a Balatoni Kurír szerkesztője, a Veszprémi Takarékpénztár igazgatósági elnöke, a Balatoni Halászati Rt. elnök-vezérigazgatója, a Bakony-Balaton kultúra avatott szószólója.

² A „Balatoni Szövetség” a keleti Balaton, Veszprém és a Bakony propagandájáért. In: Balatoni Kurír, 1934. okt. 14.

³ Nagy eredményeket ért el a Csúcsszövetség a vasúti menetrend terén. In: Balatoni Kurír, 1937. dec. 3.

⁴ A „Balatoni Szövetség” a keleti Balaton, Veszprém és a Bakony propagandájáért. In: Balatoni Kurír, 1934. okt. 14.

⁵ Veszprém Szent István és Gizella királyné városa. In: Balatoni Kurír, 1937. december 1.

⁶ A Balaton – Veszprém – Bakony ünnepi hetek záróértekezlete. In: Balatoni Kurír, 1935. nov. 6.

⁷ Veszprém – Bakony – Balaton. A Balatoni Szövetség Intézőbizottságának ülése. In: Balatoni Kurír, 1935. jan. 9.

⁸ „A veszprémi Tabán.” In: Balatoni Kurír, 1940. ápr. 25. Egyéb forrás, tervek hiányában, a leírás alapján ez a bérház a mai tűzoltósággal szemben, a reformátusok telke és völgyhíd között épülhetett volna.

⁹ Dr. Darnay (Dornyay) Béla (1955): Bakony útikalauz. 50. p.

¹⁰ „Veszprém és az idegenforgalom”- a Veszprémi Takarékpénztár alapjai. In: Balatoni Kurír, 1939. június 29.

¹¹ Dr. Darnay (Dornyay) Béla (1955): Bakony útikalauz. 25-26. p.

TANULMÁNYOK

A veszprémi vandalizmus

(1276. május–június)

FARKAS GÁBOR

1276-BAN VESZPRÉMET, AZ EGYHÁZI INTÉZMÉNYEKET, az egyházi javakat támadás érte. A támadók a várost és a várat elpusztították, az egyházi intézményeket kifosztották, a káptalan tagjait megkínózták, az ellenállókat lemészárolták. A támadást személyes indokból követték el: a veszprémi püspök, Kőszegi Péter püspöksége két érdekcsoport hatalmi vetélkedésében konfliktust eredményezett.

Anarchikus állapotok Európában és Magyarországon

Az országban az 1270-1280-as években belviszály dúlt, a polgárháborúban a nemzet két részre szakadt, a központi hatalmat képviselni törekvő Kun László (1272-1290) az érdekcsoportok „foglyaként” a kormányzatot két főúri párt vezeterei között osztotta meg akképpen, amelyik éppen a győztes volt. A kormányzatot a következő tisztségek alkották: nádorispán, országbíró, tárnokmester, horvát-szlavón bán, erdélyi vajda, lovászmester, étekhordó, pohárnok, a királyné tárnokmestere, macsói bán, szőrényi bán. Az alábbiakban az anarchikus állapotokat vázoljuk.

A korai feudális anarchia Európában, a fejlettebb társadalmakban megszokott jelenség. Németországban a feudális hatalmi centrumokban: főúri várakban, püspöki, érseki székhelyeken, fejedelmi rezidenciákban, városokban összpontosultak a gazdasági, politikai, társadalmi tényezők, amelyek helyi küzdelmeikben gátolták a császári hatalom kiépítését. Öldöklő küzdelem (vérbosszú) zajlott a felső-itáliai városi kommunákban, amelyeket hatalmi és gazdasági érvényesülésért vívtak a patricius családok. A guelf (gveľf) és ghibellin (gibellín) szembenállást a gazdag felső-itáliai kereskedők, pénzemberek a maguk érdekeinek rendelték alá, annak ellenére, hogy a két pártcsoportot a pápaság és a német császárság közti hatalmi villongás hozta létre.

A XIII. század második felében a magyarországi főurak politikai küzdelmei az önállósodásra való törekvésükben a saját tartományok kialakítására irányultak. Ennek kezdete az 1270-1272. években megfigyelhető V. István uralkodása idején. A főúri törekvéseket a királyi hatalom gátolta, amely a központi hatalom erősítésében

volt érdekelt. IV. Béla uralkodásának utolsó évtizedében egyes főúri családok, kiterjedt rokonságukkal (a nemzetséggel) önállósulási (korai rendi) politikai akcióba kezdtek. Ezzel szembekerültek a királyi hatalommal, mire kihasználva a nemzetségi kapcsolatokat, szövetségeseiket kerestek, elsősorban a saját nembeliekkel, de az országon belüli élő elégedetlenkedőkkel, sőt a szomszédos államfőkkel is a királyi hatalommal szemben.

Feudális hatalmi csoportok

A feudális hatalmi csoportosulások között két dunántúli nemzetség tagjai kerültek egymással szembe: a nyugat-magyarországi Kőszegiek és a Dunántúlon, különösen Fejér megyében hatalmas birtokokkal rendelkező Csákok, akik Csákvár, Csákvár, Szentgyörgyvár, Gesztes, Vitányvár, Szabolcsvár, Csákakő, Bodajk, Almás, Pátka, Polgárdi, Tordas, Tabajd, Veleg, Zámoly, Zámor, Csurgó birtokokat a honfoglalás óta birtokolták. A birtoktest egészen Fehérvár határáig húzódott, majd a Velencei-tótól délre fekvő mezőföldi nagy térségeket Szabolcs központtal foglalta magában. A Csák-nembeliek Veszprém környékén is birtokosok: Ugodvár és a tartozékok, továbbá: Lövd, Ajkarendek, Esztergár, Fenyőfő van a tulajdonukban. Képviselője a higgadt és meggondolt Csák Máté, az érdekcsoport vezére, akinek nevelésére bízták az ifjú László trónörökös V. István idején. Máté királypártisága vitán felüli (1278-ban az Ottokár elleni magyar-kun hadat győzelemre vezette). Testvére, Csák Péter, harcias és vad természetű ember, méltó ellenfele a Kőszegi-csoport vezérének, és mint nádor (1275. november-1276. június) a Kőszegiek elleni hadjáratot vezette, és eközben feldúlta Veszprémet. A Veszprém elleni támadást azzal indokolta a Csák-csoport, hogy 1275-ben, amikor a kormányt a Kőszegiek tartották a kezükben, hatalmi szóval a Henrikfiak közül a harmadik szülöttet, Pétert, a veszprémi káptalannal püspökké választatták. A Csákok közül ismert még Domoos, Mihály, Ugrin, István. Mihály 1275 előtt veszprémi ispán.

A Kőszegiek vezetője, (az erőszakos) Henrik bán és népes családja, akiket a történeti terminológia Henrikfiaknak nevez. A Kőszegiek nemzetségeikkel, birtokaikkal jelentős erőtényezők az országban. Politikai törekvéseikben a német-római birodalmi érdekeket szolgálták. A Kőszegi-klánhoz csatlakoztak a német származású főúri családok, olyanok is, akiknek elődei a tatárjárás után a központi hatalom szilárd támaszai. Ezek közé tartozott a Geregye, a Gutkeled család. Geregye Pál fehérvári ispán a tatárok ellen a Duna-vonalat védte, és néhány héten át megakadályozta, hogy a hordák a vízen átkeljenek, miközben megszervezte a lakosság menekülését. A Geregyék közül jelentős egyéniség Miklós, aki erdélyi vajda, István a királyné udvarbírája. A Gutkeled nemzetségbeli Joakim horvát-szlavón bán, és Kőszegi Henrik mellett az ellenzéki főurak egyik vezére, aki Gutkeled István herceg fia. A történeti forrás a Kőszegi-párti főurakról és környezetükről elmarasztaló jellemzést ad. Megjegyzi, hogy IV. Béla udvarában, azaz a kormányban a Kőszegi-csoport a fő

intrikusok közé tartozott. Ők V. István uralkodása alatt (1270-1272) már szemben álltak a királyi központi hatalommal, emiatt a király neheztelt rájuk.

A Csákokhoz főúri csoportok csatlakoztak. Ezek között a leghatalmasabb az Aba nemzetség: Aba Finta, Aba Amadé, Aba Péter. (Aba Finta Csák Péterhez hasonlóan erőszakos egyéniség.) A két főúri érdekcsoport közötti ellentét a magyar-német etnikai szembenállás volt. A Csákok összefogták a honfoglalás kori magyar előkelő nemzetségeket, és az asszimilált indigénákat (külföldiek, akiket magyarrá fogadtak: Hont és Pázmány Tamás, és Vencel vezér utódai). A Csákokhoz csatlakoztak a horvát-szlavón Szubichok és a hozzájuk csapódó délvidéki főurak. A Csák érdekcsoport jelentős erőt képviselt: politikai szövetség kötötte őket az özvegy királynéhoz, Kun Erzsébethez és annak kormányához, aki a király uralkodásra képtelensége idején őt esztendőn át a kormányt vitte. Lászlót 10 éves korában, 1272. szeptember 3-án koronázták királlyá. A királyné révén a kunok a nemzeti érdekekhez csatlakoztak.

A Kőszegi-klán lázadása

A törzsökös magyar főúri csoport a német expanzió visszaszorítására szervezkedett. A Kőszegi-Gutkeled érdekcsoport erőszakos lépései kihívóak, és kiváltották a magyar pártvezérek jogos haragját. A király koronázását követően Gutkeled Joakhim a hatalmat magához ragadta, és a kormánytisztvégeket Kőszegi Henrikkel együtt, elosztották párthíveik között. 1272-ben a klán megölette a macsói herceget, Bélát. Ez volt az az időpont, amikor a lázadás elkezdődött (*terminus a quo*). Az anyakirályné 1273 tavaszán a Gutkeled-klánt kivetette a hatalomból, de még ez év őszén azt visszaszerezték. Gutkeled Joakim tárnokmester lett, Kőszegi Henrik horvát-szlavón bán.

Az ellenségeskedés 1274 első felében polgárháborúba csapott át. Kőszegi Henrik a központi hatalom megsemmisítésére törekedve elfogta a 12 esztendő László királyt, akit a Csákok szabadítottak ki az ellenpárt fogságából. Mikor ez a taktika kudarcot vallott, akkor László öccsét, a 8 esztendő Andrászt a Kőszegiek magukkal hurcolták, és trónkövetelőként léptették fel bátyjával szemben. Az ifjú herceg elfogása felháborodást váltott ki a magyar pártban és a király is méltatlankodott. Kiszabadítására intézkedtek. Kőszegi Henrik és Gutkeled Joakim érezve a veszélyt, Szlavónia felé vették útjukat, ahol biztos menedéket reméltek. Kíséretükben nagyobb sereg volt. A Csák Péter által vezérelt királyi had a Kőszegiek után eredt, Fehérvár környékén meglepte a menekülőket, és csatára kényszerítette őket. Az összecsapás Somlyónál (Polgárdi mellett) 1274. szeptember 26-29. között zajlott le és a királyi sereg győzelmével végződött. A csatában sebet kapott a klán vezére, Kőszegi Henrik, és hamarosan meghalt. A Henrikfiak és Gutkeled Joakhim a királyi herceggel eljutottak Szlavóniába, és Andrászt trónkövetelőként mutatták be annak az érdekcsoportnak, amelynek támogatását el akarták nyerni. Csák Péter serege a csata után a király jelenlétében a Kőszegiek dunántúli birtokait dúlta fel. A had átvonult

Veszprém városán. A Váralját és több Veszprém környéki helységet kifosztottak. A király a székesegyházi kincstárból értékeket vitt magával, és 1275 elején Budára vonulva azokat értékesítette. A kapott pénzből kifizette zsoldosait. A király kárpótlást adott az egyházi kincstárnak, és a Zala megyei Zerethe birtokot neki adományozta. (A donációs okmány kelte 1275. szeptember 22.)

Veszprém kifosztása, felégetése

A somlyói győzelmet a központi hatalom nem tudta kihasználni. A németpárti urak mélyen begyökereződtek a magyar közéletbe, azokat kivetni a királynak nem volt elég ereje. Somlyói vereségük ellenére 1275 júniusában a németpárti urak kormányra jutottak, a hatalmat majdnem öt hónapon keresztül gyakorolták. A nádorispán Kőszegi Miklós, az országbíró Geregye Miklós, tárnokmester Gutkeled Joakim, a horvát-szlavón bán Kőszegi Iván, később Gutkeled Miklós. A németpárti urak kormányzásuk idején erőltették rá a veszprémi kanonokokra Kőszegi Pétert, hogy püspökké válasszák (1275. június 4-én.)

Még 1275. novemberben Csák Péter puccsal kibuktatta a Kőszegi-klánt a kormányhatalomból, s minden főbb tisztséget a Csákok és híveik foglaltak el. A nádorispáni tisztség Csák Péteré lett.

A hatalomváltás újabb beháborút robbantott ki. A németpárti sereg feldúlta és kifosztotta a Csákok Fejér megyei uradalmait. A fosztogatás megszüntetésére a 13 esztendő király is hadba szállt. A sereget a nádorispán vezette. A beháború szörnyű pusztítást eredményezett. A szembenálló csapatok nem kímélték a városokat, piac helyeket, falvakat, várakat. A királyi sereg 1276 januárjában a Zala megyei István térségében állomásozott, februárban a Somogy megyei Lábodon, márciusban a Vértes-hegységben Szentkeresztnél. A magyarországi polgárháborúról a klosterneuburgi krónikás is megemlékezett, melyben leírta a pusztítást. A hadak a településeket felégették, a vagyont elrabolták, a lakosság koldusbotra jutott. A nemesek elszegényedtek, a köznépnek nem maradt igavonó állata.

A tomboló anarchikus állapotok közepette 1276. május-június hónapokban történt Veszprém kifosztása, elpusztítása. A nádorispán vezette csapatok kirabolták a várost, a fellelhető értékeket eltulajdonították, a székesegyházból, annak kincstárából, a kanonoki házakból, a magánépületekből a pénzt, az értékes holmikat magukhoz vették. Az ellenállókat, a vagyont elrejtőket lemészárolták, köztük a káptalan tagjait és a kanonoki házak szolgáit, összesen 68 személyt. Kivonulásukkor az épületeket felégették, köztük a székesegyházat, a főiskolát, az egyházi intézményeket: a könyvtárat, a levéltárat, a káptalani házakat, a Szent György-kápolnát és a Gizella-kápolnát. A nádorispán mellett a veszprémi lerohanásban részes több személy, akik a csapatokat vezérelték: Csák Domokos és testvére, Mihály, a volt veszprémi ispán, azután a Pokh-nembeli Móric mester fiai: Miklós vajda, Móric, István, Domokos. A csapatok rátörtek a veszprémi egyházi birtokokra, köztük a káptalani tulajdonú

Hegymagas falura. Pokh Miklós kifosztotta a tapolcai Szűz Mária-egyházat, a plébánost, a templomot védelmező csoportot lemészárolták, az értékeket magukhoz vették. A nádorispán a Kőszegi-klánhoz tartozó Geregye-javakat feldúlta.

Az 1276 őszén tartott országgyűlésen a mészárlásból megmenekült veszprémi prépost jelentéséből tájékoztak a főurak, a király és környezete. (A leltárszerű felsorolást Gutheil Jenő *Az Árpád-kori Veszprém* c. könyve a 233. oldalon tartalmazza.) Az anyakirályné szerint Veszprém pusztulása olyan nagy mértékű, hogy az ország teljes ingóságának árából sem lehetne kárpótolni. A király a szalánkeméni sójvédelmet rendelte Veszprém újjáépítésére, és a Zala megyei Karos helység melletti vám- és vásárjövédelmet adta Veszprémnek, továbbá Zala megyéből a Kál-völgyi szőlőművelő udvarnokok szolgáltatásait.

Az elrablott javakból kevés került vissza az egyházhoz. 1342-ből származó adat szerint Zegerjei György Zala megyei egyén két okmányt szolgáltatott be a fehérvári káptalannak: a püspökség alapítólevelét és ezt az okmányt megerősítő, IV. Béla által kiadott oklevelet.

Kőszegi Péter sorsa

1277 nyarán, amikor a hatalom ismét a németpárti urak kezébe került, az érdekcsoport esztergomi érsekké választotta Péter püspököt. III. Miklós pápa, akinek a magyarországi egyházi viszonyokról, a belső villongásokról meglehetősen kielégítő áttekintése volt, a kanonokok döntését megsemmisítette. Érsek a váradi püspök, Ladomér lett, akit a főúri csoportok elismertek, mint békességre törekvő egyént. Honpázmán János kalocsai érsekkel együtt. Ez az év vereséget hozott a németpártiakra: Gutkeled Joakim csapataival támadt a központi hatalom ellen. A csatában az ellenpárt serege megsemmisült, és elesett Gutkeled Joakim is, aki Kőszegi Henrik halála után az ellenzék vezére volt. Ebben az évben László király 15 esztendő, és uralomra való képességét a rákosi országgyűlésen a főurak elismerték.

Kőszegi Péter testvéreihez hasonló erőszakos egyén volt. Hatalmaskodással tette hírhedté nevét. A poki premontrei kolostor szerzetesei a polgárháború alatt értékeiket Szigligetre menekítették, ahol azokat a várban helyezték el. 1285 körül Péter személyesen vezetett sereget Szigliget ellen, és sikeres ostrom után a premontrei értékeket Veszprémbe vitte. A támadás indokát abban találjuk meg, hogy a Pokh nemzetség tagjai részt vettek Veszprém kifosztásában. A monostor értékei később visszakerültek.

Kőszegi Péter élete egy dunántúli nemesi gyűlésen ért véget. A püspök segítségért folyamodott a dunántúli nemességhez, és csapatokat kért tőlük Albert osztrák herceg Nyugat-Dunántúlról történő kiverésére. Albert betörését a nyugati végekre a Kőszegiek támadásai idézték elő. (Több ízben sarcolták az osztrák és a stájer falvakat.) László király engedélyt adott a hercegnek, hogy leckéztesse meg a Kőszegieket. A betört osztrákok elfoglalták a nyugati végeken lévő várakat, városos-

kat. (Nagymarton, Sopron, Kőszeg, Szalonak, Németújvár, Kobold, Rohonc.) Az osztrákok nagy erővel támadtak, visszaverni a Kőszegieknek nem sikerült. Ekkor került sor a nemesi gyűlésre, ahol a püspököt leszúrták.

A Kőszegi-klán az osztrák betöréssel jelentősen meggyengült, felszámolása a magyarpárti főurak feladata lett. Az osztrákokat a nyugati végvidékről III. András uralkodása első évében (1301) a nemzeti összefogás megteremtésével a magyar bandériumok, a horvát-szlavón csapatok, a kunok, a délvidéki rácok, bosnyákok verték ki.

A párturalom véget ért, a hatalmi csoportok: a Kőszegiek-Borsák, az Abák-Csákok, a főpapok koalíciót alkotva szolgálták az országot, megalapozva az Anjouk regnálását.

FORRÁSOK

Hóman Bálint, Szekfű Gyula (1939): Magyar történet. I. k. Bp. 589- 625. p.

Gutheil Jenő (1979): Az Árpád-kori Veszprém. 256-243. p.

Korai Magyar Történeti Lexikon. Bp. 1994. 616., 696. p.

Györffy György (1959): Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. (Csák nem, Csákvár; Gut és Keled nem; Aba nem. (V.ö. index.)

Veszprémi társaskörök és egyletek könyvtárai a 19. században

KOLOZS BARNABÁSNÉ

A KÖZKÖNYVTÁRAK KEZDETI FORMÁI, AZ OLVASÓKÖRÖK, olvasókabinétek Magyarországon a nagy társadalmi átalakulások időszakában jelentek meg. A 18. század végén, a felvilágosodás idején, nemzeti irodalmunk ébredésével, nemzeti nyelvünk kiművelésével egyidejűleg, titkos rendőrök és besúgók megfigyelésének kitéve, megalakultak az első olvasókörök Budán, Pesten, Kőszegen, Kassán, Késmárkon, Lőcsén, Nagyváradon. Ezek „az 1790-es évek magyar radikális értelmiségének titkos szervezetei voltak”. A legnevezetesebb közöttük a Budai Olvasókör volt, amely Berzeviczy Gergely kezdeményezésére 1792-ben jött létre. Használói a legműveltebb olvasóréteget alkotó írók, költők, tanárok, ügyvédek, orvosok voltak.

Szintén a 18. század utolsó évtizedeiben, a nyugat-európai minták alapján¹ a könyvkereskedők és könyvkötők nyitottak olvasókabinéteket és kölcsönkönyvtárakat, ahol mindenféle könyvet tartottak „a különböző ízlésű embereknek gyönyörűségei multságára”. A kölcsönkönyvtárakban napi 1 krajcárért kölcsönöztek könyvet. A könyvkereskedők és a könyvkötők birtokában lévő olvasókabinétekben kölcsönözték és árusították is azokat. A tulajdonosok katalógust adtak ki a könyveikről. Mivel a könyvkereskedők, a könyvkötők, a nyomdászok, de a városi polgárok legnagyobb része is német volt, így főleg német nyelvű könyveket kínáltak.

Az első könyv- és folyóiratkölcsönző olvasókabinét 1781-82-ben Pozsonyban létesült Jean-Thomas de Trattner bécsi Lektor-Kabinetjének fiókvállalataként.² Pesten 1787-ben Gleixner János, Sopronban ugyancsak 1787-ben Kleinod Antal, Pozsonyban 1788-ban Doll és Schweiger, Győrben 1789-ben Müller Ferenc, Sopronban 1790-ben Pfundtner Mátyás nyitott olvasókabinétet. Müllernél már 150 magyar nyelvű könyv is volt, a többiek azonban csak német nyelvű műveket tartottak. 1792-ben azonban Mossótzai Institoris Gábor pesti könyvkereskedő teljesen magyar állományt kínált az olvasóinak. 1793-ban nyomtatta ki katalógusát „Könyvek Lajstroma mellyek Pesten a Ketskeméti uttzában lévő Arany Ökörnél Nro. 409. Mossótzai Institoris Gábor ujdjon állittatott Magyar Olvasó-Kabinetjában találatnak” címmel, amely 300 kötetet tartalmazott. Ezek között mindössze hét volt idegen nyelvű munka. Ezért írta róla Pápay Sámuel: „Ez okáért megérdemli Mossótzai Institoris Gábor Pesti könyvtáros, ... hogy hazafiui szép igyekezetéért a neve jó emlékezetben legyen a magyar literaturában.”³

A francia forradalom hatására Magyarországon szigorodott a cenzúra, az uralko-

dó pedig 1798-ban 16 olvasókabinétet, a következő évben pedig az összes kölcsönkönyvtárat bezáratta. Csak 1811-től, az újra engedélyezés után működtek ismét (Pest, 1811. Müller József; Buda, 1812. Ivanics Zsigmond; Pest, 1815. Leyrer József; Buda, 1818. Burián Pál; Győr, 1813. Schwaiger András; Temesvár, 1816. Klapka Károly József; később Miskolc, 1846. Ferenczi Bernát; Buda, 1842?, Unverdorben Amália; Pest, 1839. Heckenast Gusztáv).

A kibontakozó reformkori mozgalomban a polgári társaséletnek egy új formája jelent meg, a kaszinó. A kaszinók, társalkodó és olvasóegyletek egyik legfőbb célja tagjaik műveltségének emelése, a társas érintkezés, a szórakozás formáinak, színeinek kialakítása, biztosítása volt.

Az első kaszinót Széchenyi István alapította 1825-ben Pozsonyban (majd 1827-től Pestre helyezték át). A pesti Nemzeti Kaszinó egyik büszkesége a könyvtára volt, amelyet Pákh Albert, egykori könyvtárosa a kaszinó „egyik ékkövének” nevezett. Ennek példájára szerte az országban kaszinók, olvasótársaságok és egyletek alakultak. 1833-ban már 29 kaszinót és olvasótársaságot sorolt fel a Honművész 1833. 6. számban⁴ megjelent cikk szerzője, hamarosan pedig ennek sokszorosa jött létre. Kolozsvárott az arisztokrata nők alakítottak olvasótársaságot 1839-ben azzal a céllal, hogy „...a honin kívül minden műveltebb nyelveken írt, s tagjai ízlése szerint választandó, olly könyveket gyűjteni, mellyek által tagjainak hasznos s gyönyörködhető időöltést szerezzen, s az asszonyi nem számára kívántató jobb könyvek ismeretét terjessze.”⁵ A kiegészítést követően, az 1870-es évektől újabb és újabb egyletek és körök alakultak. Némely településen, pl. Hódmezővásárhelyen 1827-től 1944-ig 202 egyesület alakult és működött.⁶

A felvilágosodás-kori, a reformkori és a kiegyezés utáni olvasókörök, egyletek, kaszinók között jelentős különbségek voltak társadalmi alapjuk, céljaik és működésük tekintetében. Azonban valamennyi – a lehetőségeik szerint – igyekezett tagjai művelődéséhez, olvasásának, kulturált szórakozásának biztosításához segítséget nyújtani.

Az egyesületek gyarapodó száma és a művelődésben betöltött fontos szerepük sürgette a számbavételüket. Először helyi lapokban jelentek meg településenkénti és vármegyei összeállítások, majd 1880-ban készült egy országos regisztráció⁷ is, amely szerint ekkor 964 társasági egyesület működött az országban. Ebből 418 olvasóegylet volt. Később is születtek országos számbavételek, amelyek gyakran átvették és felhasználták az előző címtárak néha téves adatait (alapítási évükben, névváltozatokban, a megszűnés-újra alakulás adataiban stb.).⁸

1988-ban a Művelődéskutató Intézet adott ki egy terjedelmes címtárat,⁹ amely a reformkortól 1945-ig tartalmazza a magyarországi egyesületeket.

A helyi számbavételek közül a fontosabbak a következők voltak:

1875-ben a Veszprém című hetilap közölt egy összeállítást Egyletek és intézetek címmel.¹⁰

Takarékpénztár

I. Segély-egylet (megszűnt 1874-ik év 2-ik felében)

(Kereskedelmi- és ipar-hitelintézet)
Temetkezési egylet
Nemzeti-casino
Polgári társaskör
Jótékony nő-egylet
Izraelita krajczáros-egylet szegény tanulók részére
Gőzkalló-társulat (nem működik)
Izraelita betegápoló és temetkezési-egylet
Iparos olvasó-kör
Kereskedő segédek betegsegélyező egylete
II. Segély-egylet
Veszprémvidéki róm. kath. néptanítók önképző és segély-egylete

1875. január 7-én a belügyminisztériumba terjesztették fel a megyéből az egyesületek listáját,¹¹ amely az alapításuk évét is tartalmazta:

Takarékpénztár (1845)
Segélyegylet (1865)
Kereskedelmi és ipari hitelintézet (1872)
Temetkezési egylet (1844)
Nemzeti Cassino (1838)
Polgári Társaskör (1843)
Jótékony Nőegylet (1872)
Krajczáros egylet (szegénytanulók számára) (1867)
Gőzkalló Társulat (1873)
Izraelita betegápoló és temetkezési egylet (több 100 évnél)
Veszprémi izraelita szegénysegélyező egylet (1874)
Polgári és katonai lövészegylet (1874)
Kölcsönösen segélyező temetkezési egylet (1873)
Veszprémi iparos olvasókör (1873)
Veszprémi kereskedősegédek betegsegélyező egylete (1874)
Veszprémi II. segélyegylet (1874)
Betét és kölcsönkövetítő egylet (1874)
Veszprém vidéki rom. kath. néptanítók önképző és segélyező egylete (1874)

1880-ban az Országos Statisztikai Hivatal jelentette meg a már említett kiadványt,¹² amely országos összesítés volt. Ez a lista Veszprém megyében 104 egyletet regisztrált, amelyeknek 8492 rendes tagja volt.

Veszprémből a következőket tartalmazta a jegyzék, feltüntetve az alapítási évüket, a rendes tagok számát és az egylet működési körét:

I. Temetkezési egylet 1844, temetkezés segélyezése (600 tag)
Fazekas ipartársulat 1874, közös iparérdek, segélyezés (52 tag)
Ipar és kereskedelmi kör 1875, közművelődés, ipar és kereskedelem fejlesztése (130 tag)

Iparos ifjúsági képző és segélyező egyesület 1876, közművelődés, segélyezés (90 tag)

Izraelita krajczár-egylet 1865, szegény tanulók segélyezése (160 tag)

Izraelita szegényeket segélyező egyesület 1874, segélyezés (68 tag)

Jótevény nőegylet 1872, segélyezés (16 tag)

Kereskedelmi társulat 1876, tanoncok iskoláztatása (38 tag)

Kereskedő segédek betegsegélyező egyesülete 1873, segélyezés (45 tag)

Közműves, ács és kőfaragó ipartársulat 1875, elaggott társak segítése, tanoncoktatás segítése (9 tag)

Köteles, takács, szítás, kefekötő, nyerges, kárpitos és szíjgyártó egyesült ipartársulat 1873, iparfejlesztés, betegsegélyezés (30 tag)

II. Temetkezési egyesület 1846, segélyezés (600 tag)

Mészáros ipartársulat 1874, elaggott társak, tanoncok segélyezése (65 tag)

Nemzeti kaszinó 1845, közművelődés (82 tag)

Önkéntes tűzoltó-egylet 1875, tűzvész esetén segítség (60 tag)

Polgári és honvéd lövészegylet 1873, lövészeti gyakorlat (alapító tag 112, pártoló tag 63)

Polgári társas kör 1843, társalgás általi művelődés (150 tag)

Szabó ipartársulat 1874, öregek és tanoncok segélyezése (45 tag)

Szűcs ipartársulat 1875, érdekvédelem (14 tag)

Veszprémmegyei gazdasági egyesület 1860, (66 tag)

Veszprém vidéki molnár ipartársulat 1874, közművelődés, iparérdek (50 tag)

Veszprém vidéki r. k. néptanítók önképző és segélyegylete 1874, önművelés, özvegyek segélyezése (28 tag)

1881-ben a Veszprém hetilapban Ráth Károly országgyűlési képviselő tett közzé egy kimutatást¹³ a város egyesületeiről, (amelyet az előbbiekkal érdemes összehasonlítani valamennyi közölt adatában, annak bizonyítására – erre sok szakíró utal –, hogy az egyesületekről, körökről készült jegyzékek sok esetben mutatnak eltéréseket, és a tényleges, valós adatokat ma már rendkívül nehéz felkutatni, illetve a tévedéseket korrigálni).

Chewra-Kadischa 1782, (179 tag)

I. Temetkezési egyesület 1844, (600 tag)

Ipar- és kereskedelmi kör 1875, (138 tag)

Iparos ifjúság képző- és segélyező-egylet 1876, (90 tag)

Izraelita krajczár-egylet 1865 (160 tag)

Izraelita szegényeket segélyező egyesület 1874, (68 tag)

Jótevény nőegylet 1872, (136 tag)

Kereskedelmi társulat 1876, (38 tag)

Kereskedő segédek betegsegélyező egyesülete 1873, (45 tag)

- II. Temetkezési egylet 1846, (600 tag)
- Nemzeti Casino 1845, (108 tag)
- Önkéntes tűzoltó-egylet 1875, (117 tag)
- Polgári és honvédlövész-egylet 1873, (175 tag)
- Polgári társaskör 1843, (157 tag)
- Veszprémmegyei gazdasági egylet 1860, (151 tag)
- Veszprémvidéki r. kath. néptanítók önképző és segélyző-egylete 1874, (53 tag)
- Asztalos ipartársulat 1872, (23 tag)
- Bognár, kádár, kovács, esztergályos, bádogos ipartársulat 1874, (105 tag)
- Csapó ipartársulat 1872, (105 tag)
- Csizmadia ipartársulat 1874, (127 tag)
- Cipész ipartársulat 1875, (62 tag)
- Fazekas ipartársulat 1874, (52 tag)
- Kőműves, ács, kőfaragó ipartársulat 1875, (9 tag)
- Köteles, takács, szítás, kefekötő, nyerges, kárpitos és szíjgyártó ipartársulat 1873, (30 tag)
- Mészáros ipartársulat 1874, (65 tag)
- Szabó ipartársulat 1874, (45 tag)
- Szűcs ipartársulat 1875, (14 tag)
- Veszprém vidéki molnár ipartársulat 1874, (50 tag)

Egyesületi könyvtárak Veszprémben a 19. században

Az előző felsorolásokból jól látszik, hogy a számon tartott egyesületek, társulatok nagyobb része érdekvédelmi vagy karitatív, segélyező céllal jött létre, illetve működött, és elég kevés volt a kizárólag művelődési kör.

Veszprémben a könyvgyűjteménnyel is rendelkező művelődési egyesületek közül először a Nemzeti Casino alakult meg. 1833-ban már létezett.¹⁴ Két alapszabályán¹⁵ és a helyi lapokban megjelent rövid tudósításokon kívül iratanyaga nem maradt fenn. Az 1847. évi szabálykönyve szerint tagjainak száma 139 fő, igazgatója Kupricz Imre, könyvtárnoka Verböczy József volt. Alapszabályát 33 pontban foglalták össze, amelyből az első pont a kaszinó célját fogalmazta meg: „*A' Veszprémi Casino az olvasás, és miveltt társalgásnak intézete lévén, ebben minden tag egyenlő jogokkal, és kötelességekkel bir.*” A 8. pont a könyvkölcsönzésről szólt: „*Minden tagnak joga van, a' könyvtárból könyveket, a' rendeletek megtartása mellett kivinni.*”

Néhány évtized elteltével természetesen cserélődtek a vezetőség tagjai, sőt az intézet neve is megváltozott. 1875-ben a Veszprémi Nemzeti Casino elnöke Bezeredy Gyula, alelnöke Ruttner Sándor, pénztárnoka Menczel Adolf, a háznagy Ludvig János, könyvtárnok Krizsán József volt. Tagjainak száma ebben az évben 130.

A kaszinó a főpiacon saját házzal rendelkezett, amelyben táncterem és 200 kötetes könyvtár állt a tagjai rendelkezésére. A következő periodikumokat fizették elő: Borsszem Jankó, Budapesti Közlöny, Ellenőr, Fővárosi Lapok, A Hon, Kelet Népe, Magyarország és a Nagyvilág, Pesti Napló, Pester Lloyd, Üstökös, Vasárnapi Újság, Veszprém.¹⁶ Ezeket a hírlap-előfizetéseket hosszú évekig megtartották. 1883-ban bővült a számuk két német nyelvű lappal, a Fliegende Blatter és az Über und Meer talált olvasókra a kaszinóban. Az Ellenőr és A Hon helyett előfizettek a Budapesti Hírlapra, az Egyetértésre, a Nemzetre, a Veszprémi Független Hírlapra, a Pápai Lapokra és a Jogtudományi Közlönyre.

Könyvtárak az 1880-as években már 780 kötetes volt, amelyet ekkor Meszes Polikárp róm. katolikus elemi iskolai tanító gondozott.¹⁷ Úgy látszik azonban, hogy a számszerű gyarapodás nem járt együtt minőségi fejlődéssel. Szomaházy István veszprémi születésű író¹⁸ ugyanis a Veszprémi Független Hírlapban éles hangú cikket közölt a kaszinókról. A szerző szerint a működésük eltért a Széchenyi-féle elképzeléstől. Ma a kaszinókban hírlapolvasás, kávézás és tarokkozás folyik. Bírálta a veszprémi kaszinó könyvtárát is, amelyből hiányzik Arany János műve, Katona József Bánk bánja. De ha ezek megvolnának, kevés akadna, aki elolvasná e műveket. Jókai és Jósika kötetei megtalálhatók a könyvtárban, de nincs Mikszáth, Petelei István, Ábrányi Emil, Tolnai Lajos, Gyulai Pál, nincsenek meg a Kisfaludy Társaság kiadványai, a Századok, a Történelmi Tár. „...a könyvtár ügyét senki sem tartja fontosnak”, „mindenféle ponyvamunkát összevásárolnak”.

Az 1890-es években a kaszinó átalakult. Működését és új alapszabályát 1899. október 24-én hagyta jóvá a belügyminiszter. Igazgatója Fodor Gyula, főjegyzője dr. Kőszeghy József lett. Az 1901-ben megjelent szabálykönyvében céljaikat némiképpen átalakítva így fogalmazták meg: „*A hírlapok, könyvtári olvasmányok, eszmecserék, felolvasások és társasmulatságok útján a társadalmi szellem helyes fejlesztése, egyesersmind hasznos és kellemes szórakozás.*”¹⁹

Ha a kaszinóról és könyvtáráról igen szegényes adatok állnak is rendelkezésünkre, az 1841-ben alapított Veszprémi Olvasó-Társaság könyvgyűjteményéről egészen pontos képet tudunk alkotni.²⁰ Ugyanis működésének első és második évében is név-könyvet²¹ adtak ki, amely tartalmazta a tagjainak névsorát, az alapszabályát és a könyvtárának jegyzékét.

A társaság 86 taggal – helyi és környékbeli földbirtokosok, köznemesek, kiemelkedő egyházi személyiségek, a megyei közigazgatás jeles képviselői, orvosok, ügyvédek, gyógyszerészek, tanárok, levéltárosok, könyvtárosok – alakult meg. Első évben a könyvtár kezelője és feltehetően a gyűjtemény jegyzékének összeállítója Ferenczy György veszprémi gyógyszerész volt. (A második évben pedig Bíró Adalbert nyugalmazott lelkész.) 1841-ben Ferenczy György egy egyszerű felépítésű, tematikus rendszerű katalógust készített a 854 kötetes állományról. Valószínűleg a könyvtár raktári rendje ugyanolyan volt, mint a nyomtatott címjegyzék felépítése. Három szerkezeti egységet alakított ki az összeállító: tudományos rész, szépliteratúra – ezen belül műfajok szerinti elrendezéssel: vers, próza, színművek – és idegen,

főleg német nyelvű könyvek. Az idegen nyelvű könyvanyagban hasonló csoportokat hozott létre, mint a magyar nyelvű részlegben: tudományos rész, szépirodalom (vers, próza, drámai művek). A 89 magyar nyelvű szakirodalmi művet (122 kötet) a következő szakcsoportokba sorolta a könyvtáros: nyelvtan, észtan, történet, jogtan, statisztika, politika, életírás, utazás, gazdaság, nevelés.

A kis számú nyelvészeti csoportban magyar helyesírási szabályzat, nyelvtudományi pályamunkák, a Régi magyar nyelvemlékek 1-2. említésre méltó.

Az észtan elnevezésű szakcsoportba néhány (8 mű 8 kötetben) filozófiai, pszichológiai, etikai, esztétikai munka került. Valamivel gazdagabb volt a történelmi könyvek választéka. Az olvasók tanulmányozhatták Péczeli József A magyarok története 1-2., Herman Ágoston Éjszaka amerikai Statusok története, Horváth Mihály Az ipar és kereskedelem története Magyarországon és mások műveit. De ebben a csoportban található Az állat ország természet történeti Képterme című könyv is, amely egyetlen természettudományi műként szerepelt a könyvtárban.

A jogtan szakcsoportban magánjogi, váltó- és kereskedési jogi, büntetőjogi, egyházi jogi művek sorakoztak. A statisztikát pedig, mint sok korabeli könyvtárban, Fényes Elek hatkötetes munkája, a Magyarország mostani állapota képviselte.

A politikai művek csoportja (19 mű 23 kötetben) hűen tükrözi a reformkori olvasók érdeklődését. Széchenyi minden jelentős művét (Hitel, Világ, Stadium, Kelet népe) beszerezték, és azokat is, amelyek válaszként, feleletként az ő műveire születtek. (Toldalék észrevételek a Hitel című munkához egy hazafitól, A Hitel című munka taglalata Desseffy Józseftől, Kossuth Felelet gr. Széchenyi Istvánnak). A könyvtáros ide sorolt két időszerű kötetet is, Fáy András Terve a pest megyei köznép számára fel álitandó takarékos pénztárnak és Fogarassy Magyar bank című munkákat.

Az életrajzok, önéletrajzok és az útleírások, útinaplók szinte e műfajok megszületésétől kedvelt olvasmányok voltak. Ám ebben a könyvtárban mindössze három életrajzot: Pázmány Péter, Kölcsey és Simonyi József és nyolc útirajzot (10 kötetben) találunk. Ez utóbbiak között Bethlen Farkas Sándor, Szemere Bertalan, Hrabovszky, Kazinczy útirajzait, érdekességként Gegő Elek a Moldvai magyar telepekről című alkotását találjuk.

A gazdaság szakcsoport öt kötetet tartalmazott. Ebből három Széchenyi műve: a Lovakról, a Selyemről és a Néhány szó a Lóverseny körül.

A neveléstan könyvek (11 mű 12 kötetben) ugyancsak időszerű témákkal foglalkoztak: a kiseddóvó intézetekkel, a nőneveléssel és a magyar központi műegyetem felállításának szükségességével.

Az olvasókör 122 kötetes szakirodalmi részét igényes válogatásnak tarthatjuk, amely a kor társadalmi, politikai, gazdasági kérdéseiben, útkereséseiben, vitáiban próbált eligazítást, tájékoztatást nyújtani az olvasóknak.

A könyvtár (és katalógusának) második nagyobb egységét, a „Szép literatúrát” sem tarthatjuk igénytelen válogatásnak. A részvényekből, tagdíjakból, kölcsönzési díjakból történt vásárlások, valamint az ajándékozások a magyar és világirodalom legjavával gazdagították a gyűjteményt.

A katalógus a szépirodalmi műveket műfaji csoportosításban közli. A 31 verses-kötet között Bajza, Baróti Szabó Dávid, Batsányi, Csokonai, Garay János, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Vörösmarty kötetei találhatóak. A magyar nyelvű prózai munkák (27 mű 34 kötetben) nem kínáltak túlságosan nagy választékot. Közöttük Fáy András, Jósika Miklós, Kovács Pál, Kölcsey Ferenc, Kuthy Lajos, Vajda Péter, Vörösmarty prózai művei álltak az olvasók rendelkezésére.

A színművek szám szerint soknak tűnhetnek (15 mű 71 kötet-füzet), valójában azonban az Eredeti játékszín, a Külföldi játékszín és a Színműtár sorozat füzetei emelték meg a darabszámot. Ezeken kívül Bessenyei Ferenc, Eötvös József, Szigligeti, Vörösmarty drámai munkáit forgathatták az olvasók. (A versek, regények, színművek állományrész valójában az idegen nyelvű művekkel együtt ad teljes képet a szépirodalmi olvasmányokról.)

Egy 75 kötetes (41 mű) egység alkotta a vegyes csoportot. (A „vegyes” vagy „egyéb” csoportképzést más korabeli könyvtárakban is használták. Csak feltételezhetjük, hogy a frissen beszerzett, még végleges helyére nem került köteteket sorolták be ide.) Szerepeltek itt évkönyvek, pl. A magyar tudós Társaság Évkönyvei 1-4., az Eötvös József szerkesztésében megjelent Budapesti Árvízkönyv 1-5., a Római classicusok sorozatból Kazinczy Ferenc fordításában Crispus Sallustius épen maradt minden munkái, Cicero beszédek, levelek és Scipio halála, C. J. Caesar minden munkái Szenczy Imre fordításában, a Hellen classicusok sorozatból Szophoklész és Euripidész drámája Guzmics Izidor fordításában. Az olvasók érdeklődésének középpontjában állhattak a vegyes házasságokkal foglalkozó könyvek, mert hat kötetet is találunk e témáról.

A német nyelvű anyagból 27 mű 132 kötetben alkotta a „tudományos” részt, a magyarhoz hasonlóan szintén társadalomtudományi művek: Millot, Gibbon, Thiers, Börne, Herder munkái.

A „szép literatura” csoportban Goethe, Schiller, Kotzebue, Byron, Bulwer, Cooper, Dickens, James, Shakespeare, Victor Hugo, Eugène Sue képviselték a külföldi szépirodalmat. Itt nem találkozunk a művek szerinti felsorolással, inkább csak szerzőkkel (pl. Goethe samtliche Werke 1-40.).

A jelentéktelen számú egyéb idegen nyelvű kötetek – 9 mű 12 darab – tartalmuk szerint vegyes kis csoportot alkottak. Találhatunk itt olasz nyelvű Petrarcát, francia nyelvű Rousseau-t, memoárkötetet és néhány latin nyelvű munkát. Ezekkel együtt a könyvtár állománya 1841-ben 337 kötet magyar, 505 kötet német és 12 egyéb idegen nyelvű könyvből állt.

A következő évre kiadott név-könyv – a társaság fennállásának második évében – az 1842. évi gyarapodást is tartalmazta. Magyar nyelvű kötetek szakirodalom, szépirodalom és vegyes művek összesen 48 kötet. Az idegen nyelvűekből 220 kötetet szereztek be, egy kötet francia nyelvű, a többi német volt.

A kör tagjai fontos szerepet tulajdonítottak a friss tájékozódásnak. Első évben 18, a második évben 15 féle hírlapot és folyóiratot rendeltek meg, többek között a Pesti Hírlapot, a Társalkodót, a Századokat, a Hasznos Multságokat, a Tudománytárt, a

Religio és Nevelést, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot. De régebbi évfolyamok bekötött példányaival is rendelkeztek, pl. a Tudományos Gyűjtemény 1817-1832. és 1834. évfolyamával. Német nyelvű lapok közül az Augsburger Allgemeine Zeitung (1840, 1841, 1842) és a Wiener Zeitung (csak 1841) állt az olvasók rendelkezésére.

Ha összességében tekintjük az olvasótársaság könyv- és folyóiratanyagát, nem nagy számú, de igényes gyűjteménynek tarthatjuk azt. A rendelkezésre álló szakirodalmi művekből és a periodikumokból napra készen tájékozódhattak az olvasók, a szépirodalmi állományrész pedig a magyar és a világirodalom jeles alkotásaiból kínált színvonalas olvasmányokat.

1842-ben még működött az olvasótársaság. Tagjainak száma növekedett és kiadták a második név-könyvüket is. Ebben az évben Bíró Adalbert volt a könyvtárnok, aki a nyomtatott könyvjegyzékben regisztrálta a gyarapodást. A jegyzék előző évi szerkezete megmaradt, csak az egyes csoportok végére beírták az új szerzeményeket.

Az olvasótársaság további sorsáról a Honderű 1844. 11. számából²² értesülhetünk: „*Olvasótársaságunk részvéthiány miatt megbukott, ellenben casinonk, tagjai folyvást szaporodván, naponkint élénkül.*” „*Hírlík, hogy a nagylelkű R.[uszek József] kanonok az olvasóegylettől vásárlott, mintegy 300 pengőforintot érő korszerű könyveit a casinonak ajándékozta; ez által új élmény vár a tagokra.*” – írta a tudósító.

A Veszprémi Polgári Társaskör

Ez a részvéthiány, az érdeklődés hiánya, úgy látszik, csak az olvasótársaság tagjainak egy részére vonatkozott, mert a fenti idézet szerint a kaszinó tagjainak száma növekedett (valószínűleg jó néhányan átiratkoztak oda), 1843-ban pedig Veszprémi Polgári Társaskör néven alakult egy új egyesület,²³ amelynek tagjai közé már az iparosok és a kereskedők is beléptek. A kört egyes szerzők a megszűnt Veszprémi Olvasó-Társaság utódának tekintik.²⁴ Tagjainak száma 1843-ban 67, 1847-ben 90, 1856-ban 130 volt.²⁵ Alapszabályát 1852. október 1-jén erősítette meg a kormány.

Könyvtári gyűjteményét öt fennmaradt nyomtatott katalógusa alapján vizsgálhatjuk meg (1860, 1863, 1864, 1868, 1891), amelyek alapján három évtizeden át tudjuk követni az állomány változását, s a mozaikokból egy fejlődésképp rajzolódik ki a kis könyvtárról. Az ismert legkorábbi évkönyve 1860-ban jelent meg,²⁶ amely a korabeli évkönyvekhez hasonlóan tartalmazta a kör alapszabályát, benne a könyvtárhasználat (könyv- és folyóirat-kölcsönzés) szabályozását, valamint a 136 rendes, 2 tiszteletbeli tag névsorát, továbbá a tisztségeket.

A társaság elnöke ebben az évben Zsolnai Károly, alelnöke Ernst Ferencz, jegyző Zsolnai István, pénztárnok Húsvét János, biztos Schultheisz János. A 18 választ-

mányi tag között szerepelt Dunst Ferencz, aki az 1863. évi évkönyv szerint a kör elnöke (1862-től Veszprém polgármestere).²⁷ A könyvtári feladatokat Varga István látta el, a rendelkezésünkre álló adatok szerint 1860-tól 1868-ig.

Fontos része a kiadványnak a „betűsori” könyvjegyzék, amelynek segítségével a tagok előre kiválaszthatták a kölcsönzendő könyveket. A katalógus 176 címet 502 kötetben regisztrált egyszerűsített szakrendben, egy-egy csoporton belül pedig a szerzők vagy a címek betűrendjében. A kör könyvtára leginkább szórakoztató olvasmányokkal szándékozott ellátni a tagokat.

Szépirodalmi állományát (vers és próza) 140 mű 419 kötetben alkotta. Akkor talán népszerű, később szinte feledésbe merült szerzők – Bulyovszky Lilla, Degré Alajos, Pálffy Albert, Podmaniczky Frigyes, Vahot Sándor, Vahot Sándornő [!] (Vachott Sándorné Csapó Mária, Csapó Etelke nővére) művein kívül a magyar irodalom legkiválóbb alkotásai jelen voltak a könyvtárban. Jókai Mór (14 regény 41 példányban), Jósika Miklós (28 mű 84 kötetben), Arany Jánostól a Murány ostroma, Csokonai, Eötvös József, Erdélyi János Népdalok, Faludi Ferenc, Garay János, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Petőfi a Felhők ciklus, Tóth Kálmán, Vajda János, Vörösmarty összes művei.

A külföldi szerzők közül Dumas (7 mű 50 kötetben) és Eugène Sue (4 mű 15 kötetben) regényeinek nagy példányszáma tanúskodott a népszerűségükről.

A szépirodalom legnagyobb részét prózai művek alkották, mindössze 16 verses-kötetet találunk a katalógusban 28 példányban.

A színműveket külön csoportba sorolta a könyvtáros Magyar színdarabok címmel, összesen 10 mű 10 kötetben: Czakó Zsigmond, Degré Alajos, Hiador [Jámbor Pál], Jósika, Petőfi, Szigligeti, Tóth Károly munkáit.

A csekély számú szakirodalmi könyvek közül 2 kötet a hit- és neveléstan csoportba került: Szabó Imre Órangyal és Lonkai Tanférfiak, szülék és nevelők évkönyve.

A történelmi művek (7 mű 22 kötetben) legnagyobb része magyar történeti munka volt: Horváth Mihály Magyarország történelme (1-6. kötet), Jókai A magyar nép [nemzet] története, Teleki Hunyadiak kora (8 kötetben).

A földirat és utazások kis szakcsoport (7 mű 12 kötetben) néhány kötetet tartalmazott: Dumas Utazás Kaukázusban, Haraszti Amerikai utazás, Magyar László Afrikai utazás, Podmaniczky báró útinaplója stb.

A katalógus végén szereplő „Ismerettár” csak 2 kötetet tartalmazott: a Mocsári Magyar társasélet és az Ötven eredeti dal Bognártól című műveket.

Ebben a katalógusban (és a könyvtárban is) a többi korabeli könyvgyűjteményhez hasonlóan szerepelt az ún. vegyes tartalmú művek csoportja, amelynek köteteit a későbbiekben a könyvtáros a megfelelő helyre besorolta. Itt a 8 vegyes tartalmú mű (35 kötetben) legnagyobb részét a Vasárnapi könyvtár 1856, 1857, 1858. évi 10-10 példánya alkotta.

Az évtized végére, 1868-ra a kör tagjainak száma 266-ra emelkedett, tiszteletbeli tagjai között pedig Deák Ferenc, Tisza Kálmán, Ghyczy Kálmán is szerepeltek, mint a kor kiemelkedő, tekintélyes politikai személyiségei.

Az 1868-ban kiadott katalógus²⁸ szerint számottevően nem változott a gyűjtemény tartalma, a mennyiségi növekedés azonban jelentős volt. A művek száma két és félszeresére, a kötetszám pedig valamivel több mint kétszeresére nőtt. A szakirodalomban ugyanúgy mint korábban, megmaradt a három csoport: hit- és neveléstan, történelem, földirat és utazások. Ezek közül legszembetűnőbb a történelmi művek változása. Nyolc év alatt csaknem hétszeresére nőtt a kötetszámuk (7 mű 22 kötet-ről 69 mű 146 kötetre). A korábbi, főleg magyar szerzők történelmi munkáihoz új szerzemények sorakoztak: Ballagi Károly Történelmi életrajzok, Eötvös József A nemzetiségi kérdés, Greguss Ágost Az 1865-ik évi dec. 10-kére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, Ludasi Pest ágyuztatása és Buda ostroma 1849-ben, Szalay László Magyar történelmi emlékek, Szerb telepek, Rákóczy bujdosása, Thaly Kálmán Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc vezénylő tábornoka története, valamint francia történelmi munkák, Lamartine A Girondiak története (10 kötetben), Thiers I. Napóleon trónlemondása, I. Napóleon Szent Ilona szigetén, Vatherloo.

A szépirodalmi művek közül ebben az évben is külön csoportba gyűjtötte a könyvtáros a színműveket. Ezek mennyisége 1860-tól több mint háromszorosára növekedett. A szerzők között a legtöbb kötetet Kövér Lajos, az abszolutizmus korának egyik legnépszerűbb és legtermékenyebb színpadi írója szerepelt. A társaskör könyvtárába 15 kötetét szerezték be. A versek és a prózai művek számban változatlanul a legtekintélyesebb csoportot képezték, kötetszámban az 1860-as állományhoz viszonyítva kétszeresére szaporodtak. Az évtized végére a magyar irodalom kiváló tehetségeinek műveivel lett gazdagabb a könyvtár. Bajza József, Dugonics András, Kisfaludy Károly, Vas Gereben (12 mű 27 kötetben) műveit is megvásárolták. Továbbra is a legolvasottabb szerzőkként említhetjük Eötvös Józsefet (6 mű 13 kötetben), Jósika Miklóst (41 mű 130 kötetben), Jókait (23 mű 73 kötetben), Kemény Zsigmondot (8 mű 13 kötetben) és a szerény tehetségű, bár kétségtelenül népszerű (Jókait és Jósikát utánozó) Szathmáry Károlyt is (9 mű 19 kötetben). A nem nagyszámú világirodalmi alkotások közül Victor Hugo 13 kötettel, Dumas 84 kötettel a legkedveltebb írók voltak. Vernének, Shakespeare-nek 1-1, Ponnosnak 4 kötetét kölcsönözhatték a könyvtár ekkori olvasói.

1868-ra megjelentek a gyűjteményben az idegen nyelvű könyvek, 2 francia (Dumas művei) és 13 német nyelvű (V. Hugo, J. G. von Zimmerman, Rousseau) munka.

1874-ben a társaskörből kivált, és külön egyesületként megalakult a Veszprémi Iparos Olvasókör.²⁹ A Polgári Társaskör kissé megfogyatkozva, továbbra is működött. Évkönyvét ezután már csak 1891-ből ismerjük.³⁰ Ebben sem az alapszabályt, sem a tagok és tisztségviselők névsorát nem találjuk meg. A közölt könyvjegyzék áttekinthetőbb és egyszerűbb lett. Az egyes tételek sorszámozottak, és összesen két csoportot alkotnak: szépirodalmi és tudományos művek. Sajnos, a jegyzék fennmaradt példánya hiányos. A szépirodalmi művek listájából 86 tétel hiányzik, Jósikával befejeződik és Ponnossal folytatódik, a szakirodalmi rész betűrendje pedig a P betűig tart, mivel a füzet vége sincs meg. De a töredékes jegyzékből is tájékozódni lehet

arról, hogy a 19. század végére milyen változás következett be a könyvtár állományában.

1891-ben 269 szépirodalmi mű 503 kötetben volt a könyvtár birtokában. A korábban legnagyobb számban megtalálható Jósika-regények (a 60-as években 130 példányban kaptak helyet a gyűjteményben) mindössze 46 kötetre (14 mű) csökkentek. Ennek oka lehetett, hogy a könyvek a gyakori kölcsönzés miatt elhasználódtak, és nem tudták, vagy a kisebb érdeklődés miatt nem akarták azokat pótolni. Jókai Mór munkái változatlanul jelentős példányszámban álltak az olvasók rendelkezésére (28 regény 58 kötetben). Vas Gereben 11 műve 19 kötetben szerepel a katalógusban. Ezeken kívül a jelesebb magyar irodalmat a következő szerzők munkái képviselték: Arany János (Kisebb költemények és a Toldi), Bajza József, Csokonai, Czuczor Gergely, Endrődi Sándor, Eötvös József, Faludi Ferenc, Garay János, Petőfi (Összes költeményei és a Tigris és hiéna), Szigligeti, Tompa Mihály, Vajda János, Virág Benedek, Vörösmarty. Sok olyan mű került az állományba, amelyek a könnyebb, szórakoztató irodalomba sorolható: Angyal Anna Ilonka és Elemér, Aszalay József Az élet napfogyatkozása, Hafner Károly Apácza és kegyencznő, Rákosi László Tulipiros bokréta, Roboz István Egy porladozó szív levelei stb. A külföldi szerzők közül Daudet, Dickens, Diderot, Dumas (18 kötet), Féval (18 kötet), V. Hugo (17 kötet), Ponson (32 kötet), Shakespeare, Tennyson (1-1 kötet), Verne (11 kötet) művei szerepelnek a jegyzékben. Úgy tűnik, hogy a külföldi szépirodalomból a kevésbé értékes és színvonalas könyvekre volt nagyobb igény. Feltűnően megnőtt ugyanis Ponson du Terrail izgalmas, kalandos történetei iránt az érdeklődés. Legismertebb művéből, a Rocambole hőstetteiből 10 példány volt a könyvtár birtokában. Az Egy király ifjúságából 11 példányt, a Nagyvilági tolvajokból 5 példányt, a Czigány királyból 4 példányt, A maison d' or titkai és A fekete mise című történeteiből 1-1 példányt szereztek be. Ugyancsak sokan kölcsönözhatték P. H. Féval könnyű, izgalmas műveit: A szellemkirály, A púpos 6-6 példánya, a Nők paradicsoma 4 példánya, a Jeruzsálem-utca 2 példánya állt rendelkezésére a könyvtár olvasóinak. A korábban olyan népszerű Eugène Sue regényeiből egyedül a Matild maradt meg hét kötetben.

Az 1891. évi katalógusban a megfogyatkozott számú színműveket besorolták a szépirodalom többi tétele közé. A verseskötetek száma (21 mű 31 kötetben) a korábbi évekhez képest nem változott. A két csoportra túlságosan is leegyszerűsített jegyzék második csoportját a „tudományos” művek alkották (57 mű 101 kötetben). Itt szintén hiányzik néhány tétel, mert a szakirodalmi könyvek ugyancsak betűrendes jegyzéke a P betűvel véget ér. A korábbi könyvjegyzékekben hit- és neveléstan, történelem, földirat és utazások, illetve ismerettár csoportok ebben az évben egy betűrendes listába olvadtak össze. Néhány kötetet a szépirodalomba sorolt a könyvtáros. (Név szerint nem tudjuk, hogy ki volt a könyvtár kezelője, mert az 1891. évi évkönyv már sem alapszabályt, sem a tagok és tisztségviselők névsorát nem közölte.)

Egy német nyelvű útikönyv, Táncsics Mihály művei, a Kossuth-album, korábban

az útleírások között szerepeltetett Dumas Utazások Kaukázusban című kötetek bántan kerülhettek volna a szakirodalmi csoportba.

A 101 kötet legnagyobb része történelmi mű, Horváth Mihály Magyarország függetlenségi harca, 25 év Magyarország történetéből, Kővári László Erdély történelme, Erdély 1848/49-ben, Fényes Elek két munkája. Ebben a csoportban azonban kiváló önéletírásokat, levelezésköteteket is találunk, Bethlen Miklós, Kemény János, Károlyi Sándor önéletírását, Kazinczy Gábor Bizalmas levelezések, Kossuth Lajos levelei, Kossuth Irataim az emigrációból című köteteket.

A társaskör folyóirat-jegyzékében csak a bekötött évfolyamokat közölték évszámokkal együtt. Ebből tudunk következtetni arra, hogy az előző évben mit rendeltek meg. A folyóiratok száma folyamatosan gyarapodott. 1860-ban: Budapesti Viszhang (1853-1855), Délibáb (1853), Hölgyfutár (1851-1859), Vasárnapi Újság (1854-1859), idegen nyelvűek: Fliegende Blatter, Illustrirte Zeitung (ezeknél nincs évszám feltüntetve).

1868-ban: Bolond Miska (1860-1867), Budapesti Viszhang (1854-1855), Családi Kör (1863), Délibáb (1853), Divatcsarnok (1858), Falusi Gazda (1862-1867), Fővárosi Lapok (1864-1866), Hazánk és a Külföld (1865-1867), A Hon (1866), Hölgyfutár (1851-1864), Képes Újság (1860), Koszorú (1863), Magyarország és a Nagyvilág (1867), Napkelet (1858), Nefelejcs (1865-1867), Nemzeti Képes Újság (1863), Az Ország Tükre (1862-1863), Sürgöny (1866), Szépirodalmi Közlöny (1858), Üstökös (1859-1866), Vasárnapi Újság (1854-1867), naptárak: Protestáns naptár, Bolond Miska naptár, Kakas Márton naptár.

Az 1891. év folyóiratairól nem értesülhetünk a katalógusból, mert ezeket a kiadvány végén közölték, az ez éviből azonban az utolsó lapok hiányoznak.

Iparos olvasókörök

1874-ben a Polgári Társaskörből kivált, és önálló egyesületként megalakult a Veszprémi Iparos Olvasókör. Erről így írt a későbbiekben a Veszprémi Független Hírlap cikkírója: a Polgári Társaskörnek „1869-ben 180 tagja volt, míg 1874-ben kivált a körből az iparos osztály s új kaszinót alapított, a ma is virágzó ‚Iparos Olvasó kör‘ cím alatt.”³¹ 26 pontos alapszabályát 1874. február 8-án keltezték.³² Ebben első helyen a társulási szándék szerepelt. „A kör tagja lehet minden fedhetetlen jellemű nagykorú önálló polgár; és kivel a kör tagjainak többsége társulni akar.” Tagjainak száma 1875-ben 181 volt, akik évi 3 fnt tagdíjat fizettek. Elnöke Brenner Lőrinc, alelnöke Husvéth János, jegyzők Kiss István és Balogh Károly, a könyvtárnok Krizsán József evangélikus lelkész volt.

Valószínűleg könyvekkel is rendelkeztek, de cím szerint csak a megrendelt sajtótermékekről tudunk. Ezek a következők voltak: Alföldi Iparlap, Bolond Istók, A Hon, A Kézművesek Lapja, Műcsarnok, Művészeti Lapok, Országos Iparegyesületi Közlöny, Politikai Újdonság, Szépirodalmi Csarnok, Veszprém (hetilap). A könyv-

gyűjteményük fejlesztését szükségesnek érezték, mert 1876. február 19-én (és a helyi lapok tudósításai szerint az ezt követő években is) a Nap vendéglőben a könyvtárunk javára zártkörű táncmulatságot rendeztek.³³

1883-ban a Veszprémi Független Hírlap³⁴ közlése alapján a kör tagjainak száma 140 fő, helye a Kubai kávéház emeletén volt. Elnöke ekkor Balogh Károly, alelnöke Husvéth János, jegyzője Bokrossy Viktor és Tima Kálmán, könyvtárnoka Husvéth István és Buday János. Könyvtáráról sajnos csak számszerű adatot közöltek: a kör tagjai 760 kötetet és a következő hírlapokat olvashatták: Bolond Istók, Egyetértés, Függetlenség, Ipartársulat Lapok, Iparügyi Közlöny, Vasárnapi Újság, Veszprém, Veszprémi Független Hírlap.

Könyvtáráról a későbbiekben sem találhatók adatok. A kör alapításának 50. (1924) és 60. (1934) évfordulóján fényes ünnepeket rendeztek. Az ezeken elmondott emlékező és köszöntő beszédekben a kör kettős célját és tevékenységét méltatták a szónokok: a kézművesek szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítását, a közművelődési és az iparos szakismeretek fejlesztését. „*A kört a veszprémi iparoság önképzésének továbbfejlesztésére és az összetartás gondolatának ápolására hozta létre.*”³⁵ Ezt jelképezte a zászlójukra hímzett kezet fogó két kéz is.

Dicséretes az önképzés, a szakismeretek fejlesztésének segítése. Összességében azonban úgy érezzük, hogy a könyvtárügyük kicsit háttérbe, szakmai érdekek mögé szorult.

1875-ben, egy évvel az iparoskör alakulása után a fiatal iparosok is egyletet hoztak létre. Ugyanis a húsz évnél fiatalabb, nem önálló iparosok nem léphettek be az iparos olvasókörbe. Először művelődési célú társaságra gondoltak, de hamarosan bővítették tevékenységi körüket a segélyezéssel.

A Veszprém hetilap 1876. december 24-i számának híradása már arról értesített, hogy az Iparos Ifjak Művelődési és Segélyző Egylete végleg megalakult, alapszabályukat a minisztériumba felterjesztették. Helyiségük a Kapuváry-ház első emeletén volt. Az elnökségi tisztelet Benkő István töltötte be, a jegyzői feladatokat Zwicker Ferenc végezte. Az első időszakban ajándékokból egy 75 kötetes könyvtárat alakítottak. 1876-ban a kör országos vándorgyűlést rendezett Veszprémben nagy sikerű iparos ifjúsági kiállítással együtt.

1883-ra a tagjainak száma 178-ra emelkedett. A Bíró Sándor-féle házba költöztek. Elnökük Krausz József lett. Az ekkor már 360 kötetes könyvtárukat Szöllősy Károly gondozta. Folyóiratokat és hírlapokat is rendeltek. Előfizettek a Borsszem Jankó, az Egyetértés, a Kereskedők Lapja, a Magyar Ipar, a Magyar Pénzügy, a Politikai Újdonságok, a Vasárnapi Újság és a Veszprém című lapokra.

A Veszprém-felsővárosi Iparos Barátsági Kör könyvtára

A 19. század végéről még egy egyleti könyvtár adatai állnak rendelkezésünkre, a Felsővárosi Iparos Barátsági Kör gyűjteményéé. Ez nem katalógus vagy bármilyen más

nyomatott dokumentum, hanem a könyvtár anyagának egy része. A 110 kötetet a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum könyvtárában különgyűjteményként őrzik.

Az egyesületnek alig maradt fenn iratanyaga. Megalakulásának éve a Művelődéskutató Intézet címtára³⁶ szerint 1895. Alapszabályának³⁷ keletzése ilyen formában íródott: „Kelt 1895. április 24-én tartott alakulási közgyűlésen.” A belügyminiszter ugyanez év augusztus 9-én jóváhagyta szabályzatukat.

A kör ötvenéves jubileumáról a Veszprémi Hírlap 1936-ban közölt egy cikket³⁸, amelyben 1886-ra teszik az alapítást. (Ha elfogadjuk az alapszabályban hivatalosan rögzített időpontot, akkor 1936-ban még nem ünnepeleheték az ötvenéves évfordulójukat.) A cikkíró szerint először 10-12-en voltak a tagok, majd 57 főre emelkedett a létszám, és ekkor alakultak egyesületté.

A kör alapításának célja a veszprémi iparosok és kiskgazdák számára kedves, barátságos találkozóhelyet létesíteni. Szabálya 33 pontból áll, amelynek 3. paragrafusa fogalmazza meg az egyesület célját: „Az iparos barátsági kör célja, a társadalmi és üzleti előnyöket a polgártársak közt becsületes uton és módon, kölcsönös megismerkedés, felvilágosítás és ajánlás által erélyesen előmozdítani, polgári érdekeinket a törvények keretén belül megóvni, s ez által úgy a polgártársak, mint a város- és községvetve a haza érdekeit védelmezni.”

Az első elnökük Győri Károly volt, majd Noszlopi Ferenc, Hevenyesi György, Eszterhay Ignác, Nagy István, Szeges Mihály, Babos György, Próder Károly töltötték be a tisztséget.

A tagok névsora ugyancsak a múzeum könyvtárában egy kézirásos füzetben fennmaradt (hiányosan, mert a füzet vége hiányzik). Ennek a jegyzéknek a „Veszprémi felsővárosi iparos Barátsági Kör elnöki Igazoló könyve” címet adták. A legkorábbi bejegyzés benne 1897, a legutolsó pedig 1906. Ezek az évszámok a nevek mellett találhatóak, talán a tagság első és utolsó éveként. Az 1906. év bejegyzése arra is utalhat, hogy a körben akkortól másik füzetet vezethettek. A nevek mellett összegbejegyzések is vannak, pl. id. Arany János 1897-1906. (1 f, 40-40 évente), vagyis 1 f lehetett a belépéskor fizetett összeg, évente pedig 40 krajcár a tagsági díj.

Kevés névnél a foglalkozást is jelölték: postás, erdőmester, borbély, Czimmermann János piarista tanár, bádogos, cipész, kereskedő, szabó, Gyulányi Lajos tanár, Zsigmond János tanár, ács, kőműves, fazekas, Kováts Imre polgármester, csapó, molnár, csizmadia. A többségnél nem jegezték a foglalkozást.

A fennmaradt könyvtártöröredékből teljes képet nem tudunk rajzolni a gyűjtemény egészének sem nagyságára, sem összetételére vonatkozóan. A meglévő könyvek azonban utalnak arra, hogy egy századvégi nem közművelődési, szakmai művelődési szándékkal létrehozott iparos-kiskgazda barátsági kör szórakoztató céllal alapított könyvtárába miféle műveket szereztek be. A 110 kötetes könyvanyagból 17 kötet vegyes ismeretterjesztő irodalom volt: Konrad Bolanden Haladás című kultúrtörténeti korrajza, Széchényi Zsigmond útleírása, Milotay István Az ismeretlen Magyarország, Stolz Paulai Szent Vince című műve, A természet köréből: népszerű olvasmányok. Két vegyes tartalmú kötet, a Népiratkák is ide sorolandók. A

Népiratkák nem képviseltek különösebb értéket. A füzetes sorozat címe is erre utal. 1886-tól a Szent István Társulat adta ki ezt a sorozatot „az erkölcs- és ízlésromboló ponyvák visszaszorítására”. 1919-ig több mint 300 füzete jelent meg. Füzetenkénti használatuk (főleg könyvtárban) nem volt célszerű, könnyen elkallódtak, hamar elhasználódtak, ezért több-kevesebb művet összeszedve keménytablás kötésbe foglalták őket.³⁹

A szépirodalmi állományból 93 kötet maradt meg. Ebből 62 kötet magyar irodalom a következő műfaji megoszlásban: 2 kötet dráma, 5 kötet vers, 55 kötet prózai munka. A két drámai mű Jókai színművei és Herczeg Ferenc A három testőr című 3 felvonásos bohózata Singer és Wolfner kiadásában. A verseskötetek Kemenes Ferenc Isten és az ember (2 példányban), Vegyes költemények, Vesztróczy-Rimpek Jenő A magány ormain, Markos Gyula Katholikus örtüzek (Iránydalok és költemények).

Valójában a versek közé kellene sorolnunk Kisfaludy Sándor Himfy szerelmei: A boldog szerelem művét is, amely a Franklin Társulat három másik kiadványával (Fraknoi Vilmos Történeti rajza: II. Lajos és udvara, Fazekas Mihály Lúdas Matyi és Bérczi Károly A gyógyult seb című művekkel került egy kötetbe vegyes válogatásként.)

Prózai művekben volt a leggazdagabb az állomány, amiből arra következtethetünk, hogy ez lehetett az olvasók kedvelt műfaja. A magyar irodalomból az értékebb műveket említve Cholnoky Viktor, Nagy Endre, Krúdy Gyula, Kerényi Andor, Szomaházy István elbeszéléseit olvashatták a kör tagjai. Jósika Miklósnak Az utolsó Báthori, Jókainak a már említett Színművek kötetén kívül a Politikai divatok és az Egy magyar nábob, Vas Gerebennek az Egy alispán és A nemzet napszámói, Czöbel Minkának, a századvég tehetséges, mára érdemtelenül feledésbe merült írónőjének a Két arany hajszál című regénye, Bródy Sándornak a Hóféherke és az Erzsébet dajka művei képviselték az igényesebb magyar prózát.

Ezeknél valamivel nagyobb számban tartalmazott a gyűjtemény (illetve töredéke) a magyar irodalom élvonalába nem sorolható munkákat, pl. Csapodi Istvánné A kékruhás asszony, Dénes Gizella Venyigelányok, Mericzay-Karossa Irma A grófnő átka, Perjéssy Lajos A tanítókisasszony regénye, Várkonyi Dezső Szegénylegények és egyéb apróságok stb.

A világirodalmi művek (31 kötet) között is kevés értékes alkotást találhatunk: Daudet, Dickens, Gorkij, Tolsztoj, Mark Twain, a klasszikus krimik közül Conan Doyle két Sherlock Holmes történetét. Megemlíthetjük még Konrad Bolanden katolikus pap műveit (1911-ig közel 40 alkotását fordították le magyarra), 8 kötet is megvolt tőle a kis könyvtárban: történelmi regények, népies regény, elbeszélések.

Az említett szerzőkön kívül Teodor Jeske-Choinski, Henry Harland, Hector Malot, Terrail du Ponson, George Ohnet, Paul Henri Féval, a 19. század második felének népszerű, nálunk is nagy példányszámban napvilágot látott, kalandos, olvasmányos és könnyű szórakozást nyújtó munkáit vásárolták meg a könyvtárba.

Azt nem tudjuk, hogy a könyvtár sorsa miként alakult egy évszázad alatt, hol és

hogyan vészelte át a két világháborút, és töredéke milyen kalandos úton került a múzeumba. Az látható, hogy a könyvek nincsenek jó állapotban, nemcsak a koruk miatt. Jó néhánynak sérült a kötéstáblája, hiányzik a címlapja, ezért a kör tulajdoni bélyegzője sincs benne. (Ovális tulajdoni bélyegzőjünkkel, amelyen a kör neve szerepel: Veszprém Felsővárosi Iparosok Barátsági Köre [így!], a könyvek címlapját látták el, de a leltári-nyilvántartási számot nem a bélyegzőbe írták.) Azonban ugyanazzal a kézírással szerepel a könyvekben egy-egy (nyilvántartási?) szám, amelyek között 350-370 jelzés is található. (Ha ezeket leltári számnak tekintjük, akkor a meglévő töredék könyvanyag kb. harmada az egykori állománynak.) Hiányzó címlap esetén a kötéstábla belső oldalára kézírással felírták a szerzőt és a címet is.

A sérüléseken kívül az egyes kötetek állapota arról tanúskodik, hogy olvasták, forgatták őket. Némelyikben olvasói véleményeket is találunk: Hrabovszky Júlia Női szívek elbeszéléskötetében az utolsó, Levéltöredék című műve mellé jegyezték: „Nem ér egy fityinget.” Péterfi Gyula Kormos Borcsa regényében három olvasói megjegyzés is található: „Elég szép elbeszélés.” „Ez csak közönséges olvasmány.” „Ez nagyon szép és érdemes elolvasni.” Mericzay-Karossa Irma A grófnő átka regényében: „Érdemes elolvasni.” „Igen gyönyörű elolvasni.” Várkonyi Dezső Szegénylegények és egyéb apróságok kötetet, amely Veszprémben jelent meg 1898-ban a Köves és Boros nyomdánál, Molnár József nyomdász ajándékozta a körnek a dedikáció szerint 1901. július 20-án. Az olvasók véleménye szerint a könyv: „Rossz.” „Csúnya.”

Az Innen-onnan című orosz elbeszéléskötetet névaláírással véleményezte egyik olvasója. Az 56. oldalon található: „Olvasta Stefanek Ilonka. Veszprém. 1923. november 5-én, hétfői napon. Elég jó marhaság.”

Nem tudhatjuk, hogy a kör könyvtárnak nem az értékesebb része kallódott-e el az évek alatt. Töredékét számba véve nem tekinthetjük igényes gyűjteménynek. Használói igényeihez igazodva, valószínűleg a könnyű, szórakoztató olvasmányokat gyűjtötték.

Az egyletek, társaskörök könyvtárai nem maradtak fenn: vagy szétszóródtak az idők során, vagy beolvadtak valamelyik nagyobb gyűjteménybe. Így a Veszprém-felsővárosi Iparos Barátsági Kör könyvtártöredékét, amely talán véletlenszerűen maradt ránk, különös könyvtártörténeti értéknek tarthatjuk.

Veszprém 19. századi művelődési, önképzési céllal alakult egyesületi könyvtárait tekintettük át a rendelkezésre álló adatok alapján. Sajnos, a Veszprémi Nemzeti Kaszinó, az Iparos Olvasókör, az Iparos Ifjak Művelődési és Betegsegélyző Egylete könyvtáráról csak hírlapi közlésekben fennmaradt híradások és néhány számszerű adatok vannak. A Veszprémi Olvasó-Társaság és a Veszprémi Polgári Társaskör szabálykönyveiben könyvtári jegyzéket is közzé tettek értékes könyvgyűjteményükről, amelyek segítségével képet alkothattunk ezekről a könyvtárakról.

BIBLIOGRÁFIA ÉS JEGYZETEK

- ¹ Franciaországban 1701-ben már volt kölcsönkönyvtára (cabinet de lecture) a könyvkereskedőknek és az olvasótársaságoknak, Angliában, Edinburghban pedig 1726-ban alapította meg Allan Ramsay költő és könyvkereskedő az első circulating libraryt. Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. In: Magyar Könyvszemle, 1939. 165-175. p.
- ² Kókay György (1984) Az első magyarországi kölcsönkönyvtár: Olvasókabinét Pozsonyban 1782-ben. In: Magyar Könyvszemle, 1-2. 34-44. p.
- ³ Idézi Fülöp Géza (1978) Pápay Sámuel: A magyar literatúra esmérete I. Veszprém, 1808. könyvéből. In: Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. Akad. Kvk., 45. p.
- ⁴ Fülöp Géza: i. m. 97-99. p.
- ⁵ Szemző Piroska (1940): A kolozsvári „főasszonyágok” könyvtára 100 esztendővel ezelőtt. In: Magyar Könyvszemle. 171-172. p.
- ⁶ Ebből földmunkás- és parasztkör 107, ipari munkás egyletek 23, polgári, értelmiségi, alkalmazotti egyesületek és egyéb közművelődési társaság 63, szabadságharc előtti egyesületek 9. In: Hajdú Géza (1977): Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827-1944. Szeged, Somogyi Könyvtár. 251-255. p.
- ⁷ Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Szerk. Vargha Gyula. Bp. M. Kir. Stat. Hiv., 1880. 571 p.
- ⁸ Magyarországi társas- és közművelődési körök, kereskedelmi, ipari és gazdasági szakegyletek, valamint dal- és zeneegyesületek címtára. Összeáll. Koczányi Béla. Kassa, Koczányi kiad., 1899. Társulatok, egyletek és körök évkönyve az 1902-es évről. Bp. Elek Lipót ny., 1903. Katolikus intézmények és egyesületek címtára. Bp. Orsz. Kat. Szöv., 1916. Bodor Antal (1923): Falusi egyletek, körök címtára és útmutatója. Bp. Falu Orsz. Szöv.
- ⁹ Pór Edit szerk. (1988) A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig: Vidéki egyletek és körök. Bp. Művelődéskut. Int. 3 db 1237 p.
- ¹⁰ Egyletek és intézetek. – In: Veszprém. 1875. 15. sz. 1. p.
- ¹¹ MOL Belügyminisztériumi Levéltár. 1875. III. 4. – 238 (1964)
- ¹² Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Vargha Gyula szerk. (1880) Bp. M. Kir. Stat. Hiv. 571 p.
- ¹³ Ráth Károly (1881): Veszprémváros egyletei és társulatai az 1878. év végén. In: Veszprém. 28. sz. 3. p.
- ¹⁴ „casino nevezetű intézet van a pestieken kívül: Újhelyen, Aradon, Kassán, Kecskeméten, Szegeden, Mikolczon, Baján, Veszprimben...” In: Honművész, 1833. 6. 46. p.
- ¹⁵ A Veszprémi Casino részvényeseinek névsora betűrendel, annak alapszabályai és rendeletei 1847. Veszprém, [k.n.], 1847. 32 p.
- ¹⁶ Veszprém, 1875. 30. sz. 1-2. p.
- ¹⁷ Egyletek és intézetek. In: Veszprémi Független Hírlap. 1883. 53. sz. 2. p.
- ¹⁸ Szomaházy István (1864-1927) veszprémi születésű író, újságíró. Többek között a Veszprém, a Vasárnapi Újság, a Hét című lapok munkatársa. Idézett cikke: A casinók könyvtáraitól. In: Veszprém. 1883. 3. sz. 1. p.
- ¹⁹ A Veszprémi Nemzeti Casinó alapszabályai. Veszprém, Krausz Armin fia kny. 1901. 19 p.
- ²⁰ A Veszprémi Olvasó-társaságról más Veszprém megyei körökkel együtt: Tóth Dezső (1972): Olvasókörök, olvasóegyletek Veszprém megyében. Veszprém. Kézirat. 56 lev., 14 mell. Hudi József (1987): A Veszprémi Olvasótársaság története, 1841-1844.: Adalékok a Veszprém megyei reformkori egyletek történetéhez. In: A Veszprém megyei Múzeumok közleményei, 18. Veszprém. 451-475. p.

- ²¹ A' Veszprémi Olvasó-Társaság' név-könyve : Első év. Veszprém, Jesztány Totth János' ny., 1841. 53 p. A' Veszprémi Olvasó-Társaság' név-könyve : Második év. Veszprém, Jesztány Totth János' ny., 1842. 60 p.
- ²² Honderű, 1844. 11. sz. 180. p.
- ²³ Veszprém megye területén működő egyesületekről kimutatás. MOL Belügyminisztériumi Levéltár. 1875. III. 4. 238 (1964)
- ²⁴ *Tóth Dezső*: i. m. 33. p.
- ²⁵ Egyesületek és intézetek. In: Veszprémi Független Hírlap, 1883. 53. sz. 2. p.
- ²⁶ A Veszprémi Polgári Társaskör évi könyve 1860-ik évre. Veszprém, Ramasetter Károly ny., 1860. 16 p.
- ²⁷ *Dunst Ferenc* (1815-1883) tímár, bórkereskedő. 1862-1865., majd 1869-től 1883-ban bekövetkezett haláláig Veszprém polgármestere és a Polgári Társaskör elnöke volt.
- ²⁸ A Veszprémi Polgári Társaskör évi könyve 1868-ik évre. Veszprém, Ramasetter Károly ny., 1868. 35 p.
- ²⁹ Egyesületek és intézetek. In: Veszprémi Független Hírlap. 1883. 53. sz. 2. p. 1874-et tartja a kiválás időpontjának.
- ³⁰ A Veszprémi Polgári Társaskör könyvtárának jegyzéke az 1891. évre. Veszprém, Krausz Armin fia kny., 1891. 14 p.
- ³¹ Egyesületek és intézetek. In: Veszprémi Független Hírlap. 1883. 53. sz. 2. p. Veszprém megyei területén működő egyesületekről kimutatás. MOL Belügyminisztériumi Levéltár. 1875. III. 4. 238. (1964) alapján a megalakulás éve 1873.
- ³² MOL Belügyminisztériumi Levéltár általános iratok, 1867-1885. A veszprémi iparos olvasó kör alapszabályai 1874. III. 4. 13. 578
- ³³ Veszprém, 1876. 5. sz. 3. p.
- ³⁴ Egyesületek és intézetek. In: Veszprémi Független Hírlap, 1883. 53. sz. 2. p.
- ³⁵ A jubileum. In: Veszprémvármegye, 1924. 27. sz. 1. p.
- ³⁶ *Pór Edit* szerk. (1988) A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig : Vidéki egyesületek és Körök. Szerk. Pór Edit. Bp. Művelődéskut. Int. 3 db 1237 p.
- ³⁷ A Veszprém-felsővárosi Iparos Barátsági Kör alapszabályai. Veszprém, Egyházmegyei Kny., 1897. 15 p.
- ³⁸ Ötvenéves jubileum. In: Veszprémi Hírlap, 1936. 28. sz. 3. p.
- ³⁹ A egy kötetté összeválogatott Népiratkák pl. a következő műveket tartalmazta: *Egri Dezső*: Az apai átok; *Várady L. Árpád*: Lelki patika; *Kincs István*: Barcza Bálint könyvei vagy veszedelmes a roszt olvasás; *Szemlér Ferenc*: Szerencsés András vagy mit tehet az igazi buzgóság; *Mohl Adolf*: Jézus születése (karácsonyi pástorjáték); A szántásnak és a vetésnek titkai avagy Hogyan szántson és vessen, aki boldogulni akar (Jó tanácsok a magyar nép számára); *Wenninger Mátvás*: Hogyan gazdálkodjunk?; *Reutter Sándor*: A szociálista.

A 180 éves veszprémi kórház története

HOGYA GYÖRGY

A VESZPRÉM MEGYEI CSOLNOKY FERENC KÓRHÁZ 2009-ben ünnepli fennállásának 180 éves évfordulóját. Ez az évforduló azért is nevezetes, mert a város egyetlen olyan intézménye, mely a létrehozása/megépítése óta szüntelenül működik. Egykori épületeit, e néma tanukat, részben a II. világháború pusztította el, részben a bővítési kényszer tarolta le a föld színéről. Jelenleg azt láthatjuk, hogy a beteggyógyítás kötelezettsége következtében, az egészségügyi jogszabályokban leírt kívánalmaknak megfelelően, minden igényt kielégítő, új, modern, többszintes épületekben várják a gyógyulni kívánókat.

180 év nagy idő egy intézmény történetében. Még egy kórház történetében is, ahol forradalmak és világháborúk sebesültjeinek legnagyobb kincsét, az életét mentték és mentik több emberöltő óta ma is.

A kórház létrejöttének előzményei

A XIX. században, mint szerte az országban, így Veszprémben is szükségesnek tartottak bizonyos mértékű gondoskodást az elesettekről, a koldusbotra jutottakról. E célból 1805-ben 350 forintért megvásárolták a Cigánydombon a pásztorház melletti üres házat, amely Koczkás Istvánné tulajdona volt. Közben gyűjtéseket is szerveztek a lakosság körében, és a befolyt összeget Lázár-ház alapítására könyvelték el. Az épület kijavítása után úgy határoztak a városatyák, hogy az épületben „elhelyezhetők olyas magányos polgári vagy hadi személyek, akik máshonnan segítséget nem nyerhetnek”. A hamarosan megtelt 8 ágyas Lázár-ház gondozottjait a lakosság jobb módú rétege éllezte.

Treuer József, városunk akkori széles látókörű városbírója úgy látta, a Lázár-házat bővíteni kellene, de nem a meglévő épület nagyobbításával, hanem egy gyógyítással foglalkozó intézet, egy kórház felépítése által. Az 1816. március 30-án tartott városi tanácsülésen a városbíró és segítőtársa, Kolossváry Sándor plébános javaslatot tett arra, hogy a Lázár-ház mellett egy nagyobb ház építtessék. A városi tanács a javaslatot „igen érzékeny szívvel fogadta”, s magukévá tették a javaslatot.

Az építkezést 1817. április 8-án kezdték meg, de az állandó anyagi problémák miatt csak 12 év múlva, 1829. április 3-án fejezték be 19 000 forint 5 és fél krajcár költséggel. Az építkezés folyamán számos egyházi és világi személy fizetett be ezer forintot az alapítványba. Az építkezés kezdetétől hagyományá vált, hogy a hangversenyek, a báli rendezvények jövedelmét felajánlották az épülő Betegház javára.

A gyűjtésben élen jártak a veszprémi céhek mesterei mind anyagiakban, mind pedig munkával.

A tervrajz szerint, melynek „rajzolatlyát” ma is ismerjük, az új „Ispita” hossza 19 öl (kb. 38 m), szélessége pedig 8 öl (kb. 16 m), középen végig folyosóval ellátva, kétoldalt szobákkal. Az épület alatt pince volt, a föld feletti részén emelet, melynek csak főfalai álltak a tetőzettel. Egyelőre csak a földszinti részt rendezték be, mert ennyire volt pénz. Bölcs városatyánk a város központjából, a mai Szabadság tértől a kórházhoz vezető utat a megyei börtön rabjaival készítették el.

Az intézet 1829. szeptember 26-án 12 ágygal kezdte meg működését. E napon állt munkába Tiringner Ignác sebész. Gyakorlatilag ettől a időponttól számítjuk a kórház megnyitását.

A kórház berendezési tárgyainak elkészíttetésére még az 1829. március 25-i közgyűlés hozott határozatot: 11 szilfaágy, ugyanannyi fekete tábla és fiókos asztalka, faszék, pököláda, éjjeli edény, valamint ágyneműk és étkezési edények beszerzéséről intézkedtek. A betegágyak száma egy ajándékba kapott ágygal együtt 12 volt. Közülük az egyik a betegápoló aludt, akinek az előírás szerint éjjel is a betegek között volt a helye. Az összes ápoló két helyiségben volt elhelyezve, mely egybe nyílt. Egyikben a férfiak, a másikban a nők voltak elhelyezve. Fűtés csak a női betegek szobájában volt.

Az első vezető főorvos Puchly Ignác vármegyei első főorvos volt. Őt követően egészen a század végéig minden vármegyei főorvos tiszteletdíj nélkül látta el a kórházi főorvosi tisztséget.

Mint ahogy a kórház alapítványokból és adományokból épült, az ápolási és étkeztetési költségeket a kamatokból fedezték. Ez azt jelentette, hogy mindig csak annyi beteget vehettek fel, amennyit a kamatok megengedtek. Az alaptökéhez soha nem nyúltak hozzá. Ez lényegében nem sokat változott a század végéig: az alapítványi jelleg eleve meghatározta a kórház szakmai működésének a határait, és nem tette lehetővé a színvonalasabb betegellátást.

A kórház további bővülése és a 48-as szabadságharc

Tudni kell, hogy Veszprémben az önkormányzati jogokat rendhagyó módon két közösség gyakorolta: a polgárság és a nemesség. Ezért aztán némi izgalmat okozott az 1842. április 22-iki tanácsülés, ahol a nemesség nevében Ruszek József kanonok és táblabíró kifogásolta az időközben felvett Polgári Betegház cím használatát, a seborvos 350 forintos fizetését pedig magasnak találta. Javasolta, hogy város a kórházi épületet adja el, vagy cseréljék el egy kisebb épületre, mert a jelenlegi egy „építési szerencsétlenség”. A bölcs városatyák mindebből annyit valósítottak meg, hogy az épület a Városi Betegház elnevezést kapta. A seborvos fizetését nem csökkentették, mivel a gyógynövények gyűjtésével és a betegek számára történő feldolgozásával a kórháznak jelentős megtakarítást hozott.

1843-ban az új városbíró, Tripammer Mátyás a betegház felső emeleti részének befejezéséről intézkedett, ugyanis a főfalak és a tető már készen volt, azok még 1829-ben elkészültek, csak a közfalakat kellett berakni téglával. A felső szint elkészülte után a kórházi betegeket és a seborvost felköltöztették az emeletre. A földszinti részt 1844. szeptember 29-től bérbe adták Jovanovits György gabonakereskedőnek magtár céljára.

Az 1848-as esztendőben a szabadságharc a kórház életére is rányomta a bélyegét. A nemes vármegye 1848. június 1-jei megyei bizottmányi ülése alapján évi 300 forintért kibérelte a kórház földszinti részét a beteg honvédek számára. A napi ápolási díj két krajcárban állapított meg. Az itt ápolott honvédek számáról, a hadikórház működéséről nem maradt fenn dokumentum.

Nem tartozik szorosan a szabadságharc veszprémi eseményeihez, azonban megemlítjük, hogy a Veszprémben 1801. október 1-jén született Sauer Ignác orvosdoktor nevéhez fűződik a magyar honvédség legelső orvosi karának létrehozása. Temetésekor, 1853. november 20-án az egész országban megszólaltak a harangok.

Irgalmas nővérek jönnek Grácból

Nevezetes esztendő a kórházban folyó betegápolási munka szempontjából 1854. augusztus 12. Ranolder János veszprémi püspök közbenjárására e napon a Paulai Szent Vince-rend gráci központjából 14 apáca érkezett Veszprémbe. Közülük 7

*Az 1904-ben megnyílt, egykori sebészeti épület
(később szülészeti, belgyógyászati, urológiai)*

nővért iskolai oktatásra az Irgalmas Nővérek Intézetébe, 7 nővért pedig a kórházhoz ápolónői munkára osztották be.

Az ápolás tekintetében minőségi előrelépést jelentett, hogy ettől az időtől képzett betegápolókra volt bízva a betegek gondviselése, akik még ugyanezen évben átvették a konyha vezetését és a vele járó betegélelmezést is. Mivel volt hely bőven, a Lázár-házi gondozottakat is a kórházi épületben helyezték el: a földszinten a férfiakat, az emeleten a nőket. Ekkor összesen 32 ágy működéséről van tudomásunk.

Alapítványi pénz elégségesen állt rendelkezésre, mert a 33 931 forint tőkén kívül mind a veszprémi, mind a környékbeli céhek félévenként adakoztak a kórház fenntartására. Így például a veszprémi magyar és német szabók, a sütő, a bognár, a cipész, a szűcs, a kalapos céh stb., valamint a várpalotai posztos céh, de még a herendi porcelángyár is adakozott.

1879-ben, a kórház fennállásának 50. évfordulójakor az intézmény főorvosa dr. Pillitz Benő (1825-1910). A kórházi főorvosi tisztséget 1864-1881 között töltötte be minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Dr. Pillitz Benő a kor legnevesebb botanikusa volt, a Veszprémvármegye növényzete című könyvét ma is alapműnek tekintik. A kórházi ágyak száma 40.

A nyilvános kórházzá válás

A kórház történetében nagy horderejű esemény volt egyrészt a kórház nyilvános-
sá való nyilvánítása, másrészt az első orvosigazgató megválasztása.

A XX. századfordulón országszerte egyre több kórház kapott nyilvános jelleget. Ugyanis az 1891. évi XIV. törvény alapján ekkor jöttek létre a biztosító intézetek. Következésképpen a biztosítottak száma a sokszorosára növekedett, így több arra rászoruló ember került a gyógyítást jelentő orvosok keze alá. A másik, a kórházak betegforgalmát fellendítő meghatározó tényező a szociálpolitikai szempontok mind jobban érzékelhető beépülése a közéletbe. Elsősorban ilyen volt az 1898. évi XXI. törvény, mely a szegény sorsú betegekről való gondoskodást állami feladattá tette. Mindezek eredményeként a század végén a fenti két jeles eseményre került sor. A Belügyminisztérium 3781/1899. sz. rendeletével a veszprémi alapítványi kórházat 1899. január 1-jétől nyilvánossági jelleggel ruházta fel és a napi ápolási díjat 60 krajcárban állapította meg. Ettől az időponttól a szegény betegek után felmerült ápolási költséget – amelyet eddig az alaptőke kamataiból fizettek –, az Országos Betegápolási Alapból megtérítették.

A másik esemény dr. Csolnoky Ferenc (1853. április 9.–1941. január 3.) személyéhez fűződik, aki szakmai felkészültségével, kitűnő szervezőképességével és jó diplomáciai érzékével már korábban felhívta magára a figyelmet. Őt az 1899. február 23-i közgyűlésen egyhangúlag alkalmasnak ítélték az új nyilvános kórház vezetésére, és felkérték az igazgatói állás betöltésére. (Ahogy ma mondanánk: jó időpontban jó helyen állt. H. Gy.) Ettől az időponttól a veszprémi kórházban is megvalósult

az *egységes szakmai és gazdasági vezetés*, és a betegellátó munkát orvosigazgató irányítja a mai napig.

Csolnok Ferenc 1881. május 1-jén lépett a kórház szolgálatába, és ettől a naptól kezdve csaknem fél évszázadon át egybeforrott a neve városunk minden egészségüggyel kapcsolatos problémájával. Minthogy ő rakta le az alapjait a modern városi kórháznak, ezért a Megyei Kórház igazgatósága úgy döntött, hogy a kórház Csolnok Ferenc nevét vegye fel. 1990. június 28. óta márványtáblába vésett arany betűk hirdetik a „D”-épület északi bejáratánál az emléket. Emlékének ápolására 1991-ben létrehozták a Csolnok Ferenc Emlékbizottságot, melynek tagjait dr. Insperger Antal orvosigazgató 1991. február 5-i nappal bízta meg feladatuk ellátásával. Azóta minden évben a születése évfordulóján tudományos ülésen tisztelgünk Csolnok Ferenc emlékének. Az emlékülésen egyúttal emlékérmeket kap három kiemelkedő munkát végző dolgozó. Eddig 59 emlékérmeket adtak ki.

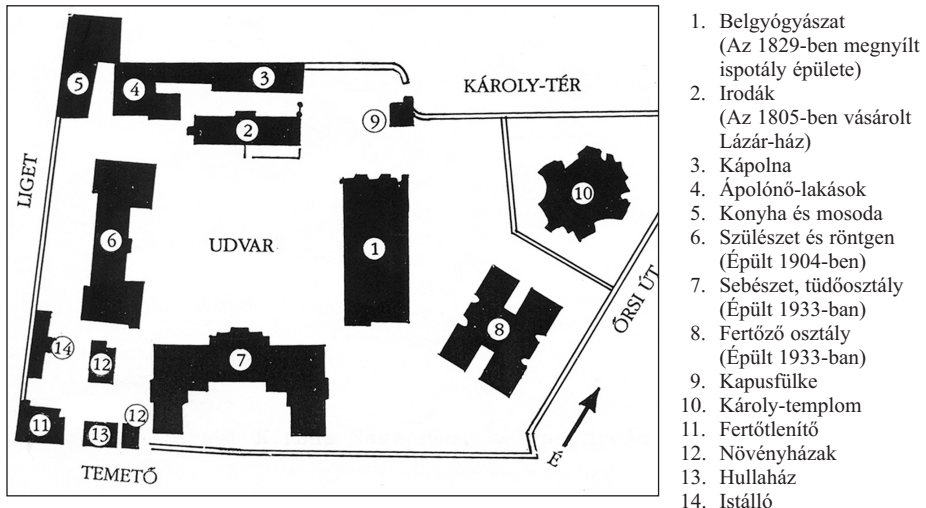
A századfordulótól az I. világháború végéig

A XX. század a városi közgyűlés, de főként dr. Csolnok Ferenc igazgató-főorvos elképzeléseinek valóra váltása jegyében indult. A cél az volt, hogy az ágyak számát növeljék, átvegyék az akkor ismert gyógyítási módszereket. Az orvosok száma három: dr. Csolnok Ferenc kórházigazgató főorvos, dr. Cseresnyés József másodorvos és dr. Pillitz Pál segédorvos. Az ágyak száma 60 volt.

Az ágyak számának növelésére 1902-ben 25 ezer koronáért megvásárolták a kórház közvetlen közelében álló ún. Velty-féle házakat, egyiket fertőző betegek elhelyezésére (elkülönítésére), a másikat a konyha és mosoda elhelyezésére, amelyek eddig az 1829-ben megnyílt főépületben (ispotályban) működtek. Az építkezés megindulásakor a rendkívüli közgyűlés megtárgyalta és tudomásul vette a Magyar Vöröskereszt azon felajánlását, hogy 3000 koronával hozzájárul az építkezéshez, ha háború esetén 50 sebesült katona elhelyezhető lesz a kórházban. (!) Mire az épület 1904-ben megnyílt, sebészeti osztály kezdte meg benne a működését.

Ettől az időponttól az alapszabály is két osztály létezését rögzíti: 1. belgyógyászati (ide tartoztak a bőr- és bujakóros betegek, valamint a megfigyelés céljára berendezett helyiségekben elhelyezett elmebetegek, valamint a heveny fertőző betegek is), 2. sebészeti osztály (ide tartoztak a szemészeti és szülészeti ápoltak is). Az ágyak száma 1904-ben 90 volt. Ez az építkezés és ágyszám-növekedés még dr. Csolnok Ferenc nevéhez fűződik, akit 44 évi szolgálat után 1926. július 1-jétől nyugállományba helyeztek.

Közben 1914-1918 között átvészelték az I. világháborút, majd ezt követően a Tanácsköztársaságot, mely 1919. március 21-től augusztus 1-ig tartott. A háború kitörésekor szerezte be a kórház az első röntgenkészüléket, hogy „a testben maradt sebesítő golyó helyét könnyebben megtalálják”. Közben elvesztettük hazánk területének kétharmadát és 3,5 millió magyart csatoltak az utódállamokhoz. A lakosság-

A veszprémi Városi Kórház helyszínrajza (1936)

ból meghalt 661 ezer, megsebesült, fogságba esett vagy eltűnt 1 477 000 ember. Odaveszett a magyar fiatalság jelentős hányada. Aztán az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békepaktum rendkívül megalázó helyzetbe hozta a magyar nemzetet, egyúttal megvetve ágját a következő, a II. világháborúnak.

Kórházbővítés a II. világháborúban

Csolnoky Ferenc 1926-ban történő nyugdíjazása után, mint rangidős főorvos, dr. Pillitz Pált (1864-1939) bízták meg a kórházigazgatói teendőik ellátásával 1928-ig, a nyugdíjazásáig.

Közben a város képviselő-testülete 1927. május 27-én kimondta a nyilvános jellegű kórház közkórházzá való átalakulását, mert, mint írták, „az ápoltak legnagyobb része nem veszprémi lakos... mint közkórház magasabb lesz az ápolási költsége” stb. Minthogy kilátásban volt egy nagyobb kölcsön, az ún. Speyer-kölcsön felvétele, egyúttal nemcsak átminősítését, de új kórházat is akartak létesíteni a Jutasi úton a VTC-pálya mellett. Új kórház nem épült, de a Speyer-kölcsönből bővítést hajtottak végre oly formában, hogy a kórház déli részén 1933-ra felépült egy kétszintes objektum. Az emeleti részen sebészeti osztály modern műtővel (ekkor lépett Csolnoky Ferenc örökébe dr. Czukrász Aladár sebész főorvos), a földszinten tüdőosztály létesült (dr. Wallner Emil igazgató-főorvos részére), az alagsorban pedig a röntgenkészüléket helyezték el.

Ugyancsak a Speyer-kölcsönből épült fel a kórház keleti oldalán a négy pavilonból álló, de összefüggő épület, a fertőző betegek elkülönítésére szolgáló objektum

is. Ez a fertőző osztály az 1978. évi lebontásáig működött, majd Ajkára helyezték át az akkor megépült kórházépületbe.

1933-ban azonban, 1928. július 26-tól már a kórház belgyógyász főorvosa, dr. Wallner Emil (1879-1972) állt a kórház élén. Wallner doktor sokoldalúan képzett, elképzelésekben gazdag, széles látókörű, több képesítéssel rendelkező orvostudor volt, aki még 1908-ban került a kórház szolgálatába. Közben a világháború során, 1916-1918 között a jutasi új katonai barakkórházban sebész ezredorvosi beosztásban szolgált, és munkája során gazdag tapasztalatokra tett szert.

Az 1933. évi építkezések után a kórház az alábbi egységekből állt:

Belgyógyászat 73 ágy, tüdőbeteg osztály 24 ágy, fertőző osztály 20 ágy, vezető főorvosa: dr. Wallner Emil. Sebészet 60 ágy, vezető főorvosa dr. Czukrász Aladár. Szülészet-nőgyógyászat 33 ágy, vezető főorvosa dr. Steiner Andor. A kórház ágyszáma összesen 210 felnőtt és 7 csecsemőágy volt. A dolgozók száma 53 főre emelkedett.

Azért, hogy javítsanak a kórházban összezsúfolt bentlakók lakáshelyzetén, 1941-ben a belgyógyászati épület (a volt ispotály) tetőzetének átalakításával manzárdhelyiségeket alakítottak ki. Itt helyezték el a világi és a szerzetesrendi dolgozókat. A kórházfejlesztési tervekben csak annyi valósult meg, hogy a modern műtővel felszerelt sebészeti épület melletti – akkor már szülészetiként működő –, 1904-ben létesített épületre emeletet húztak. A két épületet egy függőhid-szerű folyosóval kötötték

*A kórház főbejárata és dr. Penkov Iván sebész főorvos
(A fotó 1944. okt. 15-e után készülhetett)*

*A Városi Kórház (Ispotály) hajdani látképe
(Megnyílt 1829. szept. 26-án, lebombázva 1945. március 21-én)*

össze, hogy átviessék a betegeket egyik épületből a másikba. (Ez volt a „sóhajok hídjá”. H. Gy.) Ezzel az ágyak száma 20-szal gyarapodott.

A háborús megpróbáltatások

1944 végére a szovjet hadsereg elérte a Duna keleti vonalát, aztán december 24-re bekerítették Budapestet is. Az ország nyugati felén kegyetlen harcokra lehetett számítani (Hitler hadserege innen védte Bécset), ami sajnos be is következett.

Dr. Wallner Emil kórházigazgató főorvos 69 éves korára való tekintettel 1944. október 1-jétől lemondott az állásáról. Utódja dr. Czukrász Aladár (1889-1956) sebész főorvos lett.

Ahogy közeledett a front, egyre több légitámadás érte a várost és a kórház területét. 1944. december 23-án súlyos bombatalálatot kapott a szülészeti osztály és a férfi sebészet. A frissen műtött betegek mind a romok alatt maradtak. A front ideértével, 1945. március 19-én megkezdték a betegek leköltöztetését a Magyar Nemzeti Bank Jókai Mór utcai óvóhelyére. Március 21-én telitalálatot kapott a belgyógyászati (ispotály) épület, a hajdani Lázár-ház, amelyben az irodák, a raktárak és az irattári anyag voltak elhelyezve. Minden megsemmisült. E helyzetben március 23-án a kórház utolsó betegeit és megmaradt felszerelését is leszállították a bank óvóhelyére. E napon a szovjet hadsereg elfoglalta/felszabadította Veszprémet a német megszállás alól.

*Az 1933-ban megnyílt új szülészeti-sebészeti épület
(Itt látható a „sóhajok hídja” is, itt közlekedtek a beteghordók)*

A városi kórházban szovjet tábori kórházat rendeztek be, ezért 1945. április 15-én a városi kórház betegeit és személyzetét az Irgalmas Nővérek Intézetébe, valamint a mellette lévő Toborzó utcai volt Csolnoky-féle házba költöztették át. A nyári tífuszjárvány következtében oly sok volt a beteg, hogy az Óvári Ferenc utcai volt ipariskolát is igénybe kellett venni és ott helyezték el a fertőző betegeket. Dr. Kopasz Ernő (1916-1997) belgyógyász főorvos emberfeletti munkát végzett. 1946. június 15-én váratlanul visszakapták a városi kórház épületeit és a legszükségesebb fertőtlenítési munkák elvégzése után visszaköltöztek eredeti helyükre. Összesen 184 beteggyat tudtak működtetni.

A világháború utáni események

A háború után a veszprémi kórházban hihetetlenül nehéz körülmények között éltek és gyógyítottak. A gyógyszer- és élelmiszer-hiányt súlyosbította, hogy olyan infláció tombolt, amilyenre még nem volt példa. Élelmiszert a környék falvaiban – lovas kocsival járva – gyűjtögettek, fához az Alsóerdőben jutottak. A kötszert a szovjet tábori kórházakból kidobált szemétből szedték össze, ugyanis rájöttek arra, hogy az nagyon tartós. Kifőzés (sterilizálás) után dr. Kopasz Ernőné sebészeti segédorvos ezzel kötözte be a sérülteket.

1946. augusztus 1-jétől, a forint bevezetése után, lassan és vontatottan enyhült a

hangulat mind a közéletben, mind a kórházban. Kórházfejlesztéről is születtek határozatok, de forrás hiányában ezeket nem tudták megvalósítani.

A mélyreható politikai változások következtében 1950-től az ország valamennyi egészségügyi intézménye egységes szakirányítás alá került. Megyei és városi feladatokat ellátó kórházakat hoztak létre. Ekkor annyi történt, hogy a kórháznak új nevet adtak: „Veszprém Megyei Tanács Kórháza. Veszprém”. Minthogy nem rendelkezett alapvető betegosztályokkal, mint pl. urológia, reumatológia, ideggógyászat stb., elodázhatatlanná vált az érdemi bővítés. Egyértelműen nyilvánvalóvá vált, hogy ekkora kórházban nem lehet megyei szintű ellátást biztosítani.

Az 1950-ik évben eltávolították a kórházból a szerzetes nővéreket, akik csaknem száz éven keresztül a legodaadóbb dolgozók voltak.

Az 1956-os forradalom idején a lövöldözések miatt a betegeket levitték az alagsorba. Különösebb incidens nem történt.

Megkezdődik az ágyszám fejlesztése

1960-ban kezdték el a jelenlegi „A” jelű épület építését, mely 7 szintes és 1964 őszére készült el. Az ágyak száma 320-ra emelkedett és a kórháznak már hét önálló osztálya volt. Azóta van baleseti sebészeti osztály (akkor 54 ágyas), melynek első vezetője dr. Márton Dezső (1919-1987) volt. Ekkor bővült ki a baleseti sebészet egy orthopediai részleggel, itt kapott helyet az onkológiai osztály, a baleseti ambulancia, valamint a 6 ágyas központi intenzív osztály, és az 1600 adag elkészítésére szolgáló főzőkonyha.

A jóváhagyott fejlesztési ütemtervnek megfelelően 1975-ben megtervezték az 1945-ben lebombázott ispotály épület helyén a „D” jelű hétszintes épület megvaló-

A Csolnoky Ferenc Megyei Kórház látképe a húszemeletes ház tetejéről (1994)

sítását, amely 1983-ra készült el 290 ágy befogadására. Itt kapott helyet a két, egyenként 80 ágyas belgyógyászati osztály, az I. sz. általános belgyógyászat (vezető főorvosa dr. Rednik András 1982-2004), a II. sz. belgyógyászat-cardiológiai osztály (vezető főorvosa dr. Porubszky Iván 1982-1989), továbbá a 40 ágyas reumatológia (vezető főorvos dr. Inspurger Antal 1983-2009), a 40 ágyas bőrgyógyászat (vezető főorvos dr. Raffay István 1983-2009), a 40 ágyas ideggyógyászat (vezető főorvosa dr. Fazekas András 1982-1987), a központi laboratórium (vezető főorvosa dr. Seregély Pál 1983-1984), a központi sterilizáló (vezető főorvosa dr. Berényi Édua 1983 óta). A földszinten nyitották meg a 10 ágyas sürgősségi betegfelvételi osztályt is (vezetője dr. Rednik András 1983 óta).

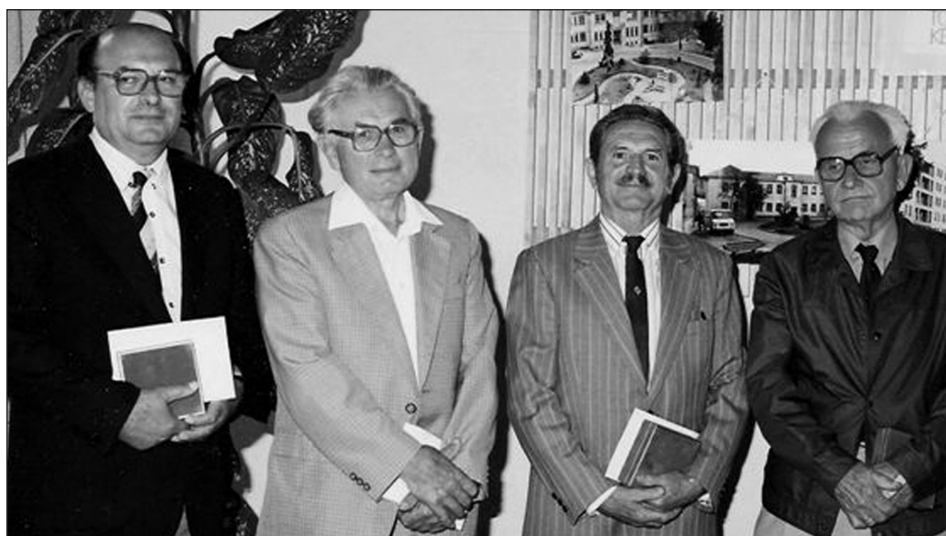
Ezen 300 ágyas új komplexum gyógyászati szolgálatba állítása után, 1993-ban lebontották az 1904-ben épült urológiai, és az 1933-ban épült szülészeti épületeket. A volt szülésház bővítésekor hozzáépített ún. „lepény épület” megmaradt, és itt működnek a karbantartó műhelyek.

A fenti építkezések idején az Egészségügyi Minisztérium 19/1975. sz. utasítása elrendelte az ugyanazon tanáchoz tartozó egészségügyi intézmények szakmai és gazdasági különállásának megszüntetését. Ennek következtében a Veszprém Megyei Kórházhoz integrálták a 152 ágyas Veszprém Megyei Heim Pál Gyermekkorházat és a 110 ágyas zirci Járási kórházat. Az ágyak száma 872 lett. Egyúttal valamennyi gondozóintézetet, valamint az 1974-ben elkészült új Megyei Vérellátó Alközpontot (1959-ben a gyermekkorházban hozták létre, H. Gy.) és az 1976-ban a Komakút téren felépített Megyei Rendelőintézetet.

A fejlesztéssel – mint fentebb olvashattuk –, az intézményben egy sor új, korábban nem művelt profil jelent meg. Tulajdonképpen 1983-tól vált a kórház azzá, amit 1950 óta a nevében hordoz, hogy Veszprém Megyei Kórház. Közben a zirci kórház 1989-ben visszakerült a helyi közigazgatás irányítása alá és önálló Zirci Városi Kórházként működik tovább.

A progresszív betegellátás feltételeit kívánta javítani az újabb épületbővítéssel járó fejlesztés az ún. Cigánydombon az ott lévő összes családi ház lebontásával. 1986-87-ben egy 400 ágyas épület alapozási munkálatait kezdték el, majd források hiányában leállt a munka. Növelte a nehézségeket, hogy az épület süllyedt, hogy a tervet többször módosították, valamint, hogy a belső szakipari munkát mintegy negyven közreműködő vállalat végezte.

A nagy nehézségek árán, Luca-szék módjára készült „E” jelű épület szakaszos-részleges műszaki átvétele végre 1994-ben elkezdődött, és 1995 júliusára utolsónak a gyermekosztály is a helyére került, áttelepült a Hóvirág utcából. Itt kapott elhelyezést a radiológia és a „C” szintű izotóplaboratórium, a fizioterápiás rész a vízmedence-térrel, a sebészet, a szülésház-nőgyógyászat, az urológia, a szemészet, a fül-orr-gégészet, a központi intenzív osztály és a gyermekosztály. Egyúttal a fekvőbeteg-osztályokat kiszolgáló egyéb egységek: az európai színvonalú központi műtőblokk, az aneszteziológia, a patológia, a gyógyszertár, a könyvtár, a központi öltözők stb.

Az első Csolnoky-émlékérem átvevői (1991)

1. Bélafi László, 2. dr. Megyeri István, 3. Hogya György, 4. dr. Kopasz Ernő

Az építkezés és a korszerű gép-műszerekkel való felszerelés költsége 4,5 milliárd forintba került. Az ágyszám 805.

A nagyszabású felavatási ünnepséget 1995. június 21-én dr. Szabó György egészségügyi miniszter nyitotta meg. Az épületet Floidl Imre, a Veszprém-Ber vezérigazgatója adta át dr. Pákozdy János orvosiigazgatónak. Ünnepi zárszót dr. Zongor Gábor, a megyei közgyűlés elnöke mondott. Az „A”, „D” és „E” jelű három épület egymással összeépült és az alagsori folyósokon keresztül is megközelíthetők.

Közben 1994-ben megépült a Művese-állomás is. Előzőleg, 1975-ben, három vesebeteg kezelésével, heti négy órában kezdték e tevékenységet. A Rolicare Rt. pénzen megépült a kórház keleti szélén az 1260 m² alapterületű, minden igényt kielégítő önálló Művese-állomás, ahol 24+2 ágyon folyik a kezelés. A vezető főorvos dr. Akócsi Katalin.

A korszakváltás és szövődményei

Az 1989/90. évi politikai váltások következményeként a hatalmat megszemélyesítő és a kórházi alkalmazottak konfliktusai következtében a légkör bizalmatlanná vált. A Főorvosi Tanács titkos szavazással 5 tagú előkészítő bizottságot választott az elképzelésük megvalósítására, és egy újszerű, az igazgatói testületi vezetési módszer mellett döntöttek. Az 1990. június 26-i határozatuk alapján az 1987 óta főigazgatói teendőket ellátó dr. M. Tóth Antal helyére 1990. július 1-jétől dr. Insperger Antal

főorvost választották meg, aki orvosigazgatóként ténykedett 1992-ben történő lemondásáig. Őt 1992-ben dr. Pákozdy János főorvos követte a baleseti sebészeti osztályvezetői állásának meghagyása mellett.

A 2000-ik évtől kezdve ismét jelentős intézményi fejlesztés kezdődött. Az „A” jelű épület IV. szintjén a traumatológiával egy szinten 1 milliárd forintos beruházást, felújítást hajtottak végre: egy modern, új műtőblokkot létesítettek. Az átadási ünnepség 2006. február 2-án volt, amelyen megjelent dr. Rác Jenő egészségügyi miniszter is. Ezzel a felújítással megoldódott a traumatológiai, az orthopédiai, a szájsebészeti és az idegsebészeti osztály műtőigénye.

A megyei közgyűlés határozata alapján a Csolnoky Ferenc Megyei Kórházhoz integrálták 2004. január 1-jétől a dobai 200 ágyas Szocioterápiás Pszichiátria Kórházat, majd 2007. augusztus 1-jétől a sümegi 155 ágyas kórházat. Az ágyak száma így 1123 lett. Ez utóbbi magával hozta a 200 millió forintos adósságát is. Az évek során felgyülemlett több száz milliós adósság felderítésére 2005 őszén önkormányzati biztost rendeltek ki. Dr. Pákozdy János a javasolt program végrehajtásában nem kívánt partner lenni, ezért 2006. február 23-i hatállyal az állásáról lemondott. Helyét ideiglenesen dr. Szabados György főorvos töltötte be.

A feltárt adósság kialakulásának több összetevője volt. Így például indokolt volt az elfekvő gyógyszerek, valamint a raktáron az anyag- és eszközkészletek csökkentése, az energiagazdálkodás ésszerű megreformálása (a fényforrások százai égtek világos nappal is), az ágyszám és a dolgozói létszám csökkentése. Keresték és megtalálták a költségkímélő működési formát, amely 2009-re pozitív eredményeket hozott.

A számtalan probléma megoldására 2006. július 1-jétől a megyei önkormányzat által megválasztott dr. Rác Jenő, egykori egészségügyi miniszter lett a kórház főigazgatója.

A megyei önkormányzat 2007. december 13-án tartott ülésén döntés született arról, hogy az eddig költségvetési intézményként működő megyei kórházat 2008. március 31-i hatállyal nonprofit zártkörűen működő részvénytársasággá alakítják át. Erre 2008-ban került sor, mikor is dr. Rác Jenő főigazgató bejelentette, hogy a Veszprém Megyei Csolnoky Ferenc Kórház Nonprofit Zártkörűen Működő Részvénytársasággá alakult 2008. április 1. napjával.

A jövő feladata, és megoldásra vár a daganatos betegek gyógyítására szolgáló Onkológiai Centrum évek óta ígért létrehozása, valamint a városi orvosi ügyeleti szolgálat elhelyezése a kórház területén.

A kórház igazgatói

1899-ig a városi önkormányzat egy-egy képviselője látta el a gazdasági vezetői, s egyúttal az igazgatói teendőket is.

1. Treuer József 1817-1829 (ő volt a kórház építője)

2. Suly Antal	1829-1843
3. Ruttner János	1843-1859
4. dr. Ferenczy Alajos	1859-1860
5. Suly János	1860-1867
6. Hets Pál	1869-1870
7. Ferenczy Károly	1870-1883
8. Androvics Imre	1883-1890
9. Szili Horváth Pál	1890-1899

1899-től orvostudor a kórházigazgató. Azóta egy kézben összpontosul a szakmai és a gazdasági vezetés.

1. Dr. Csolnok Ferenc	1899-1926		
2. Dr. Pillitz Pál	1926-1927		
3. Dr. Wallner Emil	1928-1944		
4. Dr. Czukrász Aladár	1944-1946		
5. Dr. Steiner Andor	1946-1952		
6. Dr. Galács Lajos	1952-1957		
7. Dr. Koltai Vilmos	1957-1959		
8. Dr. Hegedűs Károly	1960-1966		
9. Dr. Márton Dezső	1967-1970 (megbízottként vezette a kórházat)		
10. Dr. Seregély Pál	1970-1971	– „ –	– „ –
11. Dr. Arany László	1971-1974		
12. Dr. Paulik György	1975-1983		
13. Dr. Kormos László	1983-1987		
14. Dr. Rác Ilona	1987 (megbízottként vezette a kórházat)		
15. Dr. M. Tóth Antal	1987-1990		
16. Dr. Insperger Antal	1990-1992		
17. Dr. Pákozdy János	1992-2006		
18. Dr. Szabados György	2006 (megbízottként vezette a kórházat)		
19. Dr. Rác Jenő	2006. július 1-jétől		

IRODALOM ÉS JEGYZETEK

- Gutheil Jenő* (1979): Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém.
- Takács Lajos* (1987): Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága. Veszprém.
- Hungler József* (1988): Veszprém településtörténete. Veszprém.
- Hogya György* (1983): A veszprémi kórház története. Veszprém.
- Hogya György* (1995): Veszprémi kórházigazgató főorvosok. Veszprém.
- A Veszprém Megyei Csolnok Ferenc Kórház az ezredfordulón. Veszprém, 2000.
- Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve. Bp., 1934.
- Kórházi Híradó: 1990/2., 1994/1-2., 1994/5., 1997/1-2., 2004/1., 2004/2-3., 2007/3. számok
- Aréna, 1990. július 6.
- Napló, 1990. június 29.
- Veszprém Megyei Levéltár, V. 106. Veszprém város kórházának iratai. V. 171. Veszprém város tanácsülési jkv. 1898. február 8. és február 14.
- Orvosi Könyvtár Archívuma. Megyei Kórház, Veszprém.
- Veszprémi 7 Nap, 1995. június 23.

Száz éves a Balatoni vasút

ALBRECHT SÁNDOR

KÖZEL MÁSFÉLSZÁZ ESZTENDEJE KEZDŐDÖTT a balatoni fürdőhelyek intenzív fejlődése, amikor megindult a Déli Vasúton a forgalom. A múlt század elején épült ki a Balatoni Vasút, magába foglalva az Alsóörs-Veszprém szárnyvonalat. Megépítése hatalmas munka volt! Nagy szintkülönbséggel kellett megküzdeniük a tervezőknek. Az építés során roppant föld-, agyag-, szikla- és kőtömeget mozgattak meg, míg végül elkészült az emelkedőkkel, lejtőkkel váltakozó, merész ívekkel tűzdelt vaspálya. Babocsay Herman és Baján János mérnökvállalkozók cége volt a kivitelező. Helyi napszámosok, fuvarosok, alföldi kubikusok, horvát, dalmát és olasz munkások dolgoztak a vonalszakaszon, a kor színvonalához képest meglepő gyorsasággal, szakszerűséggel.

1909. július 8-án nyitották meg a 20 km-es vonalat. Az előkelőségeket díszvonaton utaztatták végig, s ünnepélyes külsőségek közepette adták át a forgalomnak a várva várt gőzvasutat. A füttyös vicinális kezdettől beépült a tágabb környék életébe.

Az egykori kisállomás, ma Bakterház Restaurant

Már az e vonalhoz tartozó Jutas-Veszprém 5 km-es távon is igen erős, 62 méteres szintkülönbséget kellett legyőznie a szerpentinben kapaszkodó gőzmasinának. Lebilincselő szépségű, minden évszakban varázslatos látványt nyújtó tájékon szállította a népszerű vicinális a környék népét, az utazó törzsközönseget dolgozni, piazogni, tanulni, nyaranta ezreket a Balatonra.

Szerettük a vasutat! Vele és belőle is éltünk. Nemzedékék álltak mindvégig a szárnyaskerek szolgálatában.

Veszprém belső pályaudvaráról délnek kanyarodott a kis szerelvény. A kereskedelmi (a mai Kossuth) iskolánál húzott át a Palotai (ma Budapest) út fölé alsóörsi vöröskő pillérekre emelt hídon. Beláttunk a Kossuth Lajos utcába, a Búzapiactérre (ahol most a Hotel Veszprém áll), és máris a Honvédlaktanyára érkeztünk. Meggyespusztán valahányszor csak néhány utas kedvéért állt meg a vonat. Innen óriáskanyarral gurultunk Szentkirályszabadja vasútállomásra. A Remete-völgyön átrobogva hirtelen mesés látvány tárult elénk. A mélyben alattunk pompázott a Balaton felejthetetlen víztükre. A távolban Kenese magaspartjai, az aligai öböl. Sárkuta, azaz Balatonalmádi-Remete-völgy váró pavilonja meredek töltésre épült. Innen tovább villák, nyári lakok, préházak füzérének bájos látványa kísért bennünket Öreghegyre. Aztán vonatunk széleseben vágatott lefelé illatos gyümölcsösök üde lombtengerében a nádas partján futó balatoni vasútvonalhoz. Káptalanfüredtől a sík vízparti pályán gurultunk az Aprósi és Öregréti dülők vízre hajló sávjába épített alsóörsi állomásig.

Hatvan éven át élt a szárnyvonal. A vonatokra, vasutasokra személyesen már csak az idősödők emlékeznek. 1969. szeptember 30-án, keddi napon 18.30 órakor indult utolsó útjára Alsóörsről Veszprémbe Németh Árpád állomásfőnök búcsúztatásával, szomorkodó helybeliek jelenlétében az utolsó szerelvény, amely a magyar vasutak történetének egy helyi, nagyszerű korszakát zárta le. A fölvirágozott 375-ös gőzmozdony vontatta szerelvényt sokan még el is siratták...

Október 1-jén 0 órakor a közlekedésből kikapcsolták a már korszerűtlennek, gazdaságtalannak mondott vasútvonalat. Közútra terelték a forgalmat. Autóbuszokba ültették a népet. Mindezt dr. Csanády György közlekedési miniszter Pap Jánossal, a megyei párttitkárral egyetemben történelmi pillanatnak minősítette. Megfellebbezhetetlen döntésük után a vaspályát is fölszedték. Végérvényesen visszafordíthatatlanná lett a széles közvélemény ellenérzését is kiváltó művelet. Nem is gondoltuk akkor, hogy Európa leendő, talán legvonzóbb nosztalgia-vasútvonalától fosztottak meg bennünket...

Gyűjtögetem az emlékeket. Alsóörsi öreg állomásépületünk remekbe faragott vöröskő lábzata a múlt század elején itt dolgozott olasz kőfaragók keze munkáját dicséri. Lassan kicsorbulnak, töredeznek a peron sárga keramitkockái... A szélső, rozsdálló vágány mellett „kiszáradtan” állt a Magyar Állami Gépgyárban készült vízköpő-kút. Belőle valaha a Balatonból „itatták” a gőzösöket. A strandbejáratnál pedig, bár gondjaviselten, az egyik kiszolgált sorompó árválkodik. Régi darab! Bálatalnalmádi-Öreghegyen a 375-ös kiszolgált masina, valahai utazásaink büszke erőgépe, emlékidéző múzeális darabként Remetevölgynél a nyaktörő lejárát emlékeztet még. Szabadiban már a múlté a vágánypár, a raktárépület. Meggyespusztán kőből faragott ivókút dacol az idővel. Az elillant évek átfomálták a Honvédlaktanyát, át az egykori belső pályaudvart...

Öregszik a vasút? Sokszor jósolták, hogy kiszorítja az autó, a busz, a repülő. Ám az idő eddig azt bizonyította, egyszersmind sugallja: a holnap világában is pótolhatatlan!

* * *

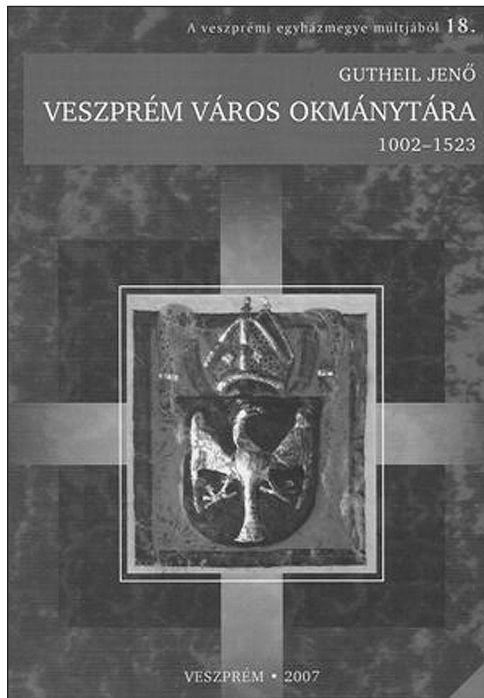
A Balatoni Vasút centenáriumát az északi part teljes hosszában megünnepelték június 27-én, többek között az ekkor végiggördült nosztalgiavonat állomásonkénti fogadásával is.

KÖNYVSZEMLE

Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002-1523) / Kiadásra előkészítette: Kredics László, szerk.: Hermann István. – Veszprém: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár; Veszprémi Érseki Könyvtár, 2007. – 419 p. + mell. – Társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból egyaránt fontos kötetet jelentetett meg a kiadó, olyat, amelynek anyaga 1953 óta, amikor Gutheil Jenő (1887-1963) befejezte az oklevelek feldolgozását, kéziratban volt. E forráskiadvány a veszprémi püspökség és a káptalan levéltárában megmaradt 215 olyan latin nyelvű oklevél teljes szövegét tartalmazza, amelyek közvetve vagy áttételesen kapcsolatban vannak Veszprém középkori történetével. Azért is fontos ezek nyilvánossá tétele, mert számos kutatási területen adnak értelmezési lehetőséget, adatszerű megközelítést a kutatók munkájához. A mai (latinul nem tudó) olvasó számára az oklevelek jellegéről, tartalmáról úgynevezett (magyar nyelvű) fejregeszték adnak segítséget, tájékoztatást.

„A kiadás során alapul vett kézirat nem a szerző eredeti kézírata, hanem annak Kredics László által az 1970-es évek derekán kiadásra előkészített, Fügedi László által lektorált változata volt. Ennek szövege az eredeti kéziratétól csupán néhány ponton tér el. A sajtó alá rendezőknek már módjukban állt élni az ultraviola lámpa adta lehetőségekkel” – írja az előszóban a szerkesztő, utalást téve arra, hogy az oklevélvizsgálat új megoldásával addig fel nem tárható szó- és mondatrészeket lehetett megjeleníteni, s ezzel jobban értelmezhetővé váltak az oklevélszövegek. Az eredeti kézíraton két nagyobb változtatás történt: az egyik, hogy elhagyták a szerzőnek az okmánytárhoz írott tartalmi bevezetőjét (mert az Árpád-kori Veszprém című kötet megjelentetésével ez indokolatlanná vált), s a második: átalakították (korszerűsítették) a kézirat név- és tárgymutatóját.

A kiadást előkészítők részéről nem csak szakmailag indokolható az eredeti Gutheil-előszó közlése, hanem a személye, a munkája iránti figyelmességgel és megbecsüléssel is, mert nélküle aligha létezhetne ez e mű. Érdemes ebből néhány mondatát idézni, mert rávilágít arra az elkötelezettségére, amely városunkhoz, ehhez, az Árpádok korában jelentős királynéi székhelyhez, de az ő kutatói évtizedeiben már modernizálódó, iparral, iskolákkal, közigazgatási és más hatóságokkal rendelkező, a múltját már-már majdnem elfelejtő településhez kötötte: „...*két célt szeretnék szolgálni. Az első a helytörténetírás munkálása. Több mint négy évtizede, hogy veszprémi lakos lettem. Mint mindenkit, engem is megfogott ennek a városnak történelmi levegője, az impozáns barokk lepel alatt rejtőző régmúlt. Igyekeztem tájékozódni. Nehezen ment...A második cél, amelynek kedvéért az okmánytárat összeállítottam: egyszer már megkezdeni a veszprémi káptalani levéltár gyönyörű anyagának közzétételét... Átnézve a veszprémi káptalani levéltár egész középkori anyagát,*

jelen okmánytárba a Veszprém városára vonatkozó okleveleket igyekeztem felvenni. A városra vonatkozó legkisebb adat is elég volt ahhoz, hogy az oklevelet lemásoljam és közzétegyem, hiszen egyik célom az volt, hogy a lehetőséghez képest mennél több oklevelet publikáljak... Okmánytáram és ennek összeállítása közben négy és fél éven át végzett tanulmányaimat foglaltam össze abban a jóleső tudatban, hogy munkámmal némi szolgálatot tehettem Veszprém városának, egyházmegyének és a magyar tudománynak.”

Természetesen, számos oklevéltár-kiadvány is ösztönzője volt, s talán a hozzá legközelebb álló mindenképpen, a négykötetes A veszprémi püspökség római oklevéltára (1896-1907) és az ezekhez tartozó bevezető kötet.

És egy történet, amikor a kutatók nem tudnak egymásról, munkájukról: Amikor Gutheil 1953-ban befejezte az okmánytár összeállítását, ugyanebben az évben megjelent Kumorovitz Lajos Bernát Veszprémi regeszták című kötete, amely az 1301 és 1387 közötti időszakból a veszprémi egyházi levéltárak anyagából válogatott magyar nyelvű összefoglalókat és néhány latin nyelvű, eredeti oklevélszöveget tartalmazott. Ami Gutheil előnye volt: nem mikrofilmről, hanem (többnyire) az eredeti oklevelekből dolgozott, s ezért munkája hitelesebb, pontosabb lett.

Az okmánytárban a források időrendben követik egymást: az 1. számú az 1002-ben kiadott, amelynek a regesztája a következő: „*Szent István veszprémi oklevele, a veszprémi püspökség ún. alapítólevele. István király négy várat, Veszprém,*

Fehérvár, Kolon és Visegrád várát és azoknak megyéjét rendeli a veszprémi Szent Mihály székesegyház alá, és Veszprém megyében Ósi, Kér, Berény és Füle falvakat, Kolon megyében Marcalfőt és Visegrád megyében Szentendrét adományozza a veszprémi Szent Mihály egyháznak.” (A kutatók ezt az oklevelet inkább már egy meglévő, működő püspökség adománylevelének tartják – T. J.)

Az utolsó, a 215. számmal jelölt 1523. évi oklevél regesztája: „*Wárdai Pál püspök jóváhagyja és megerősíti Körmendi Balázs kanonok és Bikádi Ferenc oltáropap oltárcseréjét.*” E kettő között Veszprém szinte kimeríthetetlenül sok információt tartalmazó oklevélanyaga a különböző területeken vizsgálódó kutatók számára évtizedeken át nyújt még forrásanyagot. Természetesen, a civil helytörténészek, a város múltja iránt érdeklődő olvasók számára is hasznos lehet a kötet lapjainak forgatása.

Elsősorban a kutatók munkájának segítségével szolgál a Függelék anyaga: az átiró oklevelekben közölt forrásszövegek jegyzéke és az értelmező-magyarázó bevezetővel is ellátott igen részletes, hetven oldalnyi név- és tárgymutató. (Ez utóbbiban az okmánytárban előforduló nevek és a történeti irodalomban rögzült névvariánsok szerint is lehet keresni.)

A mű értékét az is jelzi, hogy számos szakember tartotta érdemesnek és fontosnak, hogy közreműködjön a kézirat kiadásában. Ők a következők: Kredics László, Hermann István, Érszegi Géza, Solymosi László, Győri Éva, Karlinszky Balázs.

Az Utószót író Solymosi László gesztus értékű sorai is rávilágítanak a mű és alkotója érdemére: „*Gutheil Jenő munkája nemcsak Veszprém városközépkori történetének, helyrajzának, hanem a középkori magyar egyház-, társadalom-, gazdaság-, jog- és művelődéstörténetnek is megkerülhetetlen forrása. Kiadása tisztelgés a tudós középorkutató emléke előtt és egyben megnyugvás mindazoknak, akik valaha felelősséget éreztek azért, hogy a gazdag forrásanyag – Gutheil Jenő szándéka szerint – közkinccsé váljon.*”

TÖLGYESI JÓZSEF

* * *

Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek feleletei az úrbéri kilenc kérdőpontra 1768 –1782. – Veszprém: Veszprém Megyei Levéltár. 2007. – 311 p. – Fontos, hiánypótló művet jelentetett meg a megyei levéltár, amikor a Lichtneckert András szerkesztette kötet kiadására vállalkozott, hiszen a (hely)történészek egy mutatókkal jól felszerelt levéltári forrásgyűjteményt vehetnek kézbe. A szerkesztő egy gyakran használt forrástípust, Mária Teréziának az úrbérre vonatkozó kilenc pontos kérdőívére adott Veszprém megyei válaszokat igyekezett teljességre törekvően feltárni.

A kötet 137 vallomást tartalmaz. Ezekben a községek, mezővárosok bírái és esküdtjei vallanak településük jogi, társadalmi és gazdasági viszonyairól.

Az úrbérrendezés előkészítését, az eskü alatt elmondottak írásba foglalását és az

ezzel összefüggő számos feladatot a biztosok viszonylag rövid idő alatt, legtöbb helyen két hónap alatt elvégezték. Ezáltal a 18. század legfontosabb közigazgatási feladatát oldották meg.

Miért volt minderre szükség? Az úrbér ügyében eredménytelen országgyűlés és a nyugat-magyarországi parasztmozgalmak hatására Mária Terézia úrbéri pátenst adott ki, mellyel egyrészt a földesurak és jobbágyaik viszonyát igyekezett korszerűn szabályozni, megakadályozni a földbirtokosok túlkapásait, s nem utolsósorban: növelni az állami bevételeket.

Mária Terézia minden megyébe egy királyi biztost nevezett ki, akik a helytartótanács felügyelete alatt igyekeztek érvényt szerezni a királynő elhatározásainak. A részfeladatokkal megbízott vármegyei tisztségviselők pedig egy szöveges mintákat tartalmazó útmutató alapján dolgozhattak.

A jobbágyok feleleteit azon a nyelven rögzítették, amelyet az adott településen leginkább használtak. Veszprém megyében ez a magyar és a német volt.

A válaszokat egyértelműsége törekedve, a kérdésekkel összefüggően jegyezték le. S minden iratot szigorúan aláírtak és lepecsételtettek. De akiket valamilyen hamisságon rajtakaptak, azokat példásan megbüntették.

A vallomástételek során a földesúr, illetve annak képviselője is jelen lehetett, de a vallomásokba nem szólhattak bele.

Néhány példa a jobbágyoknak feltett kérdések közül:

1. Vagyon-é mostanság urbariuma ezen helységnek? Ha vagyon, minémű az? Mennyi időtől hozatott bé?

2. Ha urbariuma nintsen, a' jobbágyi kötelességet teszik-é contractus [szerződés] szerént mind a jobbágyok, mind a' zsellérek. Mennyi ideje már annak, hogy azon bévett szokás kezdődöt?...

3. Azhol urbariumok avagy contractusok nintsenek, mibül álló a' jobbágyásznak és zselléreknek adózása és kötelessége, a' ki mostanság szokásban vagyon?...

7. Adnak-é az itt való lakosok az földes uraságnak kilenczedet?...

9. Ezen helységnek lakosi örökös jobbágyok-é vagy nem?

Részlet a veszprémi anyagból:

Veszprém
1768. december 5.

„Alább megírtak praesentium per vigorem recognoscályuk, hogy mi ez alább írt napon és esztendőben Fölséges Aszonyunk kegyelmes parancsolatyának értelme szerint, a' Tekintetes Nemes Veszprim Vármegyének exmissiójából jöttünk ki ezen Nemes Vármegyében helheztetett ugyan Veszprim nevezetű városban, holott is nemzetes és vitézljő Janovics András és Szabó András uraiméknak, ennek mint az itt való Veszprém Nemes Káptalan fiscalissának, amannak ismét mint a' méltóságos mostani püspök úr eő excellentiája exactorának jelenlétekben előnkben bírván fönt nevezett városiaknak előljáróit, nevezet szerint pedig Horváth Mihályt városi bírót, Kazó Istvánt, Szaur Jánost, Oslányi Lászlót, Varju Pétert, Bognár Jánost tanácsbé-

li eskütteket, Keresztesi Szabó Miklós várossi embert és Zsolnai Pált vásárbíró, és azokat megesküttetvén, Felsőes Aszonyunk által kegyelmessen kiadott kilencz punctomokra megkérdeztvén s examinálván, ekképpen adtak feleletet tudniillik.

Ad 1-um. Igenis vagyon urbarioma ezen városnak, mely 1748. esztendőben a' Tekintetes Nemes Vármegye által elaboráltattván, a' felsőes curia által is azután approbáltatott, melynek, ami az urbarialis regulára czéloz (mivel magában a processus igen nagy), azon punctomit itt az előljárók sub numero 1-o beadgyák.

Ad 2-um. Ezen urbarium előtt pedig még néhai méltóságos veszprémi püspök gróff Eszterházi Imre úr eő excellentiájátul volt nekik és vagyon most is kezeknél 1723-ik esztendőben kiadott örökös contractusok, melyet is, hogy akorbéli városiak acceptálni nem akartak, egynihányot a' tanácsbéliek közül Pápa városában megtömlöczöztettvén ez titulált akkori méltóságos püspök, és így osztán kintelenítettek azon contractusra állani, mivel annak előtte soha ezen város senkinek semit sem adott, és senkit földesurának nem ismért az egy koronás fejedelmen kívül, s ugyan ezen contractust is párban itten az előljárók sub numero 2-o beadgyák."

Részlet a veszprémi káptalan birtokrészét alkotó Rátót válaszaiból: „Ad 1-m, 2-dum et 3-ium. Ezen helységben az Tekintetes Veszprémi Káptalan részirül lévő jobbágyoknak egyéb urbarioma vagy contractusa nem volt, hanem a'melly itt sub numero 1-o producaltatik, és az 1727-dik esztendőben adattatott ki, és mindekkoráig is a'szerint tractáltattak az árendafizetésben. Ezen contractus előtt pedig a' földesuraság rendelése szerint fizettek 55 forint árendát, és más egyéb praestatiokat tettek..."

A szakirodalom szerint 1768–1773 között Veszprém megyében 128 településen hajtották végre az úrbérrendezést, és készítették el az urbáriumot. Az úrbérrendezés befejeztével a biztosok leadták a vármegyének a jobbágyok vallomásait, és jelentést tettek.

A levéltári kutatás alapján 137 paraszti vallomás került elő. Csupán Nagyvázsöny mezőváros, Márkó és Vöröstó községek válasza hiányoznak a forráskiadványból. Négy mezővárosban – Devecser, Palota, Pápa, Veszprém – „nem történt úrbérrendezés”. Veszprém esetében a várossal kötött 1702. és 1723. évi, és a nemességgel kötött 1725. évi „szerződések” után a vármegye 1748-ban kiadta az urbáriumot, amelyet a királyi ítélőtábla 1748. május 8-án módosított.

A forrásgyűjtemény a helytörténeti kutatások egyik kiindulópontja lehet, ugyanakkor az oral histori, a mentalitás-, a jog-, a gazdaság-, a nyelv- és az írástörténet szakemberei is sokat meríthetnek belőle.

A kilenc kérdőponthoz, illetve a válaszokhoz rendszerint mellékleteket is csatoltak (urbáriumok, úrbéri és telepítési szerződések, úrbéri összeírások), amelyekre a vallomástételekben gyakran hivatkoztak is. Az urbáriumok, az úrbéri és telepítési szerződések önálló kötetben jelennek meg. A kutatók számára a két kötet együttes használata ajánlott.

A jelen kiadvány tartalmazza a források lelőhelyeit, a forrásközlés módja fejezetben pedig a szövegközlés során alkalmazott helyesírási elvekről kapunk tájékoztatást.

A kötetben bőségesen szerepelnek német nyelvű források is, hiszen a német többségű településeken, értelemszerűen, e nyelven készültek a vallomások.

A forrásgyűjtemény végén latin és német szöszedet, hely- és személynév-mutató, irodalomjegyzék és német nyelvű összefoglaló található. A mondanivalót Gáty István dokumentumfotói gazdagítják. Az igényesen megformált kötet a Nyomdakész Kft. munkáját dicséri.

SEBŐ JÓZSEF

* * *

Sashalmi István: „Fiúk! Előre!” Az 1848/49-es honvédgyalogság 6. „veszprémi” zászlóaljának emlékére. – (Szerk.: Felföldi Gábor) Pannon Egyetem, Veszprém és a HM Zrínyi Kht. – Zrínyi Kiadó, Budapest közös kiadása. – 253 p. – 2008. március 12-én a Pannon Egyetem E-épületében a márciusi ifjak, valamint a 6. és a 70. „veszprémi” zászlóalj katonáinak tiszteletére Kristóf János oktatási és akkreditációs rektorhelyettes, illetve Kovács Sándor ezredes, a HM Nyugat-magyarországi Hadkiegészítő Parancsnokság vezetője emléktáblát lepezett le. De, hogy kik is voltak az említett zászlóaljak katonái, arról ez idáig nagyon keveset tudtunk. E könyv által azonban újabb fehér folt tűnt el Veszprém történetéből, hiszen mindmáig hiányzott a 48-as veszprémi honvédek történetének megírása. Erre vállalkozott Sashalmi József, amikor korabeli dokumentumok, illetve hadtörténeti munkák vonatkozó részeinek „bevágásával” összegyűjtötte a kötet anyagát. Ám ami a könyv erénye, az egyben hibája is: rengeteg dokumentum sorakozik a kötet lapjain, időrendben, mintegy dokumentumgyűjtemény-szerűen, ám e források értékelésével, összevetésével, kiegészítésével többnyire adós maradt a szerző. A kötet ezáltal kissé eklektikus.

A könyv címe sem egyértelmű. A főcím egy idézet, de, hogy honnan származik, ez csak jóval később derül ki. A „...zászlóaljának emlékére” végződésű alcím úgyszintén bizonytalanságban hagyja az olvasót, elsősorban a műfajt illetően: voltaképp mit is tart a kezében.

A bevezetőben legalább vázlatosan le kellett volna írni, mit is olvashatunk: pontosan minek a történetét, mi alapján, kik is voltak e nevezetes zászlóaljak honvédei, hol, merre harcoltak. Helyettük inkább érzelmi indíttatású útmutatót kapunk, bizonytalanságban marad az olvasó, s csak fokozatosan, a szövegben előrehaladva derülnek ki fontos és lényeges tények és adatok: milyen dokumentumok alapján hogyan született a mű, kicsoda voltaképp Szalkay Gergely... Ám az idézetek tűzijátéka sok mindenért kárpótol: mozaikszerűen jól kiegészítik egymást.

A mű gerincét Szalkay Gergely visszaemlékezései adják, aki a „veszprémi” 6. zászlóalj utolsó parancsnoka volt. Az ő feljegyzései ugyan megsemmisültek a világi fegyverletétel után, de visszaemlékezéseit 1851-ben megírta *Szenttamástól Világosig a 6. zászlóalj történetéről* címmel, majd 1881-ben újabb jegyzetekkel egészítette ki.

Különösen értékesek az első fejezetek, amelyekből sok mindent megtudhatunk a

nemzetőrség veszprémi szervezésére vonatkozóan. Francsics Károly, a naplólíró borbélymester már 1848. április 2-án „célba lövöldöző” embereket látott a város határában. *„Mindnyájan nemzeti jellel – szőrfonálból kötött karpereccel karjaikon, s nemzeti kokárdával kalapjaikon – valónak kitűzve, mely díszítményre némelyik oly kevély volt, hogy annak az isten a megmondhatója.”*

Majd az újabb érdekes dokumentumok közül egy: István nádor királyi helytartó „Öfelsége utólagos jóváhagyásának reménysége alatt” kinevezi az első honvéd zászlóalj parancsnokait, hiszen a szerbek és a horvátok egyre nyíltabban láznak az új magyar kormány ellen. Itt a szerkesztő-szerző hangsúlyozza, hogy a hadsereg gyors felállításával Batthyány nagyot alkotott, méltán nevezhetjük őt a „honvédség atyjának”. Az új zászlóaljhoz Batthyány olyan tisztet keresett, akik elkötelezett hívei a magyarság ügyének. Ám Veszprémben – nem úgy, mint másutt –, önkéntes közkatonákból sincs hiány. A Veszprémben jelentkezettek között volt Petőfi István, az akkor már neves költő öccse, aki ekkor Várpalotán volt mészáros, s lelkesedésének verseiben adott hangot: „Szembe szállhat ezer halál én velem, / Reám tudom nem fog szállni félelem...” Később a zászlóalj egyik századparancsnoka lett. Kitüntette magát Komáromnál és Buda ostroma során. Katonái ezek után acélembernek nevezték.

A 6. „veszprémi” honvédzászlóalj toborzási körzete Fejér és Veszprém megyék területére terjedt ki. Az események gyors előre haladtával Csány László kormánybiztos június közepén elhatározta, hogy az eredetileg tartalékként szereplő veszprémi zászlóaljat az első vonalban veti be. *„Az egyenruha hiányzott, ki-ki a maga öltönyében állt ki, közbe-közbe azonban némelyek fején lelete látni csákót. Fegyvernek volt puska, hosszú fanyélre készült vasdárda, továbbá szinte hosszú nyelekre csinált balaskák, rézfokosok, s nemkülönben kihegyezett hosszú kaszák...”* – írta Francsics Károly az indulókról.

A búcsúztatásra a Kapuvári-ház előtt került sor, ahol a zászlóalj parancsnoka, Szabó Zsigmond lelkesítő beszéde után a sereg Szeged felé vette útját. Innét a Délvidékre vezényelték őket, mert az ott állomásozó magyar erők első támadását a szerbek Szenttamásnál visszaverték. Ezek után került sor a második támadásra, immár a veszprémiek részvételével. Ez volt számukra a tűzkeresztség. Ám ez az ostrom is sikertelennek bizonyult. *„...mi hátrább mentünk annyira, hogy már kívül voltunk a lőtávon, s itt ismét megállottunk, azt hívén, hogy majd kisé kinyugszunk és falatozunk, ismét előre fogunk menni, és még majd ezután lesz valami a rácz evésből.”*

A sikertelen szenttamási ostrom után megváltozott a hadi helyzet, a veszprémieket Szolnok alá vezényelték.

Időközben, 1849 januárjában, Veszprémet megszállta a császári sereg. Francsics erről így ír: *„...18-án már sárga-fekete zászlók lobogtak, egyik a vigyázótornyon, a másik a városház padlás ablakából lafogott ki...Oly átkozott csendes, makacs hallgatás fogott körül bennünket, mint a az egész világ megnémult volna...”*

A zászlóalj szinte minden jelentős csatában ott volt.

A világosi fegyverletétéről így számol be Szalkay Gergely: „Nem mertem zászlóaljam eleibe lépni, mert nem tudtam volna szólni a fájdalomtól, tehát magamhoz hívtam a századosokat, és elbeszéltem nekik a mit hallottam, és kértem őket, hogy adják tudtára ezt századaiknak; s mondják meg egyszersmind a derék honvédeknek: hogy én, a fájdalomtól leverve nem szólhatok hozzájuk, hanem önök által üzenem nekik, miszerént a szegény elárvelt haza, és a megcsalott nemzet nevében fogadják el tőlem a köszönetet hűségükért s önfeláldozásukért, tőlem, ki tanúja valék vitéségüknek, hűségüknek és bátorságuknak, ki tanúja s egyszersmind részes társa valék gyötrelmeiknek s szenvedéseiknek – fogadják egyszersmind köszönetemet irántami hűségükért, tiszteletük és szeretetükért; és kérem őket, küzdjék le fájdalmaikat s nyugodjanak meg rajta, ha most más jutalmat nem nyerhetnek ennél, s találják fel vigaszukat azon öntudatban: hogy kötelességeiknek híven megfelelték!”

A kötet végén a szerző különböző források segítségével felsorolja a zászlóaljnál szolgáló tiszteket rövid pályafutásukkal együtt. Ebből megtudhatjuk, hogy Szalkay Gergely 1811-ben született Kecskeméten polgári családba, a gimnázium hat osztályát is ott végezte. 1831-ben besorozták a császári-királyi 32. sorgyalozegredbe, ahol két évig közvitéztként szolgált. Tíz év után, 1841-ben, őrmesterként szerelték le. Az első honvéd-zászlóalj toborzásának hírére jelentkezik, és Veszprémbe irányítják hadnagyként. A későbbi parancsnok tisztársai kérésére vállalta a krónikás feladatát. 1849. április 2-án mint rangban legidősebb százados, átveszi a zászlóalj parancsnoki tisztét. Harcolt a tápióbicskei csatában, Isaszegnél, Vácnál, Nagysallónál és Komáromnál. Buda ostromakor sem tud tétlen maradni, s engedély nélkül rohamra vezeti zászlóalját. Részt vett a Vág menti harcokban. Június 16-án őrnaggyá léptetik elő, s kinevezik (hivatalosan is) a zászlóalj parancsnokává. Az I. hadtesttel teszi le a fegyvert Világosnál. A fegyverletétel után bujdosni kényszerült, s hamarosan visszakerül szülővárosába, Kecskemétre. 1867-ben ő lett a helyi honvédegylet elnöke. Irodalommal, nyelvekkel is foglalkozott, s franciából fordított. 1887-ben, 77 éves korában hunyt el Kecskeméten. Emlékezései a helyi újságokban is napvilágot láttak. Fénykép, rajz azonban nem maradt róla.

Sajnos, a kötetben bosszantó nyelvi-stilisztikai hibák is előfordulnak. A hivatkozások sem igazán szakszerűek. A könyv borítólapja is lehetett volna kicsit igényesebb, például kemény kötésű, illetve fóliázott.

SEBŐ JÓZSEF

* * *

Múltidéző – immár hetedszer. Csizsár Miklós szerk.: Veszprém a világválság éveiben 1929-1935. – Veszprém: Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2009. – 164 p. – Az idei Gizella-ünnepségekhez kapcsolódóan *Veszprém város és a veszprémi polgárok élete a helyi sajtó tükrében* című sorozat újabb kötete látott napvilágot. Most az 1929-35 között, a gazdasági világválság éveiben írott, a veszprémi sajtóban megjelent cikkekből olvasható egy kötetnyi dr. Csizsár Miklós szerkesztésé-

ben. A tematikus egységek előtt a szerkesztő informatív, ugyanakkor ráhangoló előszavai olvashatók.

A válogatás elején, Debreczeni János polgármester előszavában, a következőket olvashatjuk: „*A kötet, amit most a tisztelet olvasó a kezében tart, ráadásul igencsak aktuális – a történelem ismétli önmagát –, mégpedig a címében is megjelölt tartalma miatt <Veszprém a világválság éveiben 1929-1935>. Szeretném hinni, nem csak a véletlen műve, hogy éppen ezt az időszakot dolgozza fel ez a kötet, de ismerve egy-egy könyv előkészítési, szerkesztési munkálatait, azt gondolom, sajnós, napjaink aktualizálják ezt a témát, s nem fordítva történt a dolog. Nem a szerző kereste a témát mai gondjainkhoz igazodva, hanem, sajnós, a ma <történelme> találkozott a könyv témájával.*”

Valóban, egy olyan kor dokumentumait olvashatjuk, amely mindenben nagyon hasonlít napjainkra.

Az első témakör a *Munkanélküliség, inségakció* címet viseli. Ez idő tájt a 740 veszprémi kisiparos kétharmada segéd nélkül dolgozott. Az egyetlen, gyárnak nevezhető középüzem, a Buhinvölgyben található kötő- és szövőgyár leállt, s mintegy kétszáz munkása az utcára került. A város 1930 őszén ötvezer pengő hitelt vett fel, melyet a munkanélküliség hatásainak csökkentésére használtak fel. Az inségakció során (1931) 1240 család 4 782 tagja részesült segélyben. Naponta 180-200 ingyenebédet osztottak ki az inségkonyhán.

1932 márciusában a Veszprémi Hírlap már arról számolt be, hogy van valami, amivel Veszprém is büszkélkedhet, ez pedig a szegénygondozás, amit példászerűen oldott meg a város, és számos cikk jelent meg a *pártoljuk a hazai ipart* témában.

Városmarketing már hetven évvel ezelőtt is létezett. Bizonyosság erre az, hogy 1932 júliusában pályázatot írtak ki megvalósítható ötleteket várva. Rövidesen nyomdafestéket láttak a sorszámozott propaganda-levelezőlapok, plakátokat adtak ki, s megszületett a fizetővendégfogadó-hálózat, turistaház épült. Sőt: 1935-ben már a Balaton – Veszprém – Bakony Ünnepi Hetek Rendezvénysorozat kínált nyári kulturális élményeket. A Magyar Filmhíradó úgyszintén megjelenítette a város természeti és kulturális értékeit. Az újonnan felépített „Bakonyi ház” az ország második szabadtéri néprajzi múzeuma lett. A székesegyházban egyházzenei hangversenyeket tartottak, a várat pedig éjszakai díszkivilágítással látták el.

A kulturális életet fellendítendő, életre hívták a Veszprémmegyei Történelmi, Régészeti és Néprajzi Társulatot. A Tűztoronyból pedig toronyzene szólt. A város határában Laczkó Dezső piarista tanár, múzeumigazgató emlékére forrást foglaltak. Rövidesen szlogen is született: *a magyar Salzburg*.

A *Diákélet-leventék-cserkészek* fejezetben zászlóavató- és sportünnepélyekről, sporteredményekről, a veszprémi cserkész-nagytáborról, a Davidikum színelőadásairól, zászlószentelésről, a helyi vívósport eseményeiről, a magyar Turista Egyesület Bakonyi Osztályáról, a Csomay-strand avatásáról, a korcsolyázó egyesülről olvashatunk ma is szívderítő írásokat.

Az egyesületi élet híreiből megtudhatjuk, milyen volt az önkéntes tűzoltók élete,

hogyan alakult meg a volt veszprémi 31-es honvéd gyalogezred bajtársi szövetsége. A Veszprémmegyei Történelmi Társulat megalakulásáról, tisztségviselőiről ugyan csak e részben olvashatunk. De még az izraelita hitközség „Chevra Kadisa” temetkezési és jótékony szentegyletéről is tudósítottak az akkori lapok. A Rákóczi Kör székházat avatott, a keresztény vasutasok úgyszintén; a Petőfi Kör és a Katolikus Legényegylet negyvenéves jubileumot ünnepelt.

A harmincas évek helyi sajtója a nevezetes veszprémi helyekről is terjedelmes írásokat közölt: a Vigyázó Toronyról (Tűztorony), a vár hajdani nagykapujáról, az ipartestület székházáról, a Komakútról és környékéről.

A *Muzsikáló polgárok* Veszprém hírnevét messze földre elvitték. A Király-díjas dalárda hangversenyét a rádió közvetítése révén a „fél világ” hallhatta. A székesegyházban gregorián misét tartottak, s megalakult a Szimfonikus Zeneegylet, amely hamarosan a Petőfi Színházban mutatkozott be. A Magyar Királyi Operaház társulata 1935-ben városunkban vendégszerepelt. Erről az akkori sajtó mint „Veszprém újkori királynapjairól” számolt be.

A *Hősök kapujának* több mint két évtizedes története úgyszintén nyomon követhető a kiadványból. Első világháborús emlékmű gyanánt többféle elképzelés is felmerült, míg mai formájában 1939-ben felszentelték.

A magyar írók parlamentjéről hangulatos tudósításokat olvashatunk, például arról, hogyan fedezte fel Gutheil Jenőt Kosztolányi Dezső.

Az utolsó lapokról pedig azt is megtudhatjuk, hogyan sikerült a mai Óváros tér elefánt-emblémáját restaurálni.

Az akkori idők újságjait még nem profi újdondászok írták, mint napjainkban, hanem a város írni tudó értelmisége: tanárok, jogászok, papok. Ezáltal sokszínűbbek voltak az újságok, több hangot tudtak megütni, noha nem nyomták őket fényezett papírra, de távol állt tőlük a világ kommersz, amerikai ízű közvetítése.

A városunk múltját papírsirokból előásó szerkesztő ismét jó munkát végzett. Bízást remélhetjük, hogy a folytatás sem lesz rosszabb...

SEBŐ JÓZSEF

* * *

Reichert Henrik: Úgy, ahogy volt ... II. Kortörténet Veszprémből 1951-1960. Veszprém: A szerző kiadása. 2009. – 91 p. – Reichert Henrik lebilincselő stílusban folytatja a megegyező című első kötetében megkezdett életrajzi kortörténetét. Somfai Balázs szerkesztő-lektor levéltáros előszavában kitér arra is, hogy az író önéletrajza helyenként párbeszédbe rejtett tanítás, és meglepően őszinte, olvasmányos vallomás. A sok életírásnál, emlékiratnál leginkább tiszteletre méltónak azt tartja, ha a szerző bátran szembenéz önmagával, régi énjével úgy, hogy nem akar igazságot osztani, hajdani vetélytársak és ellenfelek felett ítéletet mondani. Ilyen Reichert Henrik nyugalmazott építőipari főmérnök is.

A könyv cselekménye 1951-től 1960-ig játszódik. Az egyetemen akkor végzett

Reichert Henrik

Úgy, ahogy volt... II.

KORTÖRTÉNET VESZPRÉMBŐL

építészmérnök Veszprémben kezdett dolgozni építésvezető-helyettesként. A megye városainak, így Veszprém arculata is ekkor kezdett radikálisan megváltozni, modernizálódni. Az új társadalmi viszonyok között az építőiparra hatalmas feladatok neheztedek. Főleg a mai fiataloknak lehet nagyon tanulságos, hogy a nehéz feltételek között hogyan tette a dolgát a naponta újat teremtő gazdasági szakember.

Reichert Henrik azért alkalmaz fő fejezeteket a leírásában, hogy az olvasó könnyebben eligazodhasson Veszprém és a megye 1950-es építkezései között. Ugyanakkor érzelmi hozzáállását is kifejezik ezek a fejezetcímek, így rögtön az első, a „Nemszeretem építkezések”. Jellemző például cipész édesapja reagálása, amikor első munkahelyéről, a Pápai úton épülő veszprémi ávóslaktanyából hazatért: „Ezt kifogtad. De hát nem te választottad!” A könyvből betekintést nyerhetünk a határidők betartásáról, a katonai építkezések munkaerő-ellátottságáról, az átcsoportosítások kikényszerítéséről, a tárgyalások hangneméről, a függőségi viszonyokról, az első számú káderek végzettségéről és a cég átszervezéseiről. Ekkor exhumálták a Pápai út melletti részen a mai Dózsavárosi temetőben lévő német tömegsírokat.

Munkába állása után másfél héttel a délután 5 órakor kezdődött értekezleten ismerte meg a vállalat építésvezetőit. Az igazgató ezeken nem szokott részt venni, de akkor rövid időre bejött az értekezletre. Az olvasó egy kis betekintést nyerhet a megye akkori építkezéseiről is: Beke Péter az ő építésvezetője volt, Farkas László építette a HM üzemanyag-tárolóit Eplényben, és övé volt a zirci járás összes szét-szórta munkája. Papp Sándor építésvezetése alatt folytak a várpalotai és Balaton-parti

kisebb építkezések, aki az év végén felmondott, de csak a folyamatban lévő munkák befejezése után mehetett el. Hideghéthy Dezső irányította a HM danuviai rekonstrukcióját, akit néhány hónapra elítéltek egy rossz szemszerkezetű gerenda leszakadása miatt. Németh Dezső a veszprémi posta „C” épületének és a Mártírok úti háromemeletes tiszt lakóháznak az építését vezette. Vándor Antal a mezőgazdasági gépjavitó telephelyét, idős Fabb Károly a Veszprémi Vegyipari Technikumot és a Tudósotthont építette, míg Szloboda Sándor építőmester a Petőfi Sándor utcai 34 darab földszintes szövetkezeti családi ház kivitelezését végezte. Bagyinszky Kálmán fiatal építészmérnök fejezte be a püspökkerti kétszer 48 lakást és megkezdte a Hóvirág-lakótelepi 1, 5, 12 és 13 jelű lakóépületeket, valamint a bölcsődét.

Mányoky László szintén fiatal mérnök irányította a Nehézvegyipari Egyetem (ma Pannon Egyetem) létesítményeinek építését. A céget Vándor Ferenc és Unger József főépítésvezetők irányították. Hangulatos leírást olvashatunk a munka utáni társasági életről, menyasszonyával, a pesti Magdival való hétfégi találkozásairól és a saját házuk felépítése utáni házasságkötésükről 1954. február 16-án.

„Az új munkák, újabb tapasztalatok” című fejezetben hangulatos leírás olvashatunk a fegyver nélküli katonaságról, a dr. Polinszky Károly dékánnal való együttműködésről és az egyetem „C” épületéhez az első toronydaru veszprémi telepítéséről. A Tótvázsony melletti páncéloslőtér építését 1952 októberében kezdték meg Reichert Henrikék. A téli nagy viharok sokszor megnehezítették a munkájukat. Ezt követően a Bajcsy-Zsilinszky utcai 24 lakásos tiszt lakótelep építésével bízták meg Reichert Henriket. Sztálinvárosban tanulmányozták a „Sztahanov-féle” falazási módszert, amely a precíz munka megkövetelése miatt itt Veszprémben megbukott.

A továbbiakban figyelemmel kísérheti az olvasó a kisállomás melletti terményraktár építését, az Ady utcai állatorvosi ambulancia előkészítését, a régi honvédlaktanya átalakítását, a várbeli börtön és bíróság átalakítását, a Budapest úti csibekeltető és a szeszraktár építését. 1955-ben jött létre a Veszprém Megyei Építőipari Vállalat teljes megyei működési területtel. Külön fejezetben tárgyalja az író 1955 nyarat és az 1956-os forradalom veszprémi eseményeit, majd a leverés utáni nőtüntetést és a számonkéréseket. 1958-ban már folytak Veszprémben, Ajkán és Pápán a nagy lakótelepek építései, a Vegyipari Egyetem fejlesztései mellett több milliós értékű iskolák építései kezdődtek és megindultak a jelentős mezőgazdasági fejlesztések. Így a vállalat termelési értéke is megnőtt. 1959. június 9-én nevezték ki Reichert Henriket a vállalat főmérnökének.

* * *

Tisztelt Reichert Henrik főmérnök úr, Henrik bácsi!

Köszönjük, hogy „meséltél” nekünk munkádról, életedről, családotról és szeretett városodról. 2009. szeptembere óta már nem kérhetünk itt a Földön, hogy mesélj tovább.

BÁNDI LÁSZLÓ